کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

نام کتاب: تاریخ وصاف

مؤلف متن: عبدالله بن فضل الله شیرازی / به دستور: ظفر یک ڈپواندرون لوہاریکیت

شارح .... مترجم ....

تاریخ تحریر: ۱۹۳۵/۴/۱۷ م نوع خط: نستعلیق تعداد سطر: ۱۹

موضوع: تاریخ زبان: فارسی عدد اوراق: ۲۹۶ ص

طول: ۲۲٫۵ عرض: ۱۸ شمارهٔ عمومی

وقفی / ~~خریداری~~: مقام معظم رهبری

تاریخ وقف: دی ماه ۱۳۸۰ نام کاتب: محمد شریف عباسی

ملاحظات: محل چاپ: لاهور (پاکستان)

چاپخانه: نگینه سیستم پریس

نوع جلد: مقوا با عطف تیماج خرمائی

قطع: وزیری

چاپ نسخه به دستور: ظفر بک ڈپواندرون لوہاریکیت

تاریخ وصاف

تا عہد ارغوان

جو منشی فاضل کے پرچہ ۴ کے لئے پنجاب یونیورسٹی
کی طرف سے کورس مقرر ہے

جسے
ظفر بک ڈپو اندرون لوہاری گیٹ لاہور
نے

نگینہ سٹیم پریس بیرون بھاٹی گیٹ باہتمام محمد حسین دردی پرنٹر شائع کیا

قیمت عہ

تاریخ وصّاف

جلد اوّل

حمد و ستایشی که انوار اخلاصش آفاق و انفس را چون فاتحهٔ صبح صادق متلألی ساز د و شکر و سپاسے که در موقع شائستگی خلعت شکرتم لازیدنّکم در جید وجود جان اندازد۔ جناب قدس مالک الملک بحق واجب الوجود را تعالٰی عَنْ دَرْكِ الْفَہْمِ وَالْقِیَاسِ کَمَالُ ذَاتِہٖ وَجَلَّ عَنْ مُسَابَقَۃِ الظُّنُوْنِ جَلَالُ صِفَاتِہٖ که جوہر بسیط معلول اوّل را از خزانه خانهٔ کُنْتُ کَنْزًا مُخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ بیرون آورد که اَوَّلُ مَا خَلَقَ اللّٰہُ الْعَقْلُ و باز از شاخ نوبر عقل فیاض گل نفس کلّ را بصباء صنع صمدیت بشگفانید و بوساطت آن دو جوہر جواہر مجرّدات و نفوس مفارقات در سلسلهٔ امکان مکنت تعدّد یافت و اجرام علویات در میدان شوق انوار جمال و مطالعهٔ جلایاء اسرار کمال او گوی صفت در خم چوگان تقدیر گردان شد۔ **بیت**

همه هستند سرگردان چو پرکار
پدید آرندهٔ خود را طلبگار (سعدی)

وچون قبهٔ نیلگونِ گردون برافراشت و بلآلئ کواکب و درارئ ثواقب بنگاشت از تاثیرات حرکاتِ شوقی آن سلسلهٔ اسطقساتِ اربعه با تضادِّ امزجه و اختلافِ کیفیات و تباینِ ایّیات دریکدیگر پیوست و از ترتیب و ترکیب آخشیجان موالید ثلث در عالمِ کون و فساد بظهور آمد ـ ترکیب اوّل معاون بود بصفات الوان و خواص متصف گشته هر نوع از آن تکوینِ مکوّن را بیانے واضح و تبیانے لائح آمد نگینِ لعل و یاقوت آب دار و اقطاع جواهر زواهر بنقشِ عالم وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ منقش شد سبیکهٔ زر ساو و قرصِ سیم ناب در بوتهٔ شمس زرگر و دار الضرب ایجاد سکهٔ

شعر

فَفِیْ کُلِّ شَیْءٍ لَهٗ آیَةٌ ‏ دَلِیْلٌ عَلٰی اَنَّهٗ وَاحِدٌ

برچهرهٔ وجود نهاد ـ و در ترکیبِ ثانی نفس نباتی از پردهٔ تواری عدم بصحراءِ ترائی وجود خرامید در روے صفاتِ معاون مجمع آمده بطعوم و روائح و قوای جذب و امساک و نشو و نما و تولید مثل و تصویر نوع مزید امتیاز یافت و هر جزوے از آں بر وحدت صانع و موجودے که وجود و ایجش بر ماهیت زاید نیست ـ دلیلے قاطع و برهانے ساطع شد چهرهٔ گلبرگ طرّی بخط شنگرفی

شعر

عَلٰی قُضُبِ الزَّبَرْجَدِ شَاهِدَاتٌ

بِاَنَّ اللّٰهَ لَیْسَ لَهٗ شَرِیْكٌ

رقم کشید و صفحات الواح اشجار بقلم خضرت و نضرت از معنیٔ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ اِلَّا یَعْلَمُهَا نگار پذیرفت ـ قامتِ شمشاد و سروِ آزاد اقامتِ صدق

بندگی را باذان

اَللّٰهُ اَکْبَرُ خَالِقُ الْاَشْیَاءِ ‏ وَمُکَوِّرُ الْاَظْلَامِ وَالْاَضْوَاءِ

در صبح و شام هیأت رکوع گرفت ـ **بیت لمؤلفه**

تسبیح حمد و نشر ثنائے تو می کند ‏ در کوه سنگریزه و بر شاخِ گل صبا

و در طور ترکیب ثالثِ نفس حیوانی پائی در دائرهٔ اختراع نهاد خواص آن تراکیب در وے متحصل و بمو هبتے دیگر از داعیهٔ شهوت و غضب و مکنت احساس و قدرتِ حرکتِ ارادی که نتیجهٔ جان و قوی بود مخصوص شد اصنافِ طیور در زوایاءِ اوکار بالحانِ ترنم و تغرید و انواع وحوش و سباع در خبایاء وجار و آجام بصهیل و صیاح و تصویت و ضروب سوّام و هوّام در اجزاءِ خاک و حجاب انجار بد بیت اَللّٰهُ خَالِقُ کُلِّ شَیْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ گویاں شدند چوں نوبتِ ترکیب بدرجهٔ رابع رسید معشر بشر را که نوع الانواع بود از تربیتِ آباءِ فلکی و امهاتِ عنصری در مشیمهٔ ارادت بمراتب تکوین و انشاء یَوْمًا فَیَوْمًا وَحَالًا فَحَالًا بگذرانید و بعد از آنکه در کارخانهٔ لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِیْ اَحْسَنِ تَقْوِیْمٍ هیولائے جسمی او قابل صورتِ صَوَّرَکُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَکُمْ گشت ـ او را در مقام ثُمَّ اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِیْنَ مزیتی دیگر ماورائے ایں اطوار کرامت کرد ـ و بحصول مزاجے نزدیک باعتدالِ ممکن و مستوکرِ نفس ناطقه گردانید و بشرفِ قوّتِ عاقله تشریف وَلَقَدْ کَرَّمْنَا بَنِیْ آدَمَ ارزانی داشت تا در مدارجِ استکمال فضائل ذاتی و معارجِ استقلال بمعرفت توحید باری بدرجه

وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ باشارت اِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ترقی می جوید و آئینهٔ نفس را بعد از تخلیه بنقوش تجلیه تحلیه می دهد چنانچه صُوَرِ معرفت موجودات را حاکی و در سلک ملائکهٔ مقدّس و نفوس مفارق و عقول مجرّد بشرف انضمام حالی شود و از حصول آن استعداد استسعاد عیشی دور از شائبهٔ زوال و عمری مصون از لاحقهٔ کمال و فرحی بی خوف انتها و لذّتی بی زحمت انقراض می یابد و توام آن حمد بی قیاس و تالی آن سپاس بی منتهی شمائل رسائل صلوات و فوائح روائح تحیّات چنانکه مرسلهٔ حوران فردوس از نزهت نسائم آن صورت - **مصراع لمؤلفه**

تَحَرَّكَ فِي نَحْرِ الْحَبِيبِ حَمَائِلُ

گیرد و در اثناء آن ثنیّات عرصهٔ دل چون رخ و عارض بتان گل و سمن برویاند بر طوطی نوا وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى معجز نماء اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى مشکین زلف وَاللَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى اکحلی چشم وَمَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى صاحب ذیل قربتی که در خلوت سرای لِي مَعَ اللهِ وَقْتٌ چاوشان جناب تمکینش بدور باش لاء نفی دست ردّ لَا يَسَعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ بر پیشانی انبیاء و صفیا می نهاد صاحب شریعتی که در مقام نسخ ملل و ادیان و تاسیس قواعد ملّت حنیفی دم مباهات عُلَمَاءُ اُمَّتِي كَاَنْبِيَاءِ بَنِي اِسْرَائِيلَ می زد. بتسجیح خلقی که بامزیّت وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ با ضعفاء امّت تقابل اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰى اِلَيَّ می جست مؤیّد نفسی که در معرکهٔ بُعِثْتُ اِلَى الْاَسْوَدِ وَالْاَحْمَرِ

بتهدید اَنَا نَبِيٌّ بِالسَّيْفِ گرد بدعت و طغیان از لوح وجود فرقهٔ ضلال بشست و بر خلفاء راشدین و ائمهٔ دین و متابعان و اهل بیت او که مبارزان میدان وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ و دلنوازان حدیقهٔ اُولٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ اند باد

اما بعد تحریر کشان کارگاه وَالَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ ذات بی همال صاحب سعید حاوی الْقِدْحِ الْمُعَلّٰى فِي حَلْبَةِ الْفَضَائِلِ وَالْعُلٰى علاء الدین صاحب الدیوان عطا ملک ابن الصاحب المغفور بهاء الدین محمد بن محمد الجوینی را طَيَّبَ اللهُ بِنَسَائِمِ الرَّوْحِ رُوحَهُمْ وَوَالٰى مِنْ غَنَائِمِ الرَّحْمَةِ فُتُوحَهُمْ بجلیّت رجاحت عقل و سجاحت خلق او تبحّر در فنون براعت و تفنّن در اصول فضائل و تفرّد در اسالیب علوم و تقدّم در قوالب حکم آراسته بود و با وجود کمال دولت و ایالت و اشتغال بامور ملک و ملّت در سرّاء و ضرّاء اشطهٔ کلک سحّار و نتائج خاطر غرائب بار او گوش و گردن عروس سخن را بنظم يَنْتَثِرُ عِقْدُ اللُّؤْلُؤِ الْمَنْظُومِ مِنِ انْتِظَامِ بدائعه و نثر يَنْتَظِمُ سِلْكُ الْجَحْفَلِ بالوتر المنثور عِنْدَ ابْتِسَامِ روائعه - زیوری ساخت و رای متنشقان روائح علوم بر مجمرهٔ معطرهٔ فاکره بخور افادت می سوخت تا خاطر عاطرش فصوص جواهر بلاغت و نصوص آیات براعت فهرست ابواب مآثر و عنوان صحیفهٔ مفاخر را اعنی تاریخ جهان گشای جوینی بل جام جهان نمای معانی در سمط ضبط آورد مشتمل بر ذکر احوال دولت مغول و دیگر سلاطین و ملوک اطراف در نوبت خانیّت ایشان از مبادی خروج پادشاه چنگیز خان تا زمان فتح بلاد

اہل الحساد بتجشم مواکب کواکب عدد ہلاکو خان۔

لمؤلفہ بیت

زاں سخن پرور دنم یکبارگی معلوم شد

کاں چہ عالی رای ملک آرای معنی پرورست

چون این نسخہ کہ موجب نسخ مصنفات ارباب نسج معانی بود و آن جریدۂ خمیدہ

اسا از شکن زلف حروف چہرہ حور اوش بنمود الفاظ و معانی

باعقول فضلا و بلغا عمل الحاظ غوانی در دل ربائی آغاز نہاد و آن ابکار

افکار ہر یک از زبان منشے و مملی آوازے داد۔

لمؤلفہ بیت

بے سخن تا سخن اندر سخن افتد باشد۔

سخن اندر سخناں ماند سخن آرائی من کا

بحقیقت از سیاقت این ترسل و نمط سخن طرازی و حسن ابداع و اختراع

و تضمینات منثور و منظوم و تلویحات منطوق و مفہوم کلم سحبانی و حکم لقمانی

و خطب قسی را بازار اشتہار بشکست و در غیرت آن اشباع و ایجاز

در رعایت حقیقت و مجاز و محض ایحاء و اعجاز و تناسب صدور و اعجاز

در صورت تشبیہات نازک و تمثیلات مرغوب و ایہامات چابک و

اوصاف خوب روان ابی محمد خازن ندامت افزود و جہانیاں را اسباب جہانگیری

و جہانداری و کمال بطش و سیاست و وفور استیلا و استعلا۔ آروغ میمون چنگیز خان و

ترتیب لشکر کشی و دشمن کشی و آئین موافقت و مطابقت و شیوۂ

شہامت و شجاعت ایشاں کہ در ہیچ عہد بریں سیاقت معہود نبودہ و

از ہیچ تاریخ بریں نمط مطالعہ نرفتہ معلوم و محقق شد بدیں منت عطا

ملک را ملک عطا بر اصحاب درایت مخلد ماند و صاحب دیوان صاحب دواوین

و حاوی مرتبتین گشت۔ پس در نوبت خانیت میمون و عہد دولت روز افزون

پادشاہ اسلام مالک رقاب انام ایلخان۔ سکندر ہمت

خاقان غلام سایہ بان امن و امان اہل ایمان خان خانان

جہان غازان محمود سلطان خلد اللہ سلطانہ کہ عرامن ممالک عالم بانوار

معدلت شامل او مانند خلد بریں آراستہ گشت و رباع دولت موروث

از خاشاک کفر و ضلالت نود و اند سالہ پیراستہ کنایس مجوس و معابد اصنام را

مدارس علم و مساجد اسلام ساخت و اعلام دین ہدی تا عنان آسمان

برافراخت طنطنۂ دین محمدی از دبدبۂ کوس دولت محمودی مزید پذیرفت و

در خبایاء سینۂ مشرکان کہ منابت گیاہ کفر و گناہ بود غنچۂ توحید و ایمان

بشگفت۔ موالان در موالات ملت حنیفی بصدق اعتقاد قدم گذاردند

و دریک لحظہ کفار اترار دا برار و اشرار صاحب اسرار شدند بدیں

مقدمات مجموع حکایت غزوات و اجتہادات محمود سبکتگین در دین پروری

و داد گستری کہ بطون مصنفات افاضل بذکر آں مشحونست بہ بار رنز

استیفا سراسر حشو نمود و در شیوۂ جہانداری و کامگاری با حداثت سن و

نضارت غصن عمر گوے سبق از جہانداران جہاندیدہ و خانان تجربت یافتہ

بر بود و بلاد و عباد در اطراف و اکناف بیمن فراست و حسن سیاست او

معمور و مسرور شد۔ لمؤلفہ شعر

عالم از عدلش چناں آباد و خرّم شد کہ نیست
فتنہ جز در چشم خوباں رخنہ جز در عہدِ شان

بالہام سعادت و افہام ہدایت در ضمیر کمتر بندۂ دولت خواہ المتقصّر فی جنب اللہ
عبد اللہ بن فضل اللہ جعل اللہ عُقباہ خیر من اُولاہ سوانح خاطر در طریان
و جواذب فکرت در جولان آمد تا این نوعروس بدائع را کہ بحُلی افضال
حالیست حالی برائے تتیم حالی از خلخالِ خالی نگذارد و آں چکلی لبستگانِ فنقلی
نسب کہ دامنِ نازِ معنی از سر کرشمۂ براعت در پائے غنج و دلال مے کشند
و سرِ آستینِ طنز بر رسائل او اخر و اوائل می افشانند بذیلِ تجدید ذکری
مذیّل گرداند و دریں مجلّد نامِ نیک پادشاہ موید مؤبّد و مخلّد و بعضی
حوادث و وقائع کہ بعد از انصرام آن دور و زمان مشعبذِ فلکِ
دوّار و حریفِ بے مہر سپہر بر رقعۂ ظہور انداختہ و از معتبران کیفیّت آں
بازجستہ الی یومی ہذا و ہوا و اخر شعبان سنہ ۶۹۹ تسع و تسعین و ستمائہ
والی بقیّتہ عمری والی اللہ افوّض امری از منقول و مروی مسموع و مرئی
تبفصیل و اجمالی بر حسبِ اقتضاء وقت و حال در سلکِ کتابت
انتظام گیرد تا سلسلۂ ایں حکایت واحدونۂ ایں روایت کہ از
عجائب شہور و اعوام است انقطاع نہ پذیرد و چہ فاضل محنّک و
مقبل مدرک از مطالعۂ علم تواریخ و تطلّع بر مقدمات و مقاماتِ
امم سالفہ و نمونہائے تاثیر اجرام علوی و آثار حوادث عالمِ سفلی مہذّب

عقل و مجرّب نفس گردد۔

و خود حکمتِ الٰہی چناں اقتضاء کردہ کہ بقاءِ انسان بالشخص محال است،
بنا بر تنسیق ایں مقدمات شرفِ علمی کہ بداں مجاری احوالِ متقدم و کیفیت
مال قرونِ متقادم معلوم شود تواں دانست کہ در چہ درجۂ مکانت باشد و منافع
آں جمیع فرق را از سائد و مسود و فاضل و مفضول چگونہ شامل افتد۔ ایں
نیت ثبت و عزم جزم شد۔ ع

گفتم کہ مگر دلے و طبعیست مرا

چندانکہ در تعلیق و تلفیق مبالغت رفت رویّت کہ از لوازم طبعِ عزیزی
باشد باوجودِ تعریقِ جبینِ خواطر و تفریقِ دفینِ ضمائر بتنمیق و
ترشیق مواتات نکرد۔ سرعت ذکائی کہ پیوستہ مانندۂ برق
خطّاف در مضائقِ معانی جواز کردی تبراکمِ غمامِ غموم محجوب شد۔
خاطر سودائی از ہر زۂ لائی بستۂ دام ملالت و خستۂ سہامِ کلالت
گشتہ گفت ع

مارا بجز از عشق تو درویشہاست

پس مہرۂ اصطبار بر افشاند و بطنز ایں افسانہ برخواند خزانۂ
افراسیاب را در زوایاءِ خانۂ من ودیعت ننہادہ چنیں طلب دررِ
غرر از من چراست۔ آفتابِ رخشندہ نیستم تا افاضت انوار بے سعی
توانم کردن ایں استضاءت و استنارت دمادم بنا بر کجاست
شب ہا برگوشۂ صفۂ دماغ ورائے پردۂ متخیلہ ابکار معانی را زیور

تصور بستہ ام در تخلیقِ معانی و تولیدِ بنات ضمیر اشرع من نکاح ام
خارجۃ سحرہا نمودہ، امروز دست زدۂ خمول و پائمال اختذال است
باز آغاز سودائے دیگر نہادہ۔ لمؤلفہ رُباعی

از مشکلِ غمہای تو فریاد اے دل
آمد ہمہ سیہات برباد اے دل۔
اندر طلبِ اُمیدِ بے حاصل تو
جز خون جگر ز دیدہ نگشاد اے دل

چوں از استنطاقِ او جز اسنکبار دا اشنکار فائدہ روی ننمود۔ ع
با خامہ زروئے دلنوازی گفتم

اے مفسرِ آیات ضمائر و ترجمانِ لغاتِ سرائرا اے چمن پیرائے حدیقۂ
معانی و نقش بندِ کارگاہ ہائی زمانی بلطفِ زبانی دل کار افتادہ را
دستگیری کن و پائے تثبت برجائے دار و سودائے طیش و خفت کہ در
دماغ مرکب داری ترک دہ تا از دشمن و دوست تیغِ ملامت سرزنش نیابی۔

رُباعی

با کلک بگفتم اے سخن پردازم | وہ شرح غم فراق وکشبارازم
گفتا کہ نیم نیم من آئین یا ننگ | ممکن نبود کہ من در آتش سازم

قلم چوں از نے بود انگشت بخائید و زبان صریرِ نفیر آغاز کردہ ع
بنشین گنون و قصۂ آں گوی و اشک بار
در جواب گفت دریں طریق دمے برآوردن و قدمے گذاردن بیت۔

نبود کار چو من سرزدۂ سودائی
خامہ چوں در تو سرشتست سخن آرائی

مدّتے ست کہ تا ترجمانیٔ ضمیرِ پریشانِ تو کردہ ام و خاطر زادگان جوراد نت
را از مشک و عنبر بالین و بستر ساختہ حاصل آن جز سیاہ روئی من
و سفید کاریٔ تو چہ بود۔ امروز زمانہ موسم رثاثت او بست
ہرادیبے کہ ہنگام تحقیقِ لغت و بیانِ کمال بلاغت ماثورات اصمعی
لغوی با لغوی پندار دو منقولات ہروی را ہرائے مطلق خواند جاحظ
آنجا حظ از دانش خود نہ بنید، و کسائی گلیم بر سر ترہات پوشد
نمری را کلب صفت قلادۂ تعلیم بند و رذبہ را خرگوش دار در حیص
بیص شمر مساری انداز د و در کشفِ مسائل نحوی بملاء شد قیہ
نداء ھلمّوا نحوی لشبق سمع نحاۃ عہد رساند۔ اخفش خفاش صورت
متواری گردد و مازنی را درنی نماند تعطیلاتِ مبرّد بارد نماید
ابن الحاجت محجوب شود و زمخشری را زحم شمرد و فرا، بمقراض اعتراض
پوستین پیراید و ابن الاعرابی را جامۂ اعراب آموزد۔ لامحالہ مبادی
و مثالبِ او مانندِ لغاتِ مختلفہ در زبانِ کافۂ امم افتد و بمجرد جہل
اقاویلِ صحاح او را بسقم نسبت دہند و غبن و نقصان را بر چہرۂ
فضائل او فائق شمرند ذکر او چوں بدلِ غلط بر زبان رانند و اعتبارش مانند
مبدل در طریقِ طرح استعمال کنند و گاہ بیگاہ از تناوبِ لحن و تجاوبِ مَتن
بادلے گرم و دمے سرد گوید۔

بیت

دم من همچو باد بر آهن　　چشم من همچو ابر در بهمن
نرگس و گل شدم که نگشتائم　　جز باب و به باد چشم و دهن

همچنیں هر صاحب رائی معنی آرای نافذِ ذهن ناقدِ طبع که چوں با ناہلِ
ارتجال با طرهٔ پاکیزه رویانِ نظم بازی کند در شیوهٔ رکب وطرد قریحهٔ
امراءالقیس قریح شود و در اسلوب مدیح طبع از هر زُهیر از هر لطائف کرانه
جوید و در حسنِ اعتذارات خاطرِ عذراء نابغه عقدهٔ تعذّر گیرد و از اوصافِ
نمورد ذکر سرورِ اعشی منغش گردد و بعرضِ سلاستِ الفاظ و نفاستِ
معنی وطراوتِ ترکیب لبیدرا بلیسد و جریر را جُزئیز گوید و فرزدق را
فرارِ دق و تعییر کشد و سمر سُمره را رقمِ تقریع زند بحتری را پچیزی نخرد
و مَعرّی را از عربیّت مُعرّی داند و مُعزّی را باموات ابیات معزّی گرداند۔
ابن اسمارا اسمِ بلاجسم انگارد و کثیّر را از تغزّل بقلیل و کثیر دم در بندد
هر آئینه از کثرت معاندت زمان و قلّت معاونت اخوان حاصلِ عمرِ عزیز
را بر تذکرِ ابیاتِ ابن المقرب مصروف خواهد کرد و در بیداد روزگار
غدّار بے بنیاد ایں شکایت ورد زبان ساخت۔

بیت

مرادلیست چو بنیاد مکرمات خراب
چو چشمِ یار و چو رخسار مُرمے بے آب
دلے رمیده چه گفتم دلے چگونه دلے

دلے چو ماہی بر سنگ تفته در ظبطاب
دلے صبور بمحنت دلے ذکورِ عنا
دلے نفور ز راحت دلے انیسِ عذاب
دلے با آفتِ بے منتہاء چرخ اسیر
دلے بر آتشِ حرمانِ روزگار کباب
دلے نه نیست نه هست و نه ہوشیار نه مست
نه منزجز ز عقاب و نه مستحقِ ثواب
دلے که چوں ہوس بزم باشدش باشد
گہے ز ناله رباب و گہے ز اشک شراب
دلے که چوں کند او یاد نیکواں گردد
چو حالِ خال مشوّش چو چینِ زلف بتاب
دلے که بر دلِ اُو دشمناں بنجشایند
چو آرزو کندش ذوق صحبتِ احباب
غلط همی کنم ایں نیست دل سپهر غمیست
که محورش همه رنجست و فکرتش اقطاب

و هر فاضلے که اطرافِ فضائل را منظرف است و افانین علوم را مستودِع
چوں بلبل زبان بر شاخسارِ بیان در ترنّم آورد و در گلشنِ سخنانِ سحبان
غنچهٔ بهجت بشگفاند و در علمی معانی و بیان جُرجانی را جز جانی نخواند و
در عذوبت کلام الکفی الکفاة را از زمرهٔ الکفاء نشناسد و در

درایت وکتابت صابی وضبیّ را صبیّ داند و بتاسیسِ تخبیسِ بُستی اسعبۂ پستی گرداند۔ ہنگامِ ملح ونوادر ابوسعید رستمی را نوادر دم شکند و در القاءِ سوال نہلبی را مہلتِ جواب ندہد بسرعتِ رویّت قابوس را ملاقیٔ بُوس بلیند و از قدرتِ حذق و اصل ابن عطارا مانندِ الفِ وصل ونونِ تنوین ساقط انگارد۔ وہر موزوں طبعے کہ در معرض بیان عوارضِ عروض خاطر خلیل با توغّلِ کامل وتعمّق و افراز رشکِ توجیہ الفاظ واشباعِ معنی او دخیل نماید ویوسف عروضی کہ صدر نشین رستۂ عروضیان است در مُوتفِ عجز صدر را از عجز باز نشناسد و در تقطیعِ افاعیل چناں از دہشت مقطوع گردد کہ میانِ فاعلاتِ رملی و مفاعیلِ ہزجی امتیاز نتواند کرد۔ دائم روتی دار بقیدِ محنت ایّام مقیّد شود و رکن وجودش از زحاف ضیم واجحاف ہر سفساف غیر سالم وہر متکلّے کہ در نظمِ تقاصیر اصول کلام حاملِ محصول را چوں تحصیلِ حاصل مہملے داند و ہنگامِ شروع در مشرعِ شرع نعمان از خوانِ نعماءِ او نوالہ ستاند و محمد ادریس در حلقۂ تدریس قلمِ بطلان بر سطر دراست کشد و مالک مملوک و احمد بخصال حمیدۂ او متسدی شود با غوصِ او در مسائل عویص فقہ قولِ غزالی ترانہ و قفّال دون القلّتین نماید مکحول را سرمۂ تنبیہ در دیدہ کشد از ہادی منہاجِ حقائق یعنی لفظِ حاوی او الفاظ وجیز ناچیز آید و در بساطِ بسیط وسائط وسیط متروک۔ ایمُ اللہِ کہ اسباب حرمانش چوں رخصتِ فقہ و اقاویلِ ائمہ و تاویلات نحو و زحافِ شعر التسارع یابد ورثاثتِ حال

وقلّتِ منال وکسرِ جاہ و حرمتش مندوب ومستحب ومال ودماءِ مستضاع ومستباح گردد۔ وہر حکیمے محقق اگر سرِ درجِ حکمت بردارد وبمثقبِ رائی ثاقب لآلی حکم را سفتن گیرد از کمالِ غیرت صاحبِ شفا را رنجور دل گرداند و بتنزیف قانونِ ... اند ورسالۂ التیسیر را مقصوص الجناح سازد حدسِ بقراط بقیراطے نخرد و دیدۂ حذافتِ ثابت قرّہ ثابت قرّہ نماید۔ صفاءِ ذہنِ ابن الکندی بکندی گراید و در ترکیبِ قیاسات منطقے نطاقِ لاتنطق بر میانِ ناطقۂ اربابِ نطق بندد علی الحقیقہ راحت و تن آسانی او در حیّزِ عالم چوں خلاء بیرونِ عالم عین محال باشد۔ وحصولِ امانیش بر مثالِ جزو لایتجزّی بالفعل ناموجود آید۔ ہمّتش مانندِ جوہر وجودی بذاتِ خود قائم وشادیش چوں عرضِ محمولی غیر متقوّم۔ مردم قصۂ او را قضیّۂ مُہملہ خوانند و در صغری وکبری از وسے حسابے برندارند آشنا وبیگانہ برعکسِ مطالبِ او توفّر نمایند و دوست و دشمن نقیضِ مصالح او را چوں استثناءِ از عینِ مقدم منتج مرادات دانند۔ امروز فضل فضول وبدائع بدعت وہنر محض بے ہنر یست۔

بیت

ہُنر را عیب مے گویم کہ من عیبِ ہُنر دانم
دریں عہدِ ہُنر دشمن۔ دریں ایّام نادانی

وقاحت را کہ عین فضاحت است فضاحت نام می نہند وسخافت رائے طبع

سخاوت زائے نمامے از تمامی کفایت شمرده اند و سعایۃ عمدهٔ مساعی تصور کرده
هر که چوں صبح نمیمت پیشه گرفت چوں آفتاب تاج زرنگار بر سر نهاد
و هر آنکه چوں شب پرده پوش خطاها گشت. شهاب آسا ناوک
دلدوزش بر جگر راست کردند. علم حکم عجز و هوان گرفته و علم علم
انتکاس یافته زنادِ فضلِ غیرداری و نور ادب در ظلمت تواری ارباب نطق
معدود از بابِ جنون و گیتی مسخر سخره و مجون و گردون مربّی هر خسیس و دون۔
کدام فاضلِ اصیل که جز اشکِ شفق گوں از گردشِ سپهرِ بے شفقت راتبهٔ
غدوّ و آصال دارد و کدام جاہلِ لئیم که در غبوق و صبوح جامِ کام از راح
فتوح مالامال ندارد. قلم ایں قصّه، پر غصّه چوں آب فرو خواند و شکایتِ
نکایت آمیز از ثریٰ بثریّا رسانید و گفت اگر من بعد الیوم خود را بدستِ
فکرِ جان سوزِ تو باز دهم و در طریقهٔ تالیف و انشاء قدم بر صفحهٔ سیمیں بیاض
و سر بر خطِ مشکینِ تو نهم۔ ع
فحینئذٍ اولیٰ بی القطع من وصل
دل شوریده حال از یارانِ قدیم که بزمانِ شدّت و رخا و میقاتِ خوف و رجاء
جلیسِ انیس و سمیرِ ضمیر و همرازِ دمساز بودند چوں روئے صفا و بوئے وفا ندید
و نشنید از صحبتِ ایشاں یکسو کشیده در بیت الاحزانِ سینه سرشک خون
از دیده مے بازید و زار زار می سرائید۔ **بیت**۔

باهر که در آمیختم از من ببرید
جز غم که هزار آفرین بر غم باد

هر چند خواست تا خامهٔ نسیان بر ذکرِ خامهٔ دو زبان زند و خاطر را از
خاطر فرو گذارد بواعث ع
هیَ النفسُ ما عوّدتَها تتعوّدُ
در هیجان می آمد و خرمنِ قرار و شکیبائی را بباد بر می داد و می خواند شعر
أیا بهجاتِ النفسِ فی ظلِّ دارِکُم　　یفوزُ بها المشتاقُ لولا العوائقُ
آخر الامر دست در دامنِ الاِبرامِ و سَلّةُ النجاح زده بناه باجنابِ جنّات مآب
عقل بر دو نخستیں ستایش کرد بدیں کلام۔

بیت (انوری)

کاے حروفِ آفرینش را کمالِ تو الف　　وانکہ از لاجورد سرمدی بر چهره لام

بر تو در پرتوِ رائے عالم آرایت پوشیده نباشد که خیرِ محض چوں فعلِ آں مقصود
بالذّات است آنرا بشائبهٔ اغراضِ دنی مشوب نتواں ساخت و بر موضعے
دیگر محمول نکرد۔

بیت

گر بے هنراں قدرِ هنر هیچ ندانند
اے عقل خجل نیستم آخر که تو دانی

مقالات یاراں که تیر بارانِ سآمت و ملامت بود بسمع اشرف رسیده
باشد خاطر سادگی جبلّی پیشه ساخته و چاشنی الکسلُ أحلی من العسلِ چشیده
و خامهٔ سبکسارِ هنذار۔ ع
کأنی بذا اقش کلُّ لونٍ لونهُ (تخیل)

از خردہ دانی زبان بدرشتی برکشودہ وبعد زبان شکایتِ زمین وزمان فرو می خواند مبادا اربابِ فضل تکاثرِ اورا در تجاسرو توغّل در تملّل و تمادی در تغابی از قبیل ان السفیہ اذالمدینہ ماموں پندارند۔ تادیب و تہذیبِ ایشاں حوالت بنورِ ارشاد وہدایت شمامے رود۔ باشد کہ ایں گمرہانِ بادیۂ تقلید وطوّافانِ کعبۂ مجاز ترک اصرار باطل و انکار بلاطائل گیرند والّا من باری ازیں منزلِ تنگِ سینہ رخت اقامت بیروں خواہم برد وچار تکبیر بر صحبت ایشاں زد۔ مصرع

رفتم کہ مبادبے تو خوش یک نفسم

دل ہمچناں بر عادتِ مالوف مبہوت وار در قلق و اضطراب بود دو روز از خور و خوابِ عقل چوں میلانِ نفسِ لوامّہ در دلجوئی و دلنوازی مشاہدہ کرد وعجز و مسکنتِ دل مستمند و تالّم و تاثّرِ رفقا بواسطۂ عزیمتِ او بر قطعیت کلّی محقق دانست و سخن معقول بشنید بر مقتضئ اِنَّ مِنَ المعروفِ اِستماعُ کلامِ الملہوفِ دلداری کہ از حضرتِ کرام غم زدگان را متعارف باشد مبذول فرمود بطریقِ نصیحت گفت چندیں ماجری یا ماجرا

حالے نفس را کہ شفیقِ شفیق اومی دانست برسالت فرستادہ خاطر وخامہ را احضار فرمود وایشاں را با دل بہم بادلۂ قلانہ بر تحالف و تالّف ترغیب کرد بر عیبِ استیحاش و تجنّب بجنب تحبّب و تودّد قدیم باز خواست بلیغ دل را اندکِ سکونِ جاش پدید آمد خاطر راہ صفا گرفت وعزم پیوندِ وفا کرد دل را گرم بپرسید وچوں جان در برکشید وگفت ع

مارا غمِ یار خویش کارِ خویش است

بیاو بیاور تا چہ داری خامہ نیز بموافقت سرِ ارادت بجنبانید و در معنی اِنّی اِذلّ مِن وَتَدٍ بدیں دو بیتے کہ وقتے استماع کردہ بود تمثّل نمود۔

رُباعی

چندانکہ قفا خورم از وچوں مسمار | پیشانی من سخت تر آمد در کار
تا باز شدم عاقبت از سر تیزی | با ایں ہمہ سرزنش بزد راز در یار

قدم بر جادۂ مطاوعت نہاد واز املاءِ خاطر باستظہارِ عفو و اغماضِ اہل فضل در ساحتِ معالیشان از تطرّقِ حوادث مصون باد و نصابِ افضال از تطرّف زوال محروس، شروع رفت و آنرا بتجربۃ الامصار و تزجیۃ الاعصار موسوم گردانیدہ۔

بیت

درہمیں حال درہمیں مجلس
بہمیں کلک و برہمیں کاغذ

بیرنگِ نقشِ حکایات و نیرنگِ طلسم روایات چنیں ارتسام یافت کہ چوں منکوقا آن در سنہ خمس وخمسین وستمایہ باستخلاصِ ملک منزی از اقصی بلاد مشرقی لشکر کشید و برادر را قوبلائے با لشکرے جرار وعدت وبسیارے بسیار بصوبِ قرآئن از مضافات ومضافاتِ حدود ختائی نامزد فرمود ہم در قرائن ایں احوال نوبتِ خانیّت او بجا تمت پیوست و بر قضیّت عادت روزگارِ جفا کار کہ یُعطی فیرجِعُ فی عطائہٖ منشور

دولتش بارسالِ ایلچی هادم اللذات و تبلیغ یرلیغ اِذَا جَاءَ اَجَلُهُمْ لَا یَسْتَأْخِرُوْنَ سَاعَةً وَّلَا یَسْتَقْدِمُوْنَ استردادرفت ......

..... چندان روعتِ سلطنت و سطوتِ لشکر و شوکت باس رادع و دافع نگشت و ازیا لنساء او عوضِ ماندیاس وَتِلْكَ الْاَیَّامُ نُدَاوِلُهَا بَیْنَ النَّاسِ و ذالک فی اواخرِ شهور سنه ست و خمسین و ستمائه برادرش آریغ بوکا در قراقرم که مرکزِ دائرۂ سلطنت و معسکرِ طلیعۂ دولت ابیت مانده بود۔ اشاعتِ این حالت اورامایه ده غرور و داعیۂ هوس خانیت شد بدین داستان قتغتای مادرِ بالتو که بزرگترینِ از خواتینِ منکوقا آن بود موافقت کرد و از پسرانِ اُستای ویرتاش وزیرگی و بعضے نبیرگان چغاتای وارقدای اغول پسر کلکان این رای را نصرت دادند و اورا بخاتی برداشت۔

بیت

یکے را برد دیگر آرد بجاے   جهانرا نماند بیے کد خداے

از دیگر سوی پسر اوتکین برادر بادشاهِ جهان کشای چنگیز خان و دیگر شاهزادگان و امرا تتناور دتوافق کرده معاون و معاضد شدند گفت راه قاآنی تو بلاراست اینی با وجودِ آقا چگونه خیال تفوّق بندد بدین سخن کلمهٔ اختلاف از هر کنار در میان آمد۔ ع

حدیثے بود مایۂ کارزار

چوں آریغ در مقرِّ مملکتِ اصلی بود و لشکرها از جوانب بوئے نزدیکتر متصدی

امرِ خانیت شد و طریقِ شبق و نزقِ جوانی پیش گرفت و از طریقۂ اسلاف و شیمت پدران نیکوئے خود انحراف نمود و این توهم بر خاطر او استیلا یافت که شهرے نو بنا کند و خانۂ که مقرِّ سریرِ سلطنت باشد از زر ترتیب سازد و روزگار از انشاءِ کاتب انشا دمی کرد۔

شعر لمؤلفه

خانۂ زرّیں چه سازی رائے زریں بایدت
عدل باید ملک را آں کن اگر ایں بایدت
صاحبِ تخت و کلاهی از خطا هر روئے را
چوں قبا در چین مکش گر ملکتِ چیں بایدت
باد رشتیهاءِ گردوں سازگاری کن بلطف
بر کنارِ تخت ملک ارزم هالیں بایدت
گر عروسِ سلطنت رامے کنی عقدِ نکاح
ترکِ مهرِ خویشتن از بهر کابیں بایدت
روئے در روئے سپر کن چشم پر پرچم گمار
گر نظر در روئے خوف و زلف پر چیں بایدت

پس یرلیغها باطرافِ ممالک فرستاد تا خزاینِ موجود با اموالِ متوجباتِ واجب سالیانه وگلّه و رمه و انواع مواشی را چندانکه ممکن باشد بپایۂ تختِ اعلیٰ که سپهر را دعویٰ رفعت در محاذات آں ممتنع مے نمود رواں گردانند و از تمامتِ بلادِ ایل۔ بزرگان و ممیزان و مهندسان و بنّا آن و

انواعِ محترفه سببِ اساس و اتمامِ عمارت وتمدّن وتوطّن وتکثیرِ سواد آن شهر که مهندسِ وهم در عرصهٔ تخیل بانی آن بود توجّه نمایند. آلغوی نبیرهٔ چغاتای تمکینے تمام وقربتے عظیم در خدمتِ او یافته بود ومحلِّ اعتضاد ومحرمِ اسرار گشته وصورة چناں بوده که در مبداء جلوسِ منکوقاآن چون خواجه اغول وباتو پسرانِ کیوک خاں فرزند صلبی اوکتای قاآن مواطات کرده باچند شاهزاده ونوئینانِ بزرگ همداستان شدند که مغافصةً عذرے نمایند چنانچه تاریخ جهاں کشای آں احوال را علی التفصیل شارح است. منکوقاآن از منصوبهٔ اندیشهاء مخالفان خبر یافت وبأسرو قهر ایشاں بأسرهم حکم فرمود واکثر باولاد واحفاد در قبضهٔ اقتدار مقبوض وبر تیغ یاسا معروض گشتند. دریں حال نبیرگانِ چغاتای آلغو واحمد بوری وبیک پے اغول وبُغرجی را بسببِ صغرِ سنّ وعمرِ مقدّر مخفی داشتند واز زیرِ شمشیرِ قهر خلاص یافته وسایهٔ تربیت آرفیع بوکا نهالِ قامتِ آلغو را سرو آسا نشو ونما داده بود روزگار هر جور را در شیوهٔ اعتنا واصطناع وصورة اخلاص واتّباع انگشت نما دیده چوں آریغ خانیت یافت او را نامزد فرمود تا در نواحے المالیغ خیامِ اقامت کشد وآں حدود را براهِ حکومت محافظت نماید وخزاین ممالک که ایلچیاں بسبب آں متسارع شده اند آنجا آورند وآلغو آنرا بصوب قراقرم می فرستد چه المالیغ سرحدیست بل مثابتِ مرکز دارد ودیگر اعیان بلاد ولور تهاء معهود شهزادگان برجائے

اقطار که از محیط بمرکز پویند. چنانکه ثقاتِ مختاران روایت می کنند که المالیغ تا پیش بالیغ مسافتِ دو هفته راه است واز پیش بالیغ تا خان بالیغ از جانبِ جنوبی براه بیابان که مغول آنرا کبری اول گویند چهل روزه راه واز آنجا تا قبچو که ولایتِ تنکت است. حدّ ختای از طرفِ شرق وتا قراقرم از جانب شمال هم چهل روزه راه است وبازار قراقرم تاخان بالیغ وهم از آنجا تا قبچو همیں مقدارِ مسافت نشان میدهند بدیں موجباتِ آلغو را رواں گردانید واو شهامتے شامل ولیاقتے کامل وروعتے مذکور وشوکتے موفور داشت صورتش چوں گل همه تن خوبی وسیرتش چوں مُل همه جان روشنی از المالیغ تاکنجک وتلاش وکاشغر وکنارِ آبِ آموی در قبضهٔ حکومت آورد ولشکرهاء چغاتای را جمع کرد وباندک مدت شوکت واستعلا ومکنت واستغنا یافت خزائن که جهت آریغ بوکا پیش او آوردند خود را برگرفت وبا روزگار یار شد وعداوت آشکار پس خواست که از اطراف فارغ وآمن باشد ودر تمشیتِ امور سلطنت ومدافعتِ خصم توانا متمکّن چوں چنگیز خاں در مبداء خروج بهرطرف نوئینی بزرگ بالشکرِ خشن سترگ می فرستاد تا هر کجا بر لقهٔ طاعت وایلی در آبند رعایت کنند وآنجا که تمرّد تمرّد نمایند انذار وتنکیلِ بے نهایت بتقدیم رسانند حکم فرمود تا پسرانِ چهارگانه هر پسرے میرے را با هزارهٔ بسرِ حدِّ هندوستان ونواحی ششورغان وطالقان وعلی آباد وکاونگ وبامیان

تادر غزنین بفرستادند ہزارۂ تولی اتنان نوئین بود و ہزارۂ توشی و
ایلچکدای و ہزارۂ چغاتائے نیرون نوئین و ہزارۂ اوکتا قاآن ملک بوغا
درسالے کہ منکوقاآن بر تختِ خانیت استقرار یافت وخورشیدِ
دولتِ جہانگیرش برمناکبِ اقطار تافت . . . .
. . . سالی بہادر را با ہزارۂ آنجا فرستادہ بود و بر تمامت آں لشکر
حاکمِ مطلق گردانیدہ وایشاں از تجرّد و تحکّم وشراست طبع وجموحِ نفس
اوعظیم مشتکی بودند آلغو دریں حال نیک پے اغول وشادای ایلچی را
بکنارِ آب آموی فرستادو حکم کرد کہ نیک پے اغول بحکومت بخارا
وسمرقند ومحافظتِ آں حدود اشتغال نماید وشادای ایلچی بسرِحدِّ
ہندوستان رود وامراءِ ہزارہ را بالشکرے کہ در زیرِ رایتِ حمایتِ
ایشاں عنان بقائدِ تباعت دادہ اند استمالت کردہ بانقیاد ومطاوعت
خواند وسالی بہادر را گرفتہ بخدمت آلغو فرستد بموجب فرمودہ تمشیتِ
مہمے را کہ بداں مامور بودند پیش گرفتند۔ نیک پے اغول در دیارِ ماوراء
النّہر گوئے دولت درخمِ چوگانِ مراد آورد و برعایتِ لشکر و حمایت
کشور قیام نمود از زمانِ اوکتای قاآن بارِ شحنگئے سمرقند وبخارا را
بچوتکسان طائفو وبوقابوشا مفوّض بود وبقاعدہ ایشاں ہنوز مباشر
برقرار مقرّر داشت وشادای ایلچی مُرغادِل وقتلغ تیمور و تیمور بوقا و
سائر امرا ومجنّدہ را استمالت کردہ مطیع وخاضع گردانیدہ
سوارانے کہ باقران درقِرانِ تحسینِ مناوات مباہات

می نمودند از مضایقِ مکامنِ پُر خطر ومصاعبِ معارکِ جان سپر پیوستہ
چوں تیغ خودسرخ روے بیروں می آمدند۔ پس سالی را کہ از مرضِ
کبر وبغضاءِ غیر سالی بود بند نہادو تمامتِ آں لشکر را مستصحب
خود ساخت وتمنیتِ ایشاں بغارت سمرقند وبخارا کرد چوں بسمرقند
رسیدند آں لشکر را از غارت ممنوع گردانید۔ امّا ازیں جانب آریغ بوکا چوں
برعصیان ومجاہرۂ آلغو مطّلع شد ومطلع ومقطع احوال پیش نظر آورد۔ دانست کہ
خود کردہ را تدبیر نیست۔

شعر لمؤلّفہ

باخود ار بد کردہ ام بد کردہ ام ازکہ نالم چوں گنہ خود کردہ ام

زیرکاں گفتہ اند کہ دوکار است کہ مباشرانِ آں از صحت رائے وبرکتِ
سعادت بے بہرہ باشند۔ بہرزہ غم خوردن واعتماد بر دشمن کردن چہ
اوّل آبِ روئے عقل بردن است و دوم مار درجیب پروردن و در
جہان خود از زہر گیا وکبست امیدِ شہد وشکر کہ بست۔ ہر خردمند کہ بوقتِ
خود در زمینے قابلِ تخمے برومند نکاشت لاجرم ہنگامِ ادراک ہوس
ریع وآرزوئے انتفاع چوں خطّ معمّی بر سطحِ آبِ رواں نگاشت چارہ
آں دید کہ غباری کہ میان ایشاں برخاستہ است بہ آب چشمہ سار تیغ
فرونشانند ومجازات عذر در موقع توقیعِ شکر نعمت واداءِ خدمت فرانماید
قِصّہ خواندن چیست چوں اسبابِ وحشت ومناقشت و وسائط
مکادحت ومکاوحت بدیں موجب کہ ذکر رفت متوافق شدہ

بود از طرفین مستعد و محتشد گشته بر قصدِ یکدیگر **لمؤلفه**

دو خسرو دو رستم دو پیروز جنگ
دو لشکر دو دریا ز پولاد و سنگ

در حرکت آمدند . . . .
. . . باعتاد و عتیدی که نطاقِ فضاءِ عالم از ہزاہزِ آں تضایق میگرفت وکوه را
با ہمہ سنگدلی در زیرِ سنابکِ بادپایاں از چشم چشمه اشک می ریخت
در موقفِ مناجزت و مشاجرت شدادِ افراد و جلاد اجناد بعد از ضراب و عناد
وطعان و طراد چوں آسمان و زمین ہیئات ۔

شعر

اَجْمَادُ نَاسٍ فَوْقَ اَرْضٍ مِنْ دَمٍ   وَنُجُوْمُ بِیْضٍ فِی سَمَآءِ قَتَامٍ

گرفت بر لشکر آلغو چوں چینِ زلفِ خوبانِ ختن شکست افتاد و فوجے موفور در یک
لحظه از ابروئے غمزه زنِ کمان مقتولِ نیرنجاتِ اسودِ ساحر گشتند
بوقتِ که از نہیبِ تیغ آرلغ مانند کمر مجال در میانه باشیدن نیافت
سبک چوں موی خود اگرچه ہم بر سرِ پیشانی بود روئے بتافت و چوں دستِ
ہمت پر خاش جویش بر شاخِ آرزو نرسید چوں شگوفه شاخِ انگشتِ
حسرت بدنداں می گزید و با آنکه خارِ ادبار در پائے بخت شکسته دید
دور شاہراهِ نجات خسکِ آفات ریخته زود پائے گریز بر داشت
اوصاف ذوِشی تا چند بواقی لشکر او متفرق شدند و امداد نکبت بدیشاں
متطرق آلغو عنان بمخیم خود معطوف گردانید و باستجماعِ متفرقانِ لشکر

واستینافِ اسباب مصاف مشغول گشت . در تصاریفِ آں احوال شادائی ایلچی
با امراءِ ہزاره ولشکرے چوں امواجِ بحار بخدمتش ملحق شدند . الحاق آنرا بفال
گرفت و ایشاں را بنواخت و خلعت داد جراحتِ روزگار بالتیام پیوست
وکارِ خلل یافته نظام یافت ۔

چوں بلشکر استظهار یافت صف مقاتلت آراست و باز چوں شیرِ
زخم خورده و پلنگِ خشم آورده گرّی نمود . بعد از جولانِ شیران بیشۂ وغا
و مطاردۂ مبارزانِ میدان در خروش و غوغا و نزولِ نزیلاں منزلِ نزال
و قدومِ مقدامانِ مقامِ انتقام آلغو بحرکتِ نصبِ جرّارۂ خطّے عامل بدلرا
را از عمل الغا کرد و بنفسِ خود حمله برد . . . .
. . . آرلغ از زلیغ روزگار و غلبۂ خصمِ کامگار سراسیمه گشت . کوکب
طالع راجع و برجِ امنیّت معوج الطلوع و مزاجِ بخت نامستقیم یافت . .
. . . لشکرش چوں روئے توقف ندید ندیشتِ ہزیمت بدادند و دولتش
بموافقت چوں پشتے نیافت روی برتافت و منادئ ایں حال ایں ندا بگوشِ
جانش مے رسانید ۔

لمؤلفه رباعی

بختت زد و دیده خون ببارید و برفت   بر ملکِ جوانیت بزارید و برفت
چوں دید که نیست چرخ را روئے وفا   اقبالِ تو ہم قضا بخارید و برفت

تثبّت و قرار مغلوب و خوف و ہراس غالب شد و قال علی ابن ابی طالب
کرم الله وجهه لِکُلِّ قَضَآءٍ جَالِبٌ وَلِکُلِّ دَرٍّ حَالِبٌ آخر کار بعجز

وخضوع راغب آمد۔ عنان اختیار از دست وتیر اقتدار از شست رفتہ
بود لاجرم رکاب فرار گراں کرد و درآں نزدیکی قوبلای نیز لشکرے چوں
حوادثِ زمانہ بیکرانہ روانہ فرمودہ بود تا بمردِ تیغ چو آب جوابِ تمرّد واستکبار
وسزائے تفرّد واستکثارِ او دہد بجز التجا بمامنِ دولت قوبلای قبلۂ اقبالے
ندانست وعازمِ خدمتش شد۔ تا درباب اسبابِ مخالفت با برادر و
موافقت با دشمن کہ دریں دو قضیۂ طرفِ نقیض اختیار کردہ بود عذرے
گوید از پیش ایلچی فرستاد۔ معلِم بوصول وحصولِ ندامت از ماضی وکیفیّت
مجاری قضا چوں با رُو درسید حکم رفت تا اورا از طرفِ یسار در
آوردند۔ لمؤلفہ ......

راست خواہی بے بلاہا کس ندید
از فلک رُوئے یمین آلتدّ یار

شرف تکشمشی یافتہ یعنی مُثول در حضرتِ گردوں مثال اقترافِ جرائم را کہ
موجبِ آں اغراء اربابِ اغراض بودہ اعتراف کرد وفورِ معدلت جبلّی
وشمولِ نصفِ اصلی مانع شد کہ برادر را برائے استبقاء ملک آسیبے رسانند
بروئے بخشود جہاں بخشید چہ بیت

زابتداءِ عہدِ آدم تا بدورِ پادشاہ
از بزرگاں عفو بود بست از فرو دستاں گناہ

جہت باشیدن او مصیف ومشتا را کہ بلغت ایشاں عبارت از آں ایلاق
وقشلاق است معیّن فرمود و اورا بایک خاتون ومعدودے چند

کہ بتکفّلِ خدمتے ضروری کردندے بداں یورت فرستاد از متکاءِ تختِ
سلطنت بمقام کُربت وغربت افتادہ چہرہ سلوت را بناخنِ تغابن می
خراشید واز کردۂ خود برخود می پیچیدہ چوں از شرابِ غرور سرمست
شدہ بود ناگاہ درخمار ضجرت ماند ......
..... عاقبت خمار شکن (یعنی دَوَاءُ خُمَارِ الخَمْرِ اَنْ یَشْرَبَ الْخَمْرَ) پیمانۂ
شراب درخود پیمود تا قرابہ صفت ممتلے شد وجامِ قالبش برسنگِ جفاءِ
ایّام آمد وشرابِ رُوحش کہ جوہرِ شرّ وفتنۂ جہاں بود برخاکِ ترحال ریخت
وذٰلک فی شہورِ سنہ ثمان وخمسین وستّمائۃ ومدّت خانیتِ او دو سال
ونیم بود واز دو پسرے ماند آرُد نام۔

بیت

اگر سال گردد ہزار و دویست بجز خاکِ تیرہ ترا جائے نیست

نزدیک ست بدیں معنی فردِ بیتے کہ وقتے اتفاق افتادہ۔

شعر

وَعُمْرُكَ لَابُدَّ مِنْ اَنْ تَزُوْلَ
فَاِنْ كَانَ يَوْماً وَاِنْ كَانَ اَلْفاً

۱۸؍ نومبر ۱۹۳۳ء۔ شادآں بلگرامی۔

تتمیم ذکر جلوس آلغو بر تخت خانیت در آلمالیغ در شهور سنهٔ ثمان و خمسین و ستمایه

چون آریغ بگر بخت مسعود بیگ که در خدمتش بر رسم منکوقاآن باسم وزارت موسوم بود و در حلیهٔ معالی اشعار مکارم مآثر بر مخائل او مقسوم بجدّ همت آلغو شتافت و شرف تکشمشی دریافت و برقرار ملازم بندگی شد آلغو مظفر و کامگار ـ **بیت** ـ

ایّام رام و چرخ رهی و جهان بکام
دولت مطیع و بخت مساعد زمانه یار

در آخر شهور سنه ثمان و خمسین و ستّمایه در آلمالیغ بر تختِ مملکت نشست و علمِ دولت از چترِ زرکش آفتاب بگذرانید و ئُرغنه را (دختر مبارک شاه که خاتونِ قراغول بود نبیرهٔ چغاتای) باستیلا در قیدِ ازدواج آورد و بغایت او را دوست داشتے. ئرغنه را دو خواهر بود یکے اولجای خاتون که هولاکو خاں او را به زوجیّت قبول کرد و دیگر بیگی که خاتون صائن خان باتو بود و اتفاق است که نقشِ بندانِ ابداع بنوک قلم اختراع در میانِ مغول چناں سه صورت بکمالِ حسن و بائستگی و زیبِ لطف و شائستگی نینگیخته اند ئرغنه هر چند بتے خود پرست بود با دینِ اسلام میلے تمام داشت

و پیوستہ تعصّبِ مسلمانان کردے امّا روزگار میگفت ـ **بیت**

تو در دیارِ مسلماں بزلفِ همچو صلیب
چه کافری که نکردی زهے مسلمانے

و شیخ الشیوخ سیف الدّین الباخرزی رحمته اللّٰہ علیه که مقتدائے عهد و قطبِ دَور و شاه بازِ علم طریقت و پاکبازِ عالمِ حقیقت بود و در شیوهٔ تذکر تقریرے چوں همّتِ خود بلند داشت و در توحیدِ ذات و تمجیدِ صفات تلفیقے چوں وحدتِ دو راز مانند. معنیٔ بدیع شریف که در افصاح مجلت دِه آفتاب می شد و لفظے عذب لطیف که قطعهٔ کاتب در صفت روانی از شرمِ آں چوں این در ریف آب ـ

ابیات

اے آنکه با لطافتِ الفاظِ عذبِ تو
تشویر می خورد ز خجالت روانِ آب
لؤلؤ چو قطره بود ز لفظِ تو یاد کرد
وز شرم غوطه خورد و نهاں شد میانِ آب

در عهدِ آلغو بندآء ارجعی ازیں سراچهٔ ناپائدار بدار القرارِ ابرار خرامید ـ **بیت**

جانا بعزیبستاں چندیں بنماند کس
باز آئی که در غربت قدرِ تو نداند کس

و ذالک فی شهورِ سنه احدی و ستّین و ستّمایه علیٰ هذا آلغو باستظهار و رونقے تمام و حصولِ مرام در سلطنت با نظام روز می گذاشت و بهر طرف که عنان

تافت مؤید و کامران با تبجح و ابتهاج و تبجح و ارتیاح مراجعت کرد تا ناگاه چشم بد روزگار در کار آمد و امارت ادبار و آثار انکسار آشکار بهرغنه هنگام وضع عملی ساغر تن بلورین را از شراب ناب روح خالی گذاشت و قلم تقدیر روزنامچهٔ حال آیندگان از نسخهٔ این مرثیه نگاشت -

لمؤلفه

درمیغ نهفته مه دو هفته دریغ است
درگل قد آن سرو فرو رفته دریغ است
آن سنبل پرتاب و شکن بر شکن او
از صدمت باد اجل آشفته دریغ است
سروے که همی شد تنش آزرده بگلبرگ
فریاد که در خاک لحد خفته دریغ است

آلغو چون خال او سوگوار و سیه پوش گشت و بنعمان لاله نعمان عارضش چون لاله در مهر جان بے تن و توش و در تذکرهٔ او می خواند این بیت با ناله و خروش -

بیت

بوئے تو هنوز در چمنهاست | رنگ تو هنوز با سمنهاست
دیدار تو با قیامت افتاد | نیک است ولے در آن سخنهاست

روایت قوهٔ غضبی و غلبهٔ وهمی بحدّے رسید که حکم فرمود تا سمرقند و بخارا را غارت کنند و مسلمانان را که بهرغنه مائل و متعصب ایشان بودے

بر تیغ گذرانند یعنی دوستی او این طائفه را بروئے مبارک نبود مسعود بیگ مانع شد وقضاء بد را چون دعاء نیکان دافع و دفتے گفته ام -

شعر

زمانک یا سلیمی قد تقضّی | سواء ان تغضب او ترضی

شعر

خیره خیره چه نهی بر دل خود بار جهان | این چنین بود و بود تا که بود کار جهان
بے خمارے و دو ارے مئے دنیا که چشید | زخم خارست پس آنگه گل گلزار جهان

بمدتے اندک آلغو نیز بحکم آنکه

بیت

هر زندگئے که بے تو باشد | مرگیست بنام زندگانی

پئے هرغنه گرفت و بهمان راه در اوائل شهور سنه اثنی و ستین و ستمایه روان شد ع

دوست بر دوست رفت و یار بر یار

سبحان الله ماهچه چتر آفتاب آسای او که هلال وارش از خسوف بلیت مصون مے شمرد عاقبت در عقدهٔ سرار ادبار و پردهٔ محاق دمار چون صبح دوم اندک بقا و چون سایه در وقت زوال ناچیز شد عنقاء نخوت و سطوتش بر قلهٔ قاف کبریا از مراودت نسرین استنکاف می نمود هم بنعاب غراب البین حادثهٔ چغد خراب نشین عدم گشت شیر بے آهوی شجاعتش که نهنگ جان ستان و پلنگ پیل افگن را با شغال ثغالی

تکلیف کردے۔ آخر بروبہ بازی فلکِ کفتارِ عشوہ۔ جاوید درخوابِ خرگوش بماند۔ تختِ گردوں رتبتش کہ قوائمِ آں از مناکبِ جوزا و قمۂ شعری جائے بودے درخسارۂ بساطش کہ از پستۂ شکر خند و طرۂ پرپیچ و بندِ ماہ رویانِ شکر ریز عنبر بیز بودے درمغاکِ خاکِ تیرہ چناں تبختۂ تابوت بدل شد کہ ایں بیت مناسبِ حال آمد۔

شعر لمؤلفہ

وَلَمْ نُرْزَقِ الْوَصْلَ الَّذِیْ عَادَ فُرْقَةً ۔۔۔ وَلَمْ نَعْهَدِ الْعُرْسَ الَّذِیْ صَارَ مَاْتَمًا

ومدتِ ملکِ او چہار سال بود۔ پس امرا اتفاق کردہ مبارک شاہ بر تختِ مملکت بنشست و نفیر از زمانہ برخاست۔

رباعی لمؤلفہ

کاے گردشِ چرخ چند آری و بری
ہستی ز وفا و عہد یکبارہ بری
بر قامتِ شاہی چو قبائے دوزی
بازا ز پئے ماتمش دو صد جامہ دری

سالے بر نیامد کہ براق بروے خروج کرد و کوکبِ طالعش بذروۂ شرف عروج در موضع خود شرح تتمۂ آں ایراد کردہ آید بمنہ تعالیٰ منہ وطولِ طَوله۔

ذکرِ جلوسِ قوبلای قاآن

چوں خصمِ خانیت درقیدِ بوار گرفتار شد و گلزار سلطنت از خارِ نقار پیراستہ گشت تمامتِ پادشاہ زادگان و خوانین و امراء بدلِ راست و قولِ درست خط دادند کہ قلم وار سر از خطِ اوامر و نواہی قاآنی بر ندارند و در پیدا و پنہاں و صباح و مساخطِ مراحم و مساخطِ او را بجان منقاد باشند۔ در اوائلِ شہور سنہ ثمان و خمسین و ستمایہ در شہر کنجا فو از ختای قوریلتای بزرگ ساختند بوقتے کہ مطالع از مناقص مہجور داد تا دارِ بعہ از نظرِ مناحس دور بود آفتاب بنقطۂ شرف اقتران یافت از سقوطِ جمراتِ ثلث دیگ نشو در جوش آمد و طیور با الآف مالوف در زمزمہ و خروش لواقع ریاح۔ حوامل شاخ خمائل را بعزم بوس و کنار در شام و صبح مائل ساخت قوائے نباتی خواصِ افعالِ شخصی و نوعی در کار آورد و دایۂ غاذیۂ اطفال نبات را از مزاودت و مخالطتِ پیش کارانِ چہارگانہ ترتیبِ تربیت از سر گرفت حریفِ نامیہ در استکمالِ اقطارِ جسم بر ہیئاتِ تناسبِ طبیعی دستِ صنعت برکشاد کدخدای مولدہ اسبابِ تولید مثل برحسبِ طبیعت مہیا گردانید نقاشِ مصورہ خامۂ آزری صفت برائے بیرنگِ تصویر برداشت و روئے زمیں را بغرائب نقوش و عجائب الوان بنگاشت . . . .

.... قاآن خورشید طلعت کیوان رتبت بر تختِ گردون سایهٔ عناصر پایه خورشید صفت بر آمد و عروسِ خانیت را که از خانان دست بدست رسیده بود بحکم حقوقِ کفائت و صداقِ صدقِ استحقاق و شهادت قضا و قدر دو کالتِ هُوَ خیر ناصرٍ وَّ کفیلٍ دست در دست او نهاده عقدِ زفاف بستند - گنجور تقدیر بطبقچهٔ سیمین ماه لآلی انجم و درارئ سعود نثار کرد مشتری بر منبر هفت پایه طیلسان بر انداخته طی لسان را بالقاب زاهره مشرف گردانید - کیوان چون هندوے حلقه در گوش چوبک زنی قصرِ دولتش را فعلِ ماهِ نو در گوش کشید - بهرام بر رسم قورچیان خاص کمر بر میان بست و زهرهٔ زهرا بر بساطِ نشاط گوش و گردنِ بربط بمالید و آهنگ بر کشید -

لمؤلفه رباعی

کاے شاہ کمینه بنده ات گردون باد خانیتِ تو چو طالعت میمون باد
گر با تو کسے چو صبح صادق نبود مانندِ شفق غرقه شده در خون باد

تیر دبیر چرخ وَاللّٰهُ خَیْرٌ حَافِظًا بنام قاآن بر لوح محفوظ تحریر کرد تمامتِ شاهزادگانِ کمر را که زیبِ حلقهٔ میان بود قلادهٔ گردن ساختند و بیرونِ اُردو شاهِ سیارگان را و در اندرونِ بارگاه پیشِ تخت فلک پایگاه هفت نوبت زانو زدند -

قطعه

دولت نعیم صباح کنان نوعروس دار

هر هفت کرده بر دلِ او هشت در کشاد
مرغے که نامه آورِ صبح سعادت است
هر نامه را که دید بمنقار سر کشاد

و زبانِ حال معنئ این بیت املا کرد -

بیت

گردون غبارِ سایهٔ تختِ بلند اوست خورشید عکس گوهر تاجِ کلاهِ اوست
سیر ستارگانِ فلک نیست در بروج بر گوشهاے کنگرهٔ بارگاهِ اوست

سقاةِ یاقوت شفاه بکاساتِ داتراح زرین و سیمین -

شعر لمؤلفه

عُقَارٌ عُقُوْرٌ لِلرِّجَالِ مُدَامَةٌ نَدِیْمُ الْمُنٰی رَاحٌ تُرِیْحُ الْجَوَانِبَا

می پیمودند - خواتینِ زهره عارض - خوب شمائل با بغتا قهاے مکلل بجواهر کو گوے شعرئ شامی از طرفِ مجره متلالی شده با عقدِ ثریا بمقارنتِ بدرِ منیر مسعود گشت تازه ترازِ گلِ پُر بار و لطیف تراز یاقوتِ آبدار

بیت

همه طوق بربسته و گوشوار بدست اندرون جام گوهر نگار
همه رُخ چو دیباے چینی برنگ نوازنده عود و خروشنده چنگ
به دیباے زربفت و چینی قباے همه پیشگاهِ شهنشه بپاے

ایستاده و شاقانِ لاله رخسار چون سروِ آزاد که مشکِ ناب و گلِ سیراب بار آورد -

لمؤلفه

بردہ یرغو پیشِ لعلش سنبلِ تیغول از انک
بے گنہ آویخت از مہ کاکلِ نسرین پرست
غم ز دل بنشاند چوں برخاست بہر کار آب
فتنہ برخاست از جہاں. بر طرفِ مجلس چوں نشست

درآں مجلس بہشت آئین صراحی صفت زانو می زدند ساغروار شرائطِ دست بوس بجائے می آوردند. یک ہفتہ بریں منوال جشن و طوی بود و اندرونِ خرگاہ و بارگاہ از گل روئے و سنبل موئے حوراوشان برنگ و بوی از کارِ عیش و طرب و لہو و نشاط چوں فارغ شدند پادشاہِ عالم اشارت فرمود تا گردونہای بالش زر و نقرہ و خروارہائے انواعِ ثیابِ مذہب و مفوّف و مسلسل از مجلوباتِ اقطار و امصار بیاوردند. اقربا و خواتین و امراء را برحسبِ مقدار و وفقِ استیہال حظے موفّر و نصیبے موقر ارزانی داشت و تجدیدِ احکام و تاکیدِ اساس یاسا نامۂ چنگیز خانی مشتمل بر مراسم جہانگیری و بانبانی یرلیغِ فلک مطاع در صحبتِ ایلچیان قمر مسیر باکنافِ شرق و غرب و اطرافِ جنوب و شمال متواصل گردانید و رایتِ معدلتِ عام و نصفتِ تام بر محدبِ فلک الافلاک برافراشت و آیتِ بخشش و بخشایش بکلکِ شہابِ ثاقب بر ورقِ چہرۂ آفتاب بنگاشت۔

بیت

عدل تو ملک را پسرے سخت نیک بخت

ملکِ تو عدل را پدرے نیک مہرباں
از دستِ تو ندید مگر تیغ تو بلا
در کارِ تو نکرد مگر گنج تو زیاں

از تاثیرِ عدلِ شاملِ او در روزان و شبان شبان صفت گرگ گوسفند می داشت و باز شبہ الیف سینۂ تیہو را از سرِ ناز می خارید۔ باوازۂ نصفتِ او جور و عدوان صد منزل از شہرستانِ عدم آوارہ شد عفوِ او کہ مستقیلِ عثراتِ بندگان بود. مستقیلِ جرائم دور و نزدیک و ترک و تاجیک می گشت بیک التفات ہیئتِ ہیبتِ او صورۃ از ہیولی منفرد می کرد و بیک رُویت رویّت رائے او خلل را از خللِ امورِ جمہور زائل می فرمود و نو عروسِ ملک را حُلّی و حلل می بست. سہمِ سیاستش دافعِ حوادثِ شیمِ انام و رادعِ جواذبِ ستمِ ایّام شد. بادِ جہاں بر جہان گلبرگِ آزاری غبار آزارے نیفشاند در عہدِ دولتش. **بیت**۔

کس خستہ نشد ز زخمِ گردوں
گر زانکہ شریف بود و گر دوں

لاجرم از اطرافِ ربعِ مسکوں کہ نامِ مبارکِ اورا جز بر صفحۂ سکۂ نقود ندیدہ اند تنگۂ شکرِ معدلتش بطریقِ نقلِ نقل حریفِ دل و جان ساختہ: مجمرۂ اوقات را بہ بخورِ ثنا و دعاءِ سلطنتِ روز افزوں مبخر گردانیدہ جنانِ شجاع و جبانِ بنسیمِ مکارمِ پادشاہانہ او چناں شد کہ جنان بیادِ طراوتِ آں آبِ کوثر در دہان آورد و نہالِ اقبال از جویبارِ نشو و نما اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا

فی السّمآءِ تا حدّے سایہ گستر شد کہ طوبیٰ را در چمنِ خلد ظلّ حسرتِ طوبیٰ لِمن ظَلّ فی ظلّہ بر چہرۂ حال نشست از اطرافِ چین و ماچین فی کلّ زمان و حینِ تا اقطارِ مصر و شام و منتہی مغرب خلائقِ متوجّہ ملک معمور می شدند و بفیضِ عدل و بذل او معمور می گشتند۔

بیت

زعدلِ او شدہ باز سفید جفت کلنگ
زامنِ او شدہ شیرِ سیاہ یار شغال
نہ این فراز برو در ہوا بداں چنگل
نہ آں در از کند در زمین بدیں چنگال

ہر چند از محیط ایں بلاد تا مرکزِ دولتِ فلک مدار و مرلیخ مرلیخ اقبالِ پایدارِ پادشاہِ عادل قاآن باذل مسیرِ یکسالہ راہ است ذکرِ مآثر و یاسا و عدل و انصاف و فطنت و کیاست و صواب اندیشی و ملک آرائی از مستہلّ افواہِ ثقاۃ و مشاہیرِ تجّار و معارفِ مجتازانِ آں دیار تا حدّے استماع افتادہ کہ سطرے از آں مفاخر و شطرے از آں مناقب ماحی آثارِ قیاصرۂ روم و اکاسرۂ عجم و خواقینِ چین و اقیال عرب و تبابعۂ یمن و رایانِ ہند و ملوک ساسان و آل بویہ و سلاطین سلجوق تواند بود و شرحِ آں کہ مؤدیست بتطویل موجب استغراقِ ایں اوراق خواہد گشت امّا بحکم اِنَّ القَلِیْلَ عَلَی الْکَثِیْرِ دَلِیْلٌ بعضے از مخائل دأب و خصائلِ ذاتِ او اجمالًا ایراد کردہ می شود تا از آنجا بر کمالِ نجدت و وفور دو لیتاری استدلال گیرند از آثارِ ہا، منکتِ او یکے

آں بود کہ با اہلِ فضل و حکمت و اربابِ دانش نیک مستانس بودے و ترجیب و تقریبِ ایشاں را مبالغ و بر خلافِ خطِّ ایغری اصطلاحے نو نہاد و استنباط خطّے کرد۔ صورتِ آں چوں خطِّ شاہدانِ دلپذیر و خطِّ دیدہ و نور ضمیر و بر آں خط فرمانہا باطرافِ ممالک روانہ فرمود و آنرا چوں صیتِ معدلتِ خود مشہور گردانید و چوں طبعاً مجبول بود بر استعمالِ قانونِ عدالت و استیعابِ اسلوب ایالت ہر چند امدادِ انعام و فیض ارفاد سِمَت لَا مَقْطُوْعَۃٌ وَلَا مَمْنُوْعَۃٌ داشت بر اسراف و تبذیر اعتراض معقول نمودے و با اعیانِ مملکت و اعوانِ حضرت تقریر فرمودے کہ چگونہ مقتضی عقل باشد یا معدود از قبیل بذل شخصی را ہزار بالش صلت فرمودن و دیگرے را بدستِ نومیدی سینہ بنالش دادن چہ ہر کس کہ در غیر موقع زیادت از ما لاینبغی صرف کند لا محالۃ در موضع الفاق از بذل ما ینبغی متقاعد شود۔ و گوئی مقصود ازیں اشارت تنبیہی بود بر حالت اوکتای قاآن و اسراف او بے رویّت و فکرت در جود و احسان یا زبدیں تادیل تمہید قاعدہ را تاکید کردے کہ از پادشاہان عدلِ عام و سیاستِ شامل مستجلب نظامِ عالم و مستدعی قوامِ بنی آدم است و عقلاً و نقلاً پسندیدہ و بائستہ و شائستہ چوں نور در حدقۂ دیدہ۔ و اگر ہوشمندے روشن رائے ایں معنی را تتبّع نماید ببدیہۂ عقل معلوم گردد کہ بمجرّد موادِ مالی استرضاء چندا شخاص ممکن شود و اگر گنجِ قارون و مملکتِ سلیمان و عمرِ نوح کسے را میسّر باشد در موازاتِ آں مدّت و محاذاتِ آں مکنت ارباب حوائج و اصحاب

ترجیب

توقعات از طوائفِ امم چنداں تتابع وترادف نمایند کہ اکثر غیر متسلی بل متشکی باشند و بر تقدیرِ فرضِ محال کہ افاضتِ انعام و اذاعتِ احسان شامل افتد بارے درہمہ حال استیفاءِ مطامعِ انسانی متعذر خواہد بود و تحصیل مراضی خواطر غیر متیسر و نظر در قسمتِ ارزاقِ خلایق باید کرد کہ اگرچہ در ازلِ آزال مقدر گشتہ و بر قضیتِ مصلحت و حسبِ استعداد و اہلیت مقرر شدہ مُثری خوشحال ہنوز حلقہ اِنَّ الْاِنْسَانَ لِرَبِّهٖ لَكَنُوْدٌ۔ می جنباند و مقتر منکسف بال پائے بستہ وَكَادَ الْفَقْرُ اَنْ يَّكُوْنَ كُفْرًا می گردد۔ بلے بانا ضتِ عدل کہ جامع منافع ملک و دین و شامل بر مصالح حال و مآل است دریک لمحہ بیک کلمہ عالمے را امارت وَبِالْعَدْلِ قَامَتِ السَّمٰوٰتُ وَالْاَرْضُ بر منصۂ عرض جلوہ می تواں داد و باز ذکرِ جمیل دہر الداہرین و عوض العائضین میانِ عالمیان باقی و پائدار گذاشت۔ دیگر از اُحدوثۂ ذکر جمیل و اُعجوبہ نشرِ عواطفِ جہزبل چنیں حکایت کردند کہ وقتے از اوقات یکے از اعزۂ اولاد در اثنائے طرد و مصطاد با معدودے از افرادِ لشکر جدا ماندہ **بیت**

چو اسپ و تن از تاختن گشت سست
فرو آمدن را ہمے رائے جست

مہر ایشاں بر دیہے از اعمالِ پیش بالیغ اُفتاد استرواح رکاب و استجمام جناب را خطۂ نزول فرمود و بواسطۂ اشتغال تگاپوی ورکض و نخوید از عقب وحوش بر حسب وَمَا جَعَلْنٰهُمْ جَسَدًا لَّا يَاْكُلُوْنَ الطَّعَامَ آتشِ اشتہاءِ

طعام در تنورۂ معدہ اشتعال یافتہ بود حکم فرمود تا بطریقِ نزول از مطعوم گوسفندے و از مشروب ظرفے بگنی[۱] متوطناں را مطالبت کردند و بہیچ کم و بیش دیگر تعرض نرسانیدند اتفاقاً دیگر سال دو سہ تن ہم ازیں جماعت کہ در خدمتِ رکابِ شاہزادہ بودند۔ از ہماں موضع چوں علی الحقیقہ مجازِ مجتازان بود گذر کردند والتماسِ گوسفند و ظرف بگنی تازہ نمودند اہالی آنجا بحضرتِ تا آنِ عادل می روند و شرحِ حال از نزولِ کرتِ اولی و طلبِ نزل و معاودت ایں طائفہ در ثانی الحال و تجدیدِ رسمِ غیر معہود عرضہ میدارند یعنی اندیشہ آنست کہ علی مرور الایام بر ما ایں رسم مستمر ماند و دیگرے برایں اسوہ حکم راند۔ قا آنِ روشن روان پسر را احضار کردہ چینِ انقباض بر جبینِ آفتاب اضافات انداخت و بزبانِ خشونت باز خواست فرمود کہ سائسِ ایں قاعدۂ ناپسندیدہ از نخست تو بودہ۔ وَالْبَادِیْ اَظْلَمُ وَالتَّابِعُ لَهُ اَسْلَمُ اگر نوبتِ پادشاہی بتو مفضی شود و امورِ خانیت از تقدیرِ الٰہی مقتضی۔ ملک داری و رعیت پروری را بدیں سیاقت رعایت خواہی کرد؟ اکنوں چوں یاسا رادگر کردہ و بر زیردستاں کہ ودائع آفریدگار عز جل شانہ اند علی غیر المعہود ثقلے انداختۂ تا ردے را بہ نوبت از روئے یک روئی مقابل مصافِ یاغی بناوری و ببرقِ شمشیر مصقول آئینہ دل را از زنگارِ اخلاقِ ذمیمہ صیقل ندہی یا از نظر در روئے ما کہ آئینۂ اسکندری جز آں نیست بیندازی پادشہزادہ در مقامِ استغفار التزام نمود کہ بر عزمِ مقاتلتِ یاغی خیمۂ اقامت را

[۱] شرابے کہ آنرا بوزہ و بہ عربی نبیذ خوانند ۱۲ شاداں بلگرامی

[۱] کذا فی الاصل ...

تقویتی کند تا آن عالی همت عادل منش فرمود تا متظلمان را صلتے ارزانی
داشتند و ترفیهٔ خاطر و تخفیف مؤن و تا بین احوال ایشان را مکتوب داد
خاک حاشیهٔ بارگاه جهان پناه را که متقبّل هر مقبل بل مقبل سعود و اقبال بود
ذرور دیده ساخته و زبان به استدامت دولت پادشاه عدل پرور کشاده
مراجعت نمودند از نمودار این مکرمت و استمالت اگر در جهان صحیفهٔ ذکر حاتم طی
طی گردد چه زیان و با این انصاف و انتصاف اگر روان نوشین روان
نوشیروان در غرقاب خجالت غرق آید چه سود.

لمؤلفه

زبانش تیغ نیلوفر مثالش | نیارد کرد سوسن ده زبانی
بعهد دولتش هرگز نیابند | بجز در رطل باده دل گرانی
بعون نصفتش با بازو شاهین | کند کبک دری هم آشیانی
عجب نبود که از دیوان عدلش | ستانند گرگ مرسوم شبانی

برین نمط و سیاقت اطراف ممالک را بحفظ و سیاست متناسق داشت
و شجرهٔ نیک نامی در چمن ایام متباسق گذاشت و چون پادشاه جهانگیر چنگیز خان
بعضے نواحی ممالک چین گشاده بود و آنچه اصول و دار الملک بود هنوز زائل
نشده همت پادشاهانه بر استخلاص تمامی آن مقصور گشت در شهور سنه ۶۷۱
احدی و سبعین و ستمایه پانزده تومان لشکر جرار شکر روان فرمود و با ایشان
اقمون بیلمش و پایان پسر هرکنا نوئین و علی بیک بن یلواج بفرستاد و اعجب
عجایب آن بود که چون پایان را تعیین میکرد اشارت کرد

که از میان هم پایان کار چین بر دست پایان تلفی گردد. چو آن لشکر به سرحد
دیار چین رسیدند. خیمه در خیمه کشیدند و تلال و وهاد و عرصات و هضبات
از سواد آن اجناد در فزونی مور و جراد متموج شد. ناگاه از طرف بحر چند
سفاین فارغ از ضغاین گردون و غافل از مکامن دهر بوقلمون جهت نقل
غلات بدار الملک رسیدند. وما الدولة الا الاتفاقات پایان بفرمود و
چندانکه ممکن بود لشکر در کشتی ها رفتند و سمت شهر گرفتند و خود با لشکر
از راه خشک قاصد آنجا شد. مراکبی که بادبان لجام آنست بقوادم
شمال و جنوب و مراکب بے انجام پایان بقوائم بادپایان آتش حرکت
مسافت مابین را بر محیط محدب آب و بسیط ساهرهٔ خاک قطع کرده
بمقصد پیوستند. در وقتے که من زار آسمان در شگفیدن و نسیم صبح
در وزیدن آمد سواد حبشی حبشی از زنگ، خیل روم رنگ کشیده و شستن
و لیغاریان روز هنگام شب زنگی چهره را بغارت دادند با لشکر بشهر خنزای
در آمد. فغفور را نام جوقون قابو و یاوجو با حسرت داعیان سلطنت خیره
و متحیر شدند. و از هجوم آن لشکر که مانند قضاء آسمانی بدیے طلایع و طلایه از
هر دو جانب فرا رسیدند مضطر و منزجر تسلیم و استسلام مهربی نداشتند
استیمان بنیامن مامن ایلی و استیلاذ بملاذ انقیاد. خلاص و مناص خود
نزدیک تر شمرده برضا و رغبت ایل و رعیت شدند و تمامیت در عداد
طوع و رعیت پایان مردے هوشمند با فطنت و شهامت بود. ایشان را نوید
امن و امان داد و اموال و دماء طوائف از اتلاف و اهراق محفوظ و مصون

داشت و در سینۂ اربابِ آنجا تخمِ متابعت و مشایعت بپاشید تا دلہا
ہمہ باذعان و انقیاد و اخلاص و حسنِ اعتقاد قرار گرفت پس قلعۂ آنجا کہ
سینا فور خوانند بصعوبیت مداخل و مناعتِ معاقل مشہور و مشحون با فرادِ
رجال و شدادِ ابطال و محشو بذخایر و خزائن نا محصور رواسیِ قلال از تشویرِ
رفعتِ آں سنگ بر دل نہادہ و شرفاتِ آں با قرن الثور در مناطحہ آمدہ و
دست سگان از حدیقۂ خضرا خوشۂ پروین چیدہ چنانکہ۔

بیت

ز آسیبِ چنبر فلک اندر فرازِ او
بر کنگرہ خمیدہ رود مرد پاسبان

مستعفی نشدہ بود۔ لشکر را باستفتاحِ آں اشارت کرد محافظانِ قلعۂ
شما چوں از کشادنِ دار الملکِ چین و لشکر کشیدنِ پایان خبردار شدند
مقدمِ ایشاں پیرے روزگار دیدہ بود حلو و مر احداث چشیدہ و سرد و گرم
لیالی و نہار کشیدہ پیغام فرستاد کہ در زمانِ صبیٰ چوں نہالِ نورستۂ قامتم
بر کنارِ جویبار عمر تمایلی داشت و گلبنِ بہجت از شمالِ روح پرور انس
تازہ شمایلی از افعَل و لاتفعَل تکلیفے فراغے حاصل و در مرتع بے غمی رفاغے
شامل۔ عہدِ مغازلت و مناغات بود نہ زمان معازلت و معانات۔ از پدرِ
خود شنیدہ ام کہ فتح ایں قلعہ بدستِ پایان نامی تیسّر پذیرد و ممانعت و
مدافعت و مصارعت و ممانعت مفید و نافع نخواہد بود اکنوں بتجشمِ لشکر
احتیاج نیست ما ایلیم و مطواع و قلعہ و ما فیہا ملک الیمین بے زحمت دفاع

و نزاع از عقب در بگشادند و از قلعہ بشیب آمدہ خزائن و دفائن تسلیم کردند۔
دریں مقام شمۂ از شرحِ عرایضِ عریض آں ممالک و کثرت خلایق
و اصناف نعم کہ رواتِ تجار و ثقات سفار حکایت کردہ اند ایراد کردہ شد
خزانۂ سواد اعظم ممالکِ چین است کجنّۃٍ عرضُہا السّمٰوات و ضعے
طولانی چنانکہ مساحتِ محیطِ آں قریب ببیست و چہار فرسنگ باشد
سطح زمینش مفروش از خشت پختہ و سنگ و اماکن و مساکن از چوب افراختہ
و بتنوق تمام تماثیلِ خوب پرداختہ از آغازِ شہر تا منتہی سہ موضع بام
بستہ و طول معظم اسواقِ آں سہ فرسنگ نشان دادہ اند مشتمل بر شصت
و چہار مرتبۂ متشاکل بنیانِ متعادل ارکان و حاصل تمغاءِ نمک ہر روز
ہفصد بالش چاو است و کثرتِ اربابِ حرفت تا حدیست کہ صناعِ صنعت
صباغت سی و دو ہزار نفر در اعتداد آمدہ اند باقی را ولک القیاس
علیٰ ذالک و ہفتاد تومان لشکر و ہفتاد تومان رعیت را شمارہ در
دیوان عرض و اوراقِ دفاتر ثبت گشتہ با آنکہ ہفصد کلیساء قلعہ آسا ہست
ہر یک مواج از کشیشانِ بے کیش و رہابینِ بے دین و دیگر عملہ و قیمان
و خدم و عبدۂ اوثان با اشیاع و اقوام کہ اسامی ایشاں داخل
شمارہ و عرض نیست از عوارض و قلانات معاف باشند و چہار تومان
از لشکرِ اہل حراست و عسس اند کہ چوں آفتاب در پس قیروان مغرب
روئے در کشد و شب چادر قیرے در سر۔ عیاراں چوں خیال دلبران
شب روی آغاز نہند و طراران کمندِ تاب دادہ

چوں طرّۂ معشوقاں ساز دہند گروہ گروہ بر سر در بندہا و محلات و
مجازِ کوچہا و شوارع و گوشہا در موضعِ معہود خویش با حتیاطِ تمام بنشینند و
دامن وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا بر روئے مردم دیدہ کہ ہندو بچگانند در
قماطِ ملتحمہ پوشیدہ بنوشند و درمیان شہر سی صد و شصت موضع پل
ساختہ اند بر سرِ آبہا کہ رودخانہاءِ دجلہ غزارت است منشعب و
منشعب از دریاے چین و انواعِ سُفن و معابر بنسبتِ احتیاج چندیں
علائق بر آب رواں کردہ کہ تعداد آں در عدادِ ہندسہ فکر نگنجد تا بعقودِ
خناصر و روزنامچ محاسباں منحصر چہ رسد و از دحامِ غرباءِ اصنافِ امم از
اکنافِ چہار جہتِ عالم کہ برائے تجارات و طواری حاجات در چناں
ملک طاری و مجتمع شدہ بدیہہ عقل و ملکۂ نفس خود معلوم باشد۔ ایں
مقدمات حالِ دار الملک اصلیست اما چہار صد شہر مشہور فسیح رقعہ
وسیع بقعۂ از اعمال و نواحِ آنجاست کہ مختصر ترین شہرے از آں از سوادِ
بغداد و شیراز معظم تر باشد۔ از آں جملت تنگین فروزیتون و چینِ کلاں را چوں
خنزائے شنگ خوانند یعنی شہر بزرگ بمثابتِ دیوان اعلیٰ و العجب
مشاہدان تقریر کردہ اند کہ با وجود ایں طول و عرض بر حسبِ اَلعَدل عُمَارُ
الاَرض در سائر آں ممالک ربع فرسنگی زمین نیا بند کہ قابلِ عمارت
و فلاحت باشد و از حلّی زراعت عاطل افتادہ بل تمامت مزروع و
معمور باشد و امداد رفاہیّت و جمعیّت و راحات بداں ساحات وارد
بتائیدِ آسمانی و دولت قاآنی ملکے چناں عریض و بسیط کہ سلاطینِ آفاق

از مبدائے زمانِ آدم تا غایتِ وقت تبذکرے از آں دیار و تحفۂ از آن اقطار
خرسند بودند بے تحمّل اعباءِ مصائبِ مضافِ ممالک گشت و بعزمی
بے خطا مملکتِ چین را بگشاد بر فتنہ و آشوبِ جہاں گرہے محکم چوں
چینِ زلفِ بتاں برانگند۔

بیت

کشودہ بیک چین ابروئے قوس
بیک تاختن از خطا تا ختن

چوں قبائے مملکتِ او را چینی درافزود و فغفور کلاہ سلطنت را ترک گفت
و خزائنِ عالم در قبضۂ تصرّف آمد حکم رفت تا چاوے کہ در ممالکِ چین ابوابِ
معاملات بداں مفتوح بودے بیاوردند و از خزائنہ زر و جواہر و ثیاب عوض
داد و در شہر منادی ندا کرد کہ مُلک مُلکِ قاآن است و چاوْ چاوِ فغفور
بعد از مدّتے فرمود تا چاوے کہ در ممالکِ قاآن چوں نقدِ عدل و بذلِ
او جاری و رائج بود بیروں آوردند و باز منادی برنشاند کہ مُلک مُلکِ
قاآن و چاو چاوِ قاآن است۔ بالضرور چاوِ قاآنی را قبول بالبیت کرد و
فرمانِ عالی را در مقامِ امتثالِ مُثولِ و بالشے چاوِ باصطلاحِ ایشاں
پنجاہ سیر است کہ بہاءِ آں دہ دینار باشد و امّا بالشے زر و نقرہ پانصد
مثقالست بالشی زر موازی دو لیست بالش چاو معتبر بدہ ہزار دینار و بالشے نقرہ
مساوی بلبیت چاوِ معتبر بدولیست دینار بدیں تدریج و ترتیب آں اطراف مسخر
و احکام خانیت مقرّر و مخالفاں را مدمّر گردانید۔

فتح جزیرهٔ مول چاوه

از فتحہا کہ در زمانِ دولتِ او میسور گشت ۔ فتح جزیرہ مول چاوہ بود
از بلادِ ہند در شہورِ سنہ ۱۱۹۱ احدی وتسعین وستمائۃ مِصراع
یکے لشکر گشن پر خاش جوئے
تعیین کردہ با اُبہّت واہبتِ معالی دعوالی رواں فرمود۔

بادبانِ جریان چوں ساحل مقصود را مرابطِ مراکب سفاین ساختند از بیمِ
مولتِ شمشیر نہ جر بزہ آں چناں جزیرہ کہ طولش دویست فرسنگ بود
در قیدِ تملک آوردند۔ والی آنجا سرے ملامہ با تنسوقات و عراضات
عازمِ بندگی حضرت شد۔ در راہِ اجل مقدور مکنت جواز ازآں موضع نداد
پسرش بعدازآں بپایۂ تختِ اعلیٰ پیوست واز لعابِ سیور غامیشے وعاطفت
بے دریغ نصیبے وافر یافت و بخراج و اتاوہ کہ مقدّر فرمود از زر و
مروارید آں ناحیت را در تعرّفِ او مسلّم گذاشت وحقیقتِ آں موضع
طرفی است از اطرافِ بحر بطرائف تلید وطارف مشحون و از کثرتِ اجناسِ
خزاین و فاخرِ جواہر ونفائح روائح ونتائفِ نترالف امتعہ نمودارِ منبع
بیچوں آنحا، وجوانبِ آں باریحِ عود وقرنفل بو یا واصقاع ونواحی بزبان
طوطیان گویا (دیگر) در عہدِ خانان دیگر تخت گاہِ مملکت خان بلیغ بود۔
چوں قوبلائے قاآن در خانیت مزید اقتدار یافت آں را

باطل گردانید در وقتے کہ آفتاب بنقطۂ شرف پیوستہ بود شہرے مربّع
بنا فرمود چہار فرسنگ در چہار فرسنگ گوئے ایں اعداد بروفقِ معالی ہمّت
مے نمود و آنرا طائدو نام نہاد و اربابِ حرف و اصحابِ صناعات از ہر جنس
بدانجا نقل فرمود وباندک مدّت از کثرت وازدحامِ خلائق مصری جامع
گشت و از وفورِ زیب وزینت نوری لامع و بر طرفِ آں شہر قرشی
کہ بزبانِ ایشاں معنیٔ آں کاخِ خانیت و بارگاہِ سلطنت باشد ہم مربّع
چہار صد گام در چہار صد گام از الواح واخشاب مبنی ساخت۔ ودر
آں بہشت آبادِ قباب ومناظر کہ رشکِ غرفِ بیتِ معمور وسقفِ مرفوع
بود برافراخت ۔ اعماد مکین واضلاع رصین از جوانب و ارجا
بافنونِ آرائش وانواعِ تکلّف ونمائش ترتّب یافت ۔ عرصۂ زمین
از احجارِ رشیم مفروش و در دقّتِ صنعت ومذاقتِ عملِ تماثیل مصوّر
وطلسماتِ منبّت برآں مثبت ومنقوش وروانِ ارشمیدس
از نازکی وغرائبِ اقلیدسات متحیّر ومدہوش اشتباکِ شباک
از زر ونقرہ واطرافِ شرفاتِ ایوانش منازلِ ماہ چوں طرفہ وجبہہ
وزبرہ در زمینِ رشکِ خلدِ بریں مشاہدہ کردند ونمودار اِرَمَ ذاتِ
العماد التی لم یخلق مثلہا فی البلاد معائنہ ہر کس کہ فسحتِ ساحتِ
آں مکان ونزہت نزاہت آں بنیان دید۔ . . . .
. . . بریں نسق امور دولت واسبابِ تمتّع منتسق یافت واہواء و
آراءِ خاص وعام برمتابعت ومبایعت منطبق وچوں امتداد عمرش

از عشرهٔ دقاقه برگذشته بود بل تخنیق سبعین کرده - خواست که پسرِ مهین را جمکین نام هم درحالِ حیوةِ خود متصدّی منصب استنابت و ولی عهدِ سلطنت گرداند دراین باب با امرا مشورت کرد تا اورا درحکومتِ ممالک جائے دید و برتختِ خانیّت پائے نهد ارکانِ حضرت و پیشکارانِ دولت عرضه داشتند که هرگز این قاعدهٔ معهود از داب دیاسا پادشاه ممالک کشائے چنگیز خان نبوده که باوجود پدر پسر متقلد امور سلطنت باشد مابندگانِ موچلکا دهیم که بر خانیّت جمکین بعدازقاآن مِصراع

تا بر سرِ عمر خط بطلان نکشند

متفق باشیم وادامر اورا باذعان و امتثال موافق بلے تقدیرِ مقدّرِ قدیر چناں بود که ولی پیش از مُوَلّی درگذشت واز هوس تاج و تخت و تنجر در مراتع نازو بخت تحتِ لحدیافت . . . .

. . . اعوان بر تیمور پسر جمکین اتفاق تازه کردند چوں نوبتِ رحلت بقاآن رسید وازاین دارِ فنا بعالمے که دارِ بقا آن است خواست پیوست اعیان حضرت را حاضر کرد و گفت - قوای نفسانی ساقط شده وضعفِ امتدادِ سِن با امراض و اعراضِ دیگر توافق نموده قوّت آورده اند وزمانِ کوچ بیورتِ موعود از یاسا یزدانی نیک تنگ در رسیده مصدوقهٔ ضمیر و محتواتِ خاطر راکشف باید کرد و خلاصهٔ سرائر از مطویّاتِ اندرون قذف اگر بر خانیّتِ تیمور اجماع افراد درست است و اجتماع درسلکِ تباعیتِ او محقّق فهو المراد و الّا که عقود عهودِ اتباع

بسبب عدم استیهال سِمَتِ الخلال خواهد یافت بمصالح جوانب چناں نزدیکتر می نماید که هم امروز کیفیت آنرا بحضورِ یکدیگر باز رانند تا شهامتِ شاهانهٔ ما اورا با ملاکِ اینجو و خالصاتِ اموال استرضا کند واز تقلیدِ قلادهٔ این عهد که کارے خطیر پُر خطر است متابّی گردد مبادا ابدالیوم تیمور لبود آ از طمع سلطنت شیطنت و شطط آغاز کند و لشکر از ربقهٔ انقیاد و قُربتِ اعتضاد تفادے نمایند و درمیانه امورِ دولت پریشاں ماند و تدارکِ حال بر ایشاں متعذر - تمامت شاه زادگان و امراء در موقفِ عبودیّت متّفق الکلمه گفتند. تیمور مستعدِ اعتناقِ امرِ خانیت است و بعد از قاآن مالکِ رقاب و نائب مناب و بر صدقِ این نیت وَاقِفُ مَنْ عِنْدَہٗ عِلْمُ الْکِتَاب -

بیت

تقریر این سخن که همی گوید این رهی
داند خدائے بل که شناسد خدا ئگاں

در مؤتنفاتِ این احوال ناگاه اجل کمین بکشاد و تیرِ قدر از شستِ قضا بینداخت و در همه لشکر سپرے که حاجزِ آں تیر شدی برراستی نیافتند مصراع

چوں تیرِ اجل رسد سپرها هیچیست

ود شهور سنه ثلاث و تسعین وستمایهٔ قاآن عادل درگذشت و نام نیکو و افسانهٔ اسعد الملوک من بقی بالعدل ذکرهٔ آیندگاں را دستوری باقی گذاشت شعر

بیا بگوئے که پرویز از زمانه چه خورد

بَرَو بپرس که کسریٰ ز روزگار چه بُرد
گر او نهاد خزانه بدیگرے بگذاشت
ور ایں گرفت ممالک بدیگرے بسپُرد
نه هر که مال نبودش بعافیت بنزلیست
نه هر که مال جهاں داشت عافیت بنبرد

ذِکرِ جلوسِ تیمور قاآن

هر چند ایرادِ ایں ذکر من حیث نسبت الحال و رتبۃ المجال در تاریخِ عهدِ باتُو خان ملائم می نمود۔ امّا چوں اختتامِ ایّامِ تُو بلائے با فتتاحِ صباحِ دولتِ او مقارنتے داشت۔ خواست که علاقۂ ایں سخن انفکاک نپذیرد و سلکِ ایں عقد بے واسطۂ اجنبی قرار گیرد چه اصل و فرع بایکدیگر مزدوج لایق تر و حلول جوهر در محلِ خود رایق تر۔ ع

کَوَاکِبُ فِیْ بُرُجٍ لَّاٰلِیْ فِیْ دُرْجٍ

بعد ما که قاآن ندآءِ حق را اجابت کرد و از جمکین سه پسر ماند کَبَلَه ترمه تامور کبله کلکی بود یعنی الکن و ترمه معلول شهزادگان آقا و اینی بر حسبِ التزامِ او امرِ قاآنی تامور را بخانی بر داشتند و در اواخرِ شهورِ سنه اربع و تسعین و ستّمایۂ مجمعِ اقتداحِ آرا را بمکرعِ اقداحِ ارتیاح موصول گردانید بزمانے چوں روزِ جوانی فرح فزائے و هنگامی مانند شبِ وصلِ غم زدائے سریر

دولت را از طلعت متلالئی خود ممثّلِ حالِ آفتاب گردانید و محاطِ بارگاه محیط کردار مرکزِ وفود لهو و نشاط ساخت۔ شهزادگان علی التّنا وب زانوئے خدمت بر زمیں نهادند و آقایان و قامان بلغاتِ مختلف و۔ لها رتنغق دولت روز افزوں را دعا گفتند۔ چوں روزگار از تاثیرِ فصلِ بهار [illegible] بوده باده بهرِ فقِ اندرونها دُور از غش و زبان حال میسرایند ایں شعرِ دلکش

فالورد بین مفضج و مفرّج　　والزهر بین مکلل و متوّج

ساغر چوں از انتظارِ آں بزمِ بهشت آئین خون در دل داشت صراحی امتمالت راالطریقِ مسارات لب بر لب او می نهاد و چوں نا ے چشم در ایشاں کشاده بود برابطِ استراقِ سمع را گوش نهاده معلوم حاضراں می گشت که اسرارِ ایشاں ایں رباعی رائع بود

لمؤلّفه رُباعی

از گل چو صبا حدیث با بلبل کرد　　بلبل ز طرب نعره زد و غلغل کرد
مُطرب چو ترانه زد صراحی حالی　　از بهرِ اعادتش ندا قلقل کرد

چوں رغبت لهو منقضی شد و گوشۂ رایتِ هزل مختفی۔ تامور قاآن روئے بساختنِ مهمّاتِ مملکت آورد و بتجدیدِ رسومِ قاآنِ عادل که سراسر معدلتِ تام در رفاهیّت عام و مصالحِ بلاد و مناهجِ طریف و تلاد بود بر یلیغ داد۔ پادشاهزادگان و نوئیناں و امرا را چنانکه هر یک بطرفی از ممالک دیو یتی مقرره موسوم بودند بر قاعدۂ معیّن مقرر داشت و هر کس را علی حسب الرّتبه والمقدار بر لیغ و پائزه و خلعت فرمود از مرکزِ اُردو که محیطِ معالی بود متوجّه مقام و منازلِ خود گشتند اعیانِ امراءِ عشرة ادا و لجائی جنگ سانگ ترخان جنگ

سانگ پایان بنجان علوی عبد اللہ بنجان سمرقندی باشمشی بنجان الیغور میر خواجہ سمجین بودند و امروز کہ شہورِ سنہ ثمان و تسعین و ستمایہ است بقاعدۂ انتہاج بمناہج آباء و ابتہاج باحیاءِ رسوم گزیدۂ اسلاف کہ طریقۂ مُثلیٰ و ذریعۂ علیاءِ صاجد و نتان و اخلاف اقبال یار تو اند بود پیش گرفتہ و ممالک را بعدل و انصاف معمور و رعایا و لشکر را بمزایا ... مطیع و مسرور داشتہ و این نصیحت بہ حالتِ کنایت زبان حال املا کرد

لمؤلفہ رُباعی

آباءِ تو از ظلم ابا فرمودند | و اجدادِ تو اجدادِ جہاں فرسودند
امروز کہ جائے خویش دادند بتو | باید کہ چناں شوی کہ ایشاں بودند

ایرادِ حدوثِ واقعۂ عبرت انجام مدینۃ السّلام و زوال دولت خلفائے آل عبّاس از غلبۂ بطش و سطوت لشکر قیامت اثر تاتار بہرام انتقام

بینندگانِ جرائدِ احوال روزگار و دانندگانِ مضامین صحائف اخبار کشایندگان چہرۂ ابکارِ احداثِ اعجاب و نمایندگانِ تصاریفِ شہور و احقاب تولّاہُم اللّٰہ برحمتہ الواسعۃ چنیں تقریر کردہ اند کہ مدینۃ السّلام در عہدِ دولتِ خلفائے بنی العبّاس دائم از بؤس و باسِ فلک در حریم امن و امان بودہ و مغبوطِ کافّۂ سلاطین جہاں ایاوین و بیوتاتِ آں بفلک اثیر ہمراز شدہ و اطراف و اکنافِ آں با روضۂ رضوان در نزہت و طراوت انباز و در

فضاءِ آں طایر امن و سلامت در پرواز و از الوانِ نعمت و راحات و اصنافِ نعومت و تنعّمات بے تعداد عقل بحیرت دمساز

بیت

کنارِ دجلہ ز خوبانِ سیم تن خُلّخ
میان رحبہ ز خوبانِ ماہ رُخ کشمر

مدارس و بقاع بفحول علماءِ خاص غاص و فتنہ داران ایّام دست لبستہ و پائے شکستہ و کلات حین مناصِ اربابِ صناعات و حِرَف متفرق از غایتِ چابکی شرارِ آتش را بر روئے آب سیّال نقش می بستند و در غیرتِ صورت آرائی خانۂ آذری را بر روئے کاغذ زر روئے خجلت می شکستند۔
بحقیقت آبِ فراتش دجلۂ خون در دل ماءِ معین زدہ و نیل مذلت بر رُخسارۂ چشمۂ حیوان کشیدہ ریاضش در فصلِ بہار از صنوفِ گل و ازہار جنّاتُ عدنٍ تجری من تحتہا الانہار در بساتینِ تاک رزان عاشق وار دست در گردنِ عروسان بلند بالاءِ نخیلات انداختہ بر غبغبِ ترنج زلفِ مجعّد انگور فرو گذاشتہ انار با نارنج بمغازلت ع
من جنی نار نجنا نا داً جنی
اشتغال نمودہ و بادام بزبانِ نیشکرِ عاشقاں را از چشم و لب دلدار خبر دادہ عرصۂ آں با عرصہ گاہِ فردوس توامان و حاصلات اموال اعمال در یکسال زیادت از سہ ہزار تومان۔ در شہورِ سنۂ ست و تسعین و ستمایہ کہ راوی این حکایت بداں خاکِ عنبر نکہت رسید کثرتِ عمارت و نوائی

اماکن وقصور وترتیب و زینتِ شهر واعمال درآن نفِ هرچند عشرِ معشارِ زمانِ سالف نبوده امّا بنسبت دیگر مشاهیر بلاد واخایرِ ممالکِ خانی از خصب و راحت فردوسِ عدن می نمود و مجمع لذات واُنس بے غبن ۔ خلیفہ المستعصم باللہ ابو احمد عبداللہ بن المستنصر از زمرۂ خلفاءِ بنی عبّاس بمزیدِ خفضِ عیش و امدادِ تنعّم وترفّہ وکثرتِ اموال ونفائسِ ذخائر واعلاق جواهر ممتاز بود وشوکت وعظمت وخیلا وتکبّر مشهور ومذکور۔ شرفات وغرفات وایاوینِ دار الخلافہ باکیوان تقابُل وباسماکین تناضُل می نمود واز غایتِ آراستگی ثیابِ مذہّب ومرصّعات سرُرٌ مَرْفوعةٌ ونمارق مَصْفوفةٌ خورنقَ وسدیر راعرضۂ تشویر می ساخت. . . . .

چهارصد خادم بخدمتِ درگاه مشغول بودند باآنکہ محرمیّتِ حریم حرم باحرمتِ دار الخلافہ نداشتندے وہیچ آفریدہ را از ملوکِ انام وصنادیدِ ایّام واشرافِ اطراف واعیانِ زمان درحضرتِ امیرالمؤمنین بار نبودے بلے پیش قبابِ مجدد معالی بر شاہراه سنگی بمثابتِ حجرالاسود انداختہ وطاقے اطلس سیاه از مخرجہ بر صفتِ آستینی فروگذاشتہ از سلاطین وملوکِ اطراف کسے کہ بُسدّۂ سدره طاق وعتبۂ علیّۂ خلافتِ تشرّف جستے آن آستین را چون دامنِ کسوتِ حرمِ معظّم زیارت کردے وآں حجر را مانند محاجر بتاں بوسہ دادے ومراجعت نمودے۔

درعہدِ اتابک سعید مظفر الدّین ابوبکر اناء اللہ برہانہ، مولانا قاضی القضاۃ المعظّم مجد الدّین اسمٰعیل فالی را برسالت سوئے حضرت امامت فرستادند

چون بپیش قبابِ رفیع وجنابِ منیع رسید بر استلام حجر واستسلام الزام نمودند از غایتِ تنسّک وتقوی متنکف بود بپیش سنگی متخشّع شدن وشرائط تلثیم رعایت کردن مَشْحَفی در دست داشت آنرا بر سرِ سنگ نهاد وبرآں بوسہ داد معتاد چناں بود کہ در اعیاد خلیفہ عزم رکوب فرمودے براسپے بُراق صورة برق رفتار گردن بطوقِ زر ودستارچۂ مزیّن مطوّق کرده ودر ساخت وستام مرصّع ومستغرق ساختہ سوار شدے وطیلسانی مانند شبِ دیجور در روزِ دولت فروگذاشتے بازارِ سادات وکبارِ مشائخ عہد وکوکبۂ نجومِ سپہرِ خلافت کہ فلک بدیدۂ دوربین کواکب دران زینت وتجمّل تأمّل می کرد ورضوان برائے غلالۂ حور از غبارِ مواکبش غالیہ استقراض می نمود

بیت لمؤلفہ

قضا ز ذرّۂ خاکِ سمِ سمندش ساخت

ذرور دیدۂ خوباں خیل رضوانی

از معتبران روایت است کہ خواص وعوام مخرجات وپنجرہا وغُرفِ بیوتات کہ بر ممرِّ مواکب بودے بنسبتِ دیگر مواضع کرا گرفتندے برائے تفرّج ونظاره دیک نوبت احتیاط کردند از وجوه اکرا اکراه سہ ہزار دینار عوال در قلم آمد۔

بیت لمؤلفہ

چہ تفرّج کنی اے کارِ تو خود نظّاره　　درجہانِ ماهی اٰها نکدہٗ غرآهره

مع الحدیث اختشام وجلالت وکمالِ اقتدار ومہابتِ مستعصم زیادت از آں بود کہ دریں موضع استیفاءِ شرحِ آں تواں کرد ودرآں تاریخ شصت

هزار سوار تا بپاره و رسوم از دیوان عزیز موظّف و مرتّب داشتند و قائد لشکر و پهلوان صفدر سلیمان شاه بود ممدوح اثیر الدّین اُزمانی و مدارِ دوائرِ امور جمهور بر دو اتیان صغیر و کبیر و شرابی مقرّر داشته و زمامِ منصبِ وزارت بوزیر مؤیّد الدّین محمّد بن عبد الملک العلقمی مفوّض و او فاضلے متبحر بود ناظمِ حاشیتی المنظوم و المنثور و ناصبِ رایتی المنقول و المعقول کرمِ جبلی و اریحیتے غریزی داشت . . . .

. . . مستعصم بدعت و راحت و تمتّع بملاهی و ملاعب که عینِ بدعت و ضلالت باشد در مذهبِ ملوک فکیف خلیفه بحق و امام بن الامام المفترض الطاعته علی کلّ الانام متعوّد بود و ابن العلقمی در اخذ و ردّ و صدر و وردِ احوال متفنّد و متفرّد . . . .

. . . بے سفربانِ حضرت امامت وزیر را دقیقهٔ احترام رعایت نمی کردند و بر دالوانِ ادب بادهے سخن نمی راندند بدیں واسطه سرزده و آزرده می گشت عاقبة الامر معیارِ اعتقادِ او با خلیفهٔ عهد متغیّر شد و سبب اقوی در تغییرِ نیّت و تکدیرِ موردِ اخلاص آں بوده که پسرِ خلیفه امیر ابوبکر بسببِ تعصّب و حمایتِ اہل سنّت، و جماعت که از مرتبهٔ اعتدال گذرانیده بود لشکر فرستاد و کرخ را غارت فرمود و بعضے ساداتِ بنی ہاشم را مأسور گردانید و بنات و بنین در فضاحت و خلاقت از آنها بیرون کشیدند وزیر در تشییع مذهب تشیّع مجدّ بود بدین حرکت متأثّر و متألّم گشت . مکتوبے از سرِ اظهارِ خبایا پیش سیّد تاج الدّین محمّد بن نصر الحسینی که از جملهٔ اکابرِ ساداتِ عصر بود فرستاد . بدیں صائبات

أحداث که از قِسِیِ افلاک هابط شد . و بدین وسائط که ذکر رفت وزیر گرد فراز و نشیب و احتیال و فریب برآمد تا چگونه خلیفه و اتباع را شربتِ ہلاک تجریع کند و مملکتِ بغداد انتزاع کرده ایشاں را تیغِ انتقام تقریع در مدارج ایں حال پادشاهِ ممالک ستان ہولاکو خاں در شهورِ سنهٔ اربع و خمسین و ستّمائة از فتح بلادِ ملاحده لعنهم الله علی حِدَة فارغ شد و تخریبِ رباع و قلعِ قلاع ایشاں لاسیّما المَوت وَالمَوتُ اَشرَفَ علٰی شُرفاتِها بمنجنیق وَحَجلَهٔ دگا میسّر گشت و روز مملکت صد و هفتاد سالهٔ صبّاحی بصباحی که لشکر پادشاه دشمن مال خورشید وار تیغ برکشیدند بزوال رسید ایلچیاں برا بایہ لیغ مبشّر بتشهیرِ ایں فتح نامدار باطرافِ مشارق و مغارب نزدیک و دور و اجانب رواں فرمود . و مسامع کافّهٔ امم را به استماع آں بشارت و استماع بدان اشارت مشرّف و مشنّف گردانید و باستیصال آں قوم مضلّ ضالّ و طائفهٔ ناپاک بے باک که با ائمّهٔ اسلام دم مباهات می زدند . منّتے عظیم و موهبتے جسیم سکّانِ رُبعِ مسکوں را ثابت فرمود مسلمانان که در رباع و اصقاع از ترس کار و زنان ایشاں چوں کار زناں ایشاں احتجاب پیشه داشتند بدستِ رفاهیّت بسترِ استنامت فرش کردند و در متوسّد فراغ و رفاغ پشتِ اقامت بازداد مولانا اعظم شارح علوم الاوّلین و الآخرین نصیر الملّة و الدّین محمّد الطّوسی العارف للّه العالم باللّه الداعی الی اللّه احلّ اللّه روحه علی محالّ الفردوس و خصّه باتمّ بهجته من علایا القدس فی مقام الاُنس مدّتها در خطّهٔ قهستان موقوف بود چنانکه

در مفتتحِ دیباچهٔ اخلاقِ خلوق نکهت ناصری بحقیقت نسخهٔ اخلاقِ نصیری
است و ترجمهٔ کتاب الطّهارة از تصانیف اُستادِ فاضل و حکیم کاملِ ابُوعلی
مسکویه الخازن الرّازی تغمّدهُ اللّٰهُ بغفرانهٖ بدان اشاره کرده و گفته اند
اقتباس را سبب همیں بوده که قصیدهٔ از منشآتِ خود بحضرتِ مستعصم فرستاد
ابن علقمی برظهر آن بمجلس ناصر الدّین محتشم انها کرد که مولانا نصیر الدین مکاتبات
ومنشآت یا دیوانِ عزیز مجددہ اللّٰه آغاز کرده از غوائل و تبعات آں
اندیشه باید کرد ناصر الدّین متغیّر شد۔ و بعد ما که بنظر اجلال و تعظیم و اکرام
و تفخیم جانب چناں علّامه روزگار و حکیم بزرگوار را ملاحظه کردے او را بازداشت
فرمود۔ دریں حال که جهاں دیگر شد و اعدار دین مُدمّر خلاص یافت و بحضرت
ایلخان مُظفّر رسید بانواع عاطفت و رافت محظوظ گشت و بصنوف
صلات و ارفاد مخصوص و حکم یرلیغ شد تا ملازم اُردو باشد ایلخاں از هرگونه در
سوانحِ مصالحِ مُلک و ورود مهمّات دولت سوالات میفرمود او جوابے بقانونِ
حکمت و قضیّتِ مصلحت در لباس تمثیلے لائق و تفهیمے فایق بطریق کلّموا
النّاسَ علیٰ قدرِ عُقُولِهِم ادامی کرد تا در بندگی حضرت وقعی تمام
و محلّے منیع یافت۔ ایلخان بعزموتا از مقام قهستان خیام و شادروان برقصد
رحلت بنید اختند و با عزم جزم و حزم خرّم دل و شادروان در بتاشت
و کشادروان شد اقبال حضرتِ عیش در حضرتِ اومی یافت و نصرت
نضرت رخسار در سبزه زار شمشیر او مشاهده می کرد کمال بطش و مهابت و نفاذ
امر و قدرت از یکی هزار شد۔ و سلاطین و ملوک عالم از رعب باساء او

برشاخِ عمر چوں برگ بید از تُند باد خزاں لرزان بودند۔

بیت

اگر قیصر بروم اندر ز خشمت بنگرد هیبت
وگر خاقان بچین اندر ز نامت بشنود آوا
یکے خشمِ تو برگیرد بجائے خنجر و نیزه
یکے نامِ تو بگزیند بجائے خاتم و طُغرا

ابن العلقمی در پردهٔ خفا از سرِ جفا ببارگاهِ فلک شکوه رسُول فرستاد و بعد از
اظهار مطاوعت و اخلاصِ عبودیّت و تزئینِ مملکتِ بغداد در خاطرِ ایلخان
و تقبیح صورة خلیفهٔ زمان فرانمود که اگر پادشاه بر صوبِ ایں دیار عنانِ
عزیمت سبک گرداند بے آنکه لشکر را بترتیبِ مواقف و تسویت
صفوف احتیاج افتد تا بتکلّف مطاعنه و مضاربه چه رسد مملکتِ
بغداد تسلیم کند و آں را بشواهد معقول مستحکم کرد۔ هولاکو خان بر مجرّد
ایں پیغام زیادت اعتماد نفرمود و نیز حصانتِ بغداد و کثرتِ اجناد
و وفور اسباب و اسلحهٔ آں در بسیط اقالیم سبع شهرتے تمام یافته بود
و مصاقبت و ملاصقتِ دور و سکک و مضائقِ دروب و محلات از
جوازِ لشکر نامعدود ایلخانی که فسحت عراص گیتی از وطأت خیول و خُوَل و ازدحام
زُحُوف و زحاف متضائق می نمود تمنّعے ظاهر داشت و بادشاهِ جهاں
حاتم آخر الزّمان اوکتای قاآن در مبادی جلوس دو نوبت جور ماغون
را به لشکر فتّاک بے باک مغول مانند شیاطین و غول در عهد خلیفه

الناصر لدین الله فرستاده بود و در آن تاریخ صد و بیست و چهار هزار سوار
در شهر و اعمال معیّن و مرتّب بودند. خلیفه بمدافعت و مقاتلت پیش آمد
و جورماغون را منهزم باز گردانید. این اخبار در مقعّر اسماع جای گیر شده بود
و بر الواح اذهان انتقاش یافته. پادشاه رسول ابن العلقمی را بنواخت
و در استحکام مرائر اعتماد و توکید مبانی اعتضاد طلب و توثّقی کرد او علی التواتر
مصحوب ثقاة و رسل موجبات استظهار حضرت و اطمینان خاطر اشرف می
فرستاد و پیغام می داد که من اقطاع لشکریان چون حبال دنا حسن عهد خود
منقطع خواهم کرد و با خلیفه طریق مصانعت سپرد باید که بی تراخی رایات همای
پیکر نصرت اثر چون دل اعادی برعزم آن جهت خفقان یابد. هولاکو خان
در تصمیم این عزیمت و استضافت آن مملکت از رای مولانا نصیر الدین
استکشافی کرد و از روی احکام نجومی استشارتی. بعد از
تسییر طالع و تقویم کواکب و تحقیق نظر و اتّصالات سعود عرضه داشت که
استخلاص آنجا بی تحمّل مزید کلفتی بر دست مواکب منصور میسّر خواهد شد و مدّت
امامت و خلافت بسر. اگر صورت قضا و قدر موافق این احکام باشد از
اثر میامن دولت پادشاه تواند بود. پاک و منزّها ذاتاً یَعلَمُ خائنةَ
الاعیُنِ وما تُخفِی الصّدورُ که دو سراچهٔ ملک قدیمش اکثر علماء متبصّر اند
با وجود مزیّت خلقَ الانسانَ علّمهُ البیانَ هنگام استفسار
و استفتا بر عارض صفحهٔ جواب غالیهٔ واللهُ اعلمُ بالصّواب می کشند
و اگر اطبّاء عیسی معجز اند که فرمان ده مملکت ابدان و ارواح اند در عقب

مواصفات و اثناء معالجات جلّاب الشافی هو جلّاب نعمت صحت می دانند و اگر
مهرهٔ علم نجوم اند یا سیاحان عرصه افلاک و مهندسان اقطار کرهٔ خاک بمیل تأمّل بر تختهٔ
احکام خود جز نقش والعلمُ عندَ اللهِ وعندَهُ مفاتحُ الغیبِ لا یعلمُها الّا هو حساب
نمی آورند. هولاکو خان بدلی ثابت و ضمیری منفسح استعداد نهضت و حرکت لشکر را
اشارت راند. از همدان ایلچی فرستاد و استدعاء حضور یکی از این چهار گانه کرد دوی
دار کوچک یا شرابی یا وزیر یا سلیمان شاه. ارکان سدّهٔ خلافت محیی الدین ابن الجوزی
را بفرستادند. ایلخان در غضب شد، سوغونجاق را از راه اربل با لشکری روان
کرد که از دجله بگذرد و با بایجو ملحق شده از غربی بغداد قاصد شود و از عقب
ایشان رایت همایون در حرکت آمد و از آن طرف ابن العلقمی چون دانست
که سهام مکیدت بغرض مقصود پیوست. شیطان تسویل و تضلیل را
اشطان اغرا دراز کرد و سر حقائب حقائد باز در خدمت خلافت عرضه
داشت که امروز بحمد الله و منّه الجمّ الغفیر سلاطین و ملوک اطراف داغ
اخلاص و مطاوعت امیر المؤمنین بر جبین صدق یقین مبین دارند و صیت
نفاذ حکم و مقدرت و بسطت مال و کثرت جیش دیوان عزیز اعزّه الله از یمین
و شمال بر برید شمال و صبا در صباح و مسا سابقت گرفته چندین
مال هر سال بعلّت مواجب عساکر و اقطاع وجوه رتوت اجناد صرف کردن
از مقتضی رأی رزین و فکر دوربین دور می نماید. اگر امیر المؤمنین رخصت فرماید
زعماء لشکر را هر یکی بطرفی نامزد کنند و بشغلی منسوب گردانند تا
این اموال خزانه را توفیر باشد خلیفه مصلحت این شور که همه

شور جهان وخلاف صواب بود برائے وزیر باتزویر منوط گردایند مصراع

دائے آں کش غم کند غم خوارگی

وخود باستماع الحانِ خوش واجتماع با جَواری چوں دَراری ومشاہدۂ غلمان حُور آوَش وتلذّذ بانواعِ ملاہی اشتغال نمود از رشف ثغور بیض بضبط ثغور وبیض قواضب نپرداخت وبقبولِ قولِ راست از بیدہ سازی مخالف معرض گشت، برکتِ رائے برکتِ عاقبت اندیشی از روزگار او کرانہ کرد وفلک فرقت این شعوذہ وتفریب در فرجامِ کار خود کرانکرد۔

بیت

عزیز مصر وجودے تو یوسفِ ہمت

نگاہ داریش از تہمتِ زلیخائے

ابن العلقمی در تفریقِ کلمہ وتشرید جمع امرا وتنفیر مجندہ بسعی پیوست باندک زمان اکثر لشکر وتوادد افراد را تفریق ایدی سبا حاصل شد ومعلوم باشد کہ تنظیم شوارد وضم اوابدِ عقدۂ صعوبت دارد فاما تبدید منظومات وتفریقِ مجموعات را زیادت اجتہادے بکار در نمی آید مثل صیاد کہ بر راہ گذر صید بہ ہر حیلت کہ در جبلّت دارد دانہ می پاشد و دام می گستراند وخود بر مرصد کمین می نشیند تا مرغان در حوالی دام مجتمع وآرمیدہ گردند باز بمجرّد آنکہ کودکے دستے افشاند یا بے ہنگام آوازے دہد دفعتہً از دام گاہ رمیدہ شوند وسعیہا ضایع وندامت ذائع گردد ہلاکو خان بر میعاد مقرّر وزمان منتظر بطالع مسعود ونوید اقبال موعود از دودۂ خود در حرکت

آمد ولشکرے از اطراف ممالک در بندگی رکاب فلک سا چون دریائے جوشان وپلنگِ خروشان روان گشتند آوازۂ قصد لشکر ایلخانی کہ امارات تنکیل وعذاب آسمانی بود ببغداد رسید مقرّبان جناب وارث خلافت کہ غروس الیسہ وضیعِ حارثِ رأفت بودند چوں دواتی وشرابی حضرتِ امامت رابدان غفلت وتوانی وکسالت وبے حزمی ملامت کردند و بمبالغت تقریر کہ در عالم قوتِ غلبہ وبطش لشکرِ تتار منتشر ومستفیض ست بخوف اسماع شیخ وشاب از دبدبۂ جہانگیری ایشان باطنین، اینک عزمِ استخلاص این دیار کردہ اند اگر این خبر بتحقیق پیوندد وگمان یقین شود بے لشکرے موفور واستعدادے تمام مقاومت در حیّزِ طاقت نیاید۔ وچوں سیل از سر برگذشت در گرداب تحیّر دست وپای زدن مفید سلامت نخواہد بود ومرغ زیرک کہ از فضاءِ ہوا در مجلس قفس افتاد چندانکہ در آرزوئ فُرجۂ فَرَجی سر بیشتر بر قفس مالد ودر ہر نفس نالد عناد ابتلا زیادت گردد۔ بمصلحت آن نزدیکتر کہ در رعایتِ مہمات اہمال وا داشتہ نیاید واطراف کارِ خویش پیش از بودنی فراہم گرفتہ شود کہ قوام مملکت ونظامِ دولت دشمول امن وطراوت حال دفراغت رعیّت بے شمشیرِ تیز واندیشۂ درست ورائے راست واحتیاطِ بلیغ وکوشش تمام ممکن نگردد وعاقل توفیق یار وہوشمند زیرک سار چون اصطکاک قداحہ ومتقدحہ در مصارخ او جای گیر شد از تولید آتش بلند اندیشہ کند وچوں از دوری تپج سراب را مشاہدہ نمود پہنا وری دریائے ژرف

وصورت موجهاء کوه آسا در پیش خیال آورد و نادان مغفّل وصاحب بطالت
متکاسل تا نهیب لهیب آتش بوی نرسد چارهٔ خلاص نجوید تا در بحرِ عمیق
چون بنات الماء غوطه نخورد آرزوئے معبر و ساحل بر خاطر نگذارند پیش
از هجوم ایشان تهیئهٔ اسباب دفع و لمّ شعث و استجماع عساکر
از نواحی و اعمال شمال بایدداد و پیش بر قولِ وزیر اعتماد نکرد و یقین دانست
که مقصودِ او از تشتّت شمل لاجمع الله شمله مواضعه بوده و اختلاف الآراء
مُنتجِ عدم النظام متمّم پیش نهاد خود شمرده و ترصّد این داهیهٔ دهیا و
واقعهٔ دهما صرف الله الیه مکائدها کرده چند ناصحان مشفق از سورتِ
نائرهٔ اشفاق سورتِ این نصائح دیبا باز تراز درس آل عمران بر وے
می خواندند و از الّتِ الناسِ انّ البقر تشابه علینا می کرد و آیتِ ولا
تلقوا بایدیکم الی التهلکة بازمی راند، امّا فاتحهٔ حکم الست بقوارع تقدیر
پشت اندیشهٔ پست می شکست و دیدهٔ خلیفه را از تأمّل در مضمون مذاکرهٔ
احزابِ خود متعاور می گردانید. خلیفه در رقدتِ غفلت و غرور پهلو بر بستر
استرفاه و سرور انداخته و گوش را از استماعِ نصیحت کر ساخته با وزیر قرعهٔ
استشارت گردانیدن گرفت و دمِ فریب غائله آثار او بجان خریدن
مثل است که ”خوابِ پاسبان بختِ بیدارِ دزد باشد“ خاصّه چون
نورِ ماهتاب یاوری کند و سهو و زلت طبیب مرضِ را مرضی ثانی شود فکیف
در شب بحران هیهات چون از وراءِ پرده تقدیر واری بمظهرِ وجود خواهد پیوست
موجباتِ آن لامحالة مصراع

از چرخ ببارد از زمین بر روئید

وحسنِ تدبیر و طولِ تفکّر مردم دانا و کثرتِ اعوان و زور بازوءِ لشکرِ توانانه
همانا هیچ تاثیر تواند کرد، ابن العلقمی این سخن را بے وقع ساخت و به انواعِ شعوذه
ایشانرا متغافل گردانید و گفت لشکرِ مغول را مقاومت با بغداد بچه وجه میسّر شود
اگر عورات و صبیان نارسیده از بامِ خانها با خشتهاءِ پخته بمدافعت
برخیزند همه را در مضائق و شوارع محلّات تا خبر یابند ناچیز گردانند
بطر و نخوت و عجب و کبر بر مزاجِ مستعصم استیلا یافته بود و دستِ حریف
عقل و درایت بر تافته بر رقعهٔ خلوت رخ در رُخ ماه وشان کرد، وزیر
نیز براندن بیدقِ تزویر و تصنیف منصوبهٔ احتیال مشغول گشت تا چگونه
فرزین بند حصنِ حصین ملک و دین بگشاید و چه وقت بفرسِ فراست و فیلِ
تسویل و راشه مات دهد پنهان اعلام و استعلام احوالِ خلیفه و کیفیّتِ حرکت
و منازل پادشاه می کرد ناگاه خبر رسید که سوغونجاق و بایجو و طائفهٔ از لشکرِ
ایلخانی پُردلان از طرفِ غربی متوجّهِ بغدادند خلیفه فتح الدین ابن الکرد
مجاهدالدّین ایبک المستنصری و الدّویدار الصّغیر را با ده هزار سوارِ
مدافعتِ ایشان را روان گردانید و چون میانِ عسکرین کار از مبدأ
مصادفت بحدِّ مصادمت رسید و مواجهه بمهاجمه و مقابله بمقاتله
بدل شد در اوّل وهلت لشکرِ مغول منهزم شدند و فتح الدّین مردے
جهاندیده بود و غبارِ وقائع و هر بر سرِ او نشسته و روزگار روز کافور وش
و شبِ عنبر گون عنبر موی او را بشماعهٔ کافور تجارب مبدّل ساخته گفت

هم درین مقام ثباتِ قدم باید نمود و از عقب ایشان تعاقب نکرد و باعلام
حال بریدی بحضرتِ خلافت روان داشت. دواتی بطرحوالی باشطِ جنونی
جمع داشت این رای بر نوعی از تعلّل حمل کرد و جواب داد که حقوق ایادی و
اصطناعِ امیرالمؤمنین را بدین وجه مکافات میکنی که بیک روزه مدافعت
با اعادی حضرت خلافت ملالت و کسالت ظاهر گردانیدی مصلحت آنست
که علی الفور پیش ازآنکه ایشان را مددی رسد متعاقب شویم و خاطر از
اندیشهٔ ایشان فارغ گردانیم. فتح الدّین از فیالت رائی و جهالت
نفس خودرائی و بادپیمائی دواتی در غضب شد لشکر را بر مسارعت از
عقب عقاب ناگهانی تحریص کرد در حوالی دجیل اتّفاق ملاقات یکدیگر افتاد
حالی صف مجارات را تسویه کردند. فتح الدّین بر مرکبی سوار گشت و باتفال
حدید قوایم آنرا مسمّر و مخلخل گردانید یعنی دغدغهٔ فرار. مزاحمت ضمیر ننماید و
عنان کش خاطر نیاید آن روز مطارده کردند و رقعهٔ مبارات را بقایم برافشاندند
و فریقین مقابل یکدیگر فرود آمدند لشکر مغول در شب آب دجله را
بر مجندهٔ بغداد کشادند. چون آب کشانِ قدر از چاهِ ظلمانی شب بدلو
زرّین رسن آفتاب آب تباشیر کشیدند و سبزه زار آسمان را سیراب گردانیدند
لشکر بغداد چون نرگس از خواب در آمدند خود را مانند نیلوفر غریق آب یافتند
از طرفی آبِ گردانگیز وحشت خاک بر آتشِ دولت می زد از
دیگر سوی باد حملهٔ لشکر صرصر اثرِ آبِ روشن اقبال را تیره
می گردانید تا اکثر از آن لشکر چه در مخاض و غمرات آب و چه بزخم تیغ چون آب

هلاک شدند و آب باهمه سنگ دلی افغان کنان بزبانی روان بر قامت
و شمایل آن جوانان میخواند. مصراع

شمشاد و سمن را نه چنین آب دهند

فتح الدّین در آن مقتل مقتول شد و اندک معدودی که از آن ورطه
ساحلِ امان یافتند از نهیب تیغ خون آشام راهِ شام گرفتند عاقبت دواتی
باسه تن خلاص یافته مجهول وار ببغداد در آمد اعلام خدمتِ خلیفه گردانید
که از معرکهٔ بحر خطر و بحر معرکه اثر دواتی باسه تن دیگر سلامت یافته اینک
ببغداد در رسیدند.

روایت کرده اند که خلیفه در مقام شکر سه نوبت بزبان راند الحمد لله
علی سلامة مجاهد الدّین و همچنین از غفلت و غباوت او حکایت کرده اند که چون
خبر رسید که قراولانِ لشکرِ ایلخانی نزدیک کوهِ حمرین رسیده اند جواب
داد که از آنجا چگونه توانند گذشت، عرضه داشتند که لشکری که متوجّه این
دیار اند بر روئی دریا چون موج گذرند و بر قلال جبال عقاب آسا روند و سدِ
سکندر را پردهٔ عنکبوت خوانند و سلسلهٔ حدید را خیط الشّمس دانند پیش
سنابکِ مراکبِ ایشان از حمرین چه خیزد مگر غباری و از صدمت بادپایان آن
لشکر که بیرون جهد الا شرری

بیت

کسی بگردنِ مقصود دست حلقه کند
که پیش تیرِ بلاها سپر تواند بود

در ماهِ ذی الحجّه حجّهٔ اربع و خمسین و ستّمائه که چون عاشور روزِ مقتل بود و
عرصات بغداد مانندِ کربلا محلِّ کرب و بلا زبان حال گویان ویلا و ویلا چون
نورِ جهان افروز صباح در کشاشهٔ افق شرق پدید آمد و اثرِ حیات
و قوّتِ حسّاسه در ابدانِ حیوانات ساری و ظاهر گشت لشکرِ عفاریت
آثار ملایک دیدار مغافصةً از راهِ بعقوبت و نکال و فی المثل کما تکیل
نکال و اتکال بهاذئی دولت و اقبال برسیدند و از جانب
صبوی شطّ منزول کردند و در حال و زمان سکون و قرار متکّان و امن و امان
رحلت نمود. مادّهٔ اصطبار و استقامت از حوالی دل و دیدهٔ خلیفه و اهالی
دور شد و روی خواب و رائے صواب در حجاب استحالت مستور،
از روی اضطرار بفرمود که دروب را استوار کردند و بر بارو متجنّدهٔ
حاضر مستعدّ و متشمّر بداشت و دواتیان و شرابی و سلیمان شاه و دیگر وجوهِ
لشکر و ممالیک خاصّه تکثیر سواد را از عامّهٔ بغداد گروهے انبوه با نواع
اسلحه مدد فرستادند.

روزِ دیگر که عنقاءِ زرّین بال ازین سبز آشیان مدوّر پر برزد و روئے زمین
بعد ما که چون آستان مسکین مظلم بود مانند دلِ کامگاران روشنائی گرفت
رایتِ عقاب پیکر ایلخان میمون طائر از سرِ قهر چون گردن مباهات
برافراخت و دائرهٔ محاربت که ضرام آن حطبِ عطبِ بغداد بود برافروخت
از اندرون شهر نیز چنانکه دریا را با نباشتن تخویف دهند یا بقوت بازو دست
در کمرگاهِ کوهِ ثهلان زنند یا آفتاب را بگل اندایند و زلزله را

بافشردن قدم ساکن گردانند و شعلهٔ برق را بسر آستین اطفا کنند و اشکر دهٔ
کارِ حرب و مستعدّ آلات رمی و رشق و ضرب گشتند طائر نبال از برج معوّج
الطلوع طیران آغاز کرد و عقاب عِقاب چنگلِ قهر باز - از رفع حجر مکاسو علی الابتدا
مجانیق و عرّادات بفعل ظاهر حرکت نصب یافت.

و چون اعراب تقدیری در خابت نصب تابع جرّ گشت و جواب دخل
مقدّر را نکتهٔ سر تیز تیر در مبحث جدال انداختند آن روز تا زردهٔ زرّین ستام
خورشید در زیر ران رائض تقدیر بر سطحِ میدانِ مینائی جولان می نمود محاربت
قائم و مکافحت دائم بود و تیرِ چرخ و ناوک و زوبین و سنگ منجنیق و
فلاخن از طرفین چون بزیدِ دعاءِ ابرار در انصعاد و مانندِ نوازل قضا در انحدار
خلقے تمام از اندرون و بیرون مقتول و مجروح شدند. چون مشاطهٔ
گردون مصراع

بزلفِ شام زظلمت خضاب باز آورد

ایلخان فرمود تا از محاربت دست کشیده داشتند پنجاه روز بدین منوال بغداد
محصور و امداد تنکیل و تعذیب نا محصور بود چون هنوز راهِ تجلّد می پیمودند حکم رفت
تا از خشتهائے پخته که بیرون شهر بود پشتهاءِ بلند و قصورِ مرتفع بساختند
چنانکه بر دروب و حومهٔ بغداد مشرف بود مجانیق برافراشتند و از صدمات
احجار و التهاب قواریر نفط شهر به نالهٔ رعد و درخشیدن برق گشت ژالهٔ
پیکان از سحاب کمان باریدن گرفت اهالی با تمال عجز و اذلال
شدند چه شطّ که در میان بغداد چون جوئے مجرّه بر وسط السّماء

جاری است از طرفی احاطت یافته بود و مجالِ فرار مسدود گردانیده و از طرف دیگر لشکر آتش حملهٔ پادشاه که بحر خضم عنا بود در مقام انتقام ایستاده درین مساق مجد الدین محمد بن الحسن بن طاوس الحلی و سدید الدین یوسف ابن المطهر و شمس الدین محمد بن العز در صحبت رسولی مکتوبی بحضرت هلاکو خان فرستادند مبنی از آنکه ما منقاد و ایلیم ....

چه از اخبار اجداد خویش ائمهٔ اثنی عشر سیما امیر المومنین النجد القمقام الباسل المقدام المخصوص بدعاء وال من والاه و عاد من عاداه البطین الانزع الفصیح المصقع صاحب ذیل الفخار صاحب ذی الفقار المنتمی لبث المکارم والصلات المتصدق بخاتمه فی الصلوٰة قطب مدار الشجاعة والحلم باب مدینة العلم الواسع العطا الشاسع الخطا اصدق من العطا القائل لو کشف الغطاء اسد الله الغالب علی ابن ابی طالب چنین یافته ایم که شما مالک این بلاد شوید و الی آن مقبوض قبضهٔ اقتدار و مغلوب حکمهٔ استکبار گردد ، هولاکو خان بنهج و بشاش میگردد و بسیور غامیشی و احضار ایشان یرلیغ می دهد و تکله و علاء الدین العجمی را براه شحنگی آنجا می فرستد و بدین واسطه اهل حله کلمهٔ سلامت پوشیدند و جام خلاصی نوشیدند خلیفه بر قرار از خصم درون خانه و آشنای دور از بیگانه دشمن پنهان و دوست آشکار و واقف نه بود و وزیر این کار در باب گره گشائی این واقعهٔ مشکل و تدارک این نازلهٔ هائل استصواب می کرد که درمان این درد چیست و در زمان این مصیبت که محنت و طاقت صفت دارد

دست تا گیرد پای مرد کیست این میگفت و می گریست -

شعر

آهم که هر سحر زند آتش بسقف چرخ
آفاق را ز دود دل اعلام می دهد
اشکم که هر نفس چکد از دیده در کنار
تد فرات را مدد بے دام میدهد

وزیر تقریر کرد که لشکر مغول نهایت ندارد و در شهر لشکرے که با ان کعبتین خصم باز توان باید نه ممالیک و این قدر حشر تا نایت کوشش عاجزانه که کهته الملخ بوم نمودند بعد الیوم مدافعت ممکن نخواهد بود و استیلاء ایشان هر روز زیادت می شود و امداد و اسباب بیشتر تیسری یابد و اهالی آنجا که بذیل تثبت هر دم کمتر سلاح جوانب و سلامت عواقب را تدبیر آنست که امیر المومنین بر مقتضاء اترکوا الترک ترک مناجزت ترک اختیار کند و برگ موافقت و مصالحت ساز دهد اگرچه طریقهٔ ماترکو کم نمی سپرند فانهم اصحاب بأس شدید با دشمن غالب تواضع و تخضع کار خردمند است و حسن مدارات و لطف نهادنت برائے نام و ناموس ملک و آب و روی دولت پیشهٔ هوشمندان

بیت

گفتم همه نام و ننگ شد در سر تو
گفت این همه نام و ننگ کے بود ترا

چناں صواب باشد که بطوع و رغبت بے تردّد تبلّد امیرالمؤمنین نود تر بخدمتِ هولاکوخان رود که باعث بر حرکت ایلخانی طمع در مال و تحصیل رغائب تواند بود چون خلیفه مبذول دارد بعد از تأکّدِ قواعد استیناس بحسن تدبیر بناءِ مظاهرت بمصاهرت مستحکم گردانیم و در تمهیدِ اسباب تناصر و تظاهر توفّر نمائیم تا دختری از دُرّاج خانیّت جهت خلف صدق امیرالمؤمنین در ربقهٔ ازدواج آید و دُرّهٔ از صدف بحرِ امامت در تقصارِ زوجیت پسرِ او بے تقصیر منسلک شود و بدین مقدّمات عرصهٔ دین و ملک سمت مشارکت گیرد و دولت سلطنت و حشمتِ خلافت متحد گردد و در میانه اموال و دماءِ چندیں هزار مسلمان محصون و محقون مانده و جاه و عظمتِ خلافت باستظهار پادشاه کامگار روز افزون. سیلابِ خوف و فزع در اندرون خلیفه چناں جاری بود که تمییزِ حق از باطل و فرق میان صدق و کذب بروے مبهم گشت چوں ظاهر ایں کلمات بر تقدیرِ توافقِ اسباب و حصولِ وسائل موافق مصلحت نمود دریں قضیّه بے تصوّرِ تقیّض مقدّم و رصحتِ تالی حکم کرد و اندیشهٔ خصم را تصدیق لاجرم هر سخیف عقل که بلابهٔ دشمن فریفته شود بلا بدو سزاوار است و هر که جانب حزم و تحرّز مهمل گذارد بنا کام فرجام کار از کردهٔ خود اندوه زده و سوگوار و خسته خاطر و دلفگار گردد، حاصل حال چون روز دولتِ مستعصم شعارِ عباسیان داشت ورائے او ظاهر آفاتِ محن را طالع و مقتضی بود و از روزگار پیچاپیچ مستنجد و مستکفی متوکّل بر اسباب و نتائج ناموجود و مستنصر بذ رائع

ازدواج

غیر رائع و راضی از خلافت بلین مفاتح و معتمد و مستظهر که به مجرّدِ مواد مالی علی الدّوام منصور و بر مراد قادر خواهد بود و واثق که بارشادِ ابن العلقمی مهتدی و رشید گردد و از غائلهٔ سطوات ایلخان چون مُردن بتبعیت موسی مامون بعد یکشنبه چهارم ماه صفر سنه خمس و خمسین و ستمائیه یوماً عبوساً قمطریراً و شرّ معاطب فاصّ و عام یوماً کانَ شرّهُ مستطیراً با هر دو پسران ابوبکر و عبدالرحمٰن و کوکبهٔ عظیم از علویان و دانشمندان و اولیاءِ دولت و مقربان حضرت و وجوهِ لشکر و خواصِ غلمان و خادمان عزمِ استرکاب و توجّه بجنابِ ایلخانی کرد و طرّاقوا گویان از شاه را شهرستان عدم یعنی درب بغداد بیرون شد. چون نزدیک ربض که عبارت از آن بلغت ایشان کریاس است رسیدند غلبهٔ جموع را از دخول مانع شدند. خلیفه و پسران را با دو سه خادم بار دادند و در خیمهٔ چون ظرف زمان موقوف کرد. سلیمان شاه و دواتی و شرابی با چند خواص بیاساءِ پادشاه اختصاص یافتند صباحی که ترنج زلیخائی را برکنارِ طبقِ افق نهادند و دست مشعبدِ لمعان نور مُهرهای کواکب از روے نطعِ سیمابی برچید ایلخان لشکر را فرمود تا آتش نهب و تاراج در بغداد و ما فیها زنند باوّل بار و که از احکام اجعل بینکم و بینهم ردماً حکایت می کرد و خندقے که چون غور فکر عقلا عمیق بود با خاک شارع موازی ساختند بعد از آں مانند شاهین جائع که در گلهٔ کبوتراں افتد یا گرگ غشوم که در رمهٔ اغنام افتد غایت اغتنام شمردِ مطلق العنان و خلیع العذار در شهر آغالیدند با مدادِ قتل و بیم افراط در قتل بغایتی انجامید که از خونِ کشتگان نهر بصفتِ نیل

ازآبِ نقم روان گشت ویُهلِکَ الحرث والنسل بر اموال و مقتنیاتِ بغداد خوانده شد۔ خزائنِ خاص وحرم محترم دار الخلافه را بمکنسهٔ غارت کنس کردند وبمدقهٔ قهر شرفات آن را چون سرِ خجلت زدگان در پیش انداختند دُور و قصور که ارائک وغرفِ جنان از شرمِ ایاوین آن بقصور مقصور بود واز حیثیت نزاهت دور۔ وبا خاک کوی برابر شد وبزبانِ حال گوئی آیتِ کم ترکوا من جناتٍ وزروعٍ ومقامٍ کریمٍ برخواند۔

بیت

پرویز که او بر خوان زرین تره بنهادی
زرین تره کو بر خوان رو کم ترکوا برخوان

قلم جریان حوادث۔ بر صفحاتِ سطوح جدران وسقوف آسمان نمای هٰذی منازل قومٍ تشهد لهم بالشرف والسودد رقم می زد۔ فرشها وخدور مذهب ومرصع بکارد پاره می کردند و می بردند۔ پرده نشینان حرم بزرگ که

قطعه

سر فرا گوش کنیزانش نیارست آورید
لولوِ کافوروشش تا نامِ خود لالا نکرد
درحریم حرمتش الا که در پوشیدگی
دست مه گلگونه بر روئے گل رعنا نکرد
آفتاب اندر سرائش روی آمد شد نداشت
تا بتابانیدنش مسمّی واضع الاسما نکرد

چون زلف بتان موی کشان در برزن واسواق برآوردند وهر یک دست خوش عفریتے از لشکر تاتار شد وروز روشن پیش آن امهات مکارم و محصنات تار، ودر یک ساعت زلزلهٔ یوم القیمة در مدینة السلام ظاهر شد ملکے چنانکه شعر خاقانی شروانی۔

ذات العماد خرم خیر البلاد عالم
بیت الحرام ثانی دار السلام اصغر

اوصافِ آنرا لائق می آمد۔ بواسطهٔ آن لشکر آتش قهر صاعقه آثار صرصر نهیب صفت وکم من قریةٍ اهلکناها فجاءها بأسنا بیاتا یافت محالِ سرور ومکامن سر ریه خراباً یباباً گذاشتند، غراب البین وحشت بر سر هر کاخی فریاد در گرفت واز آن همه نعمت واسباب واصحاب و اتراب جز مثل ومابالدار دیّموئی ومابها دوی نموداری نماند چنانکه میر معزّی گفت

بیت

از روی یار خرگهی ایوان همی بینم تهی — وز قدّ آن سرو سهی خالی همی بینم چمن
بر جائے رطل وجام مے گوران نهادستند پے — بر جائے چنگ ونای ونے آوای زاغست وزغن

القصه اطناب چیست بغداد خراب و ممالکِ عالم بذخائر و نفائس آن معمور شد مغولان اثاث واوانیِ زرین وسیمین که از مطبخ وبیت الشراب خلیفه یافته بودند در اطراف بقیمت شبه ورصاص بفروختند واز یں جنس در شیراز بسیار اتفاق افتاد وچند کس بدان واسطه از حضیضِ فقر و فاقت باوجِ ثروت ونعمت رسیدند

لشکر را چنداں نقود و اجناس از اطلس و اکسون و عتّق و دیابیج و مجلوبات روم و مصر و چین و خیولِ عربی و بغال نامی و غلمان رومی و الآنی و قبچاقی و سراری ترک و خطائی و بربری حاصل شد که فذلک آن در عقدِ محاسب و هم نگنجد و از بسیاری زر و جواهرِ ثمین و نفائسِ امتعه و قماش و فراشش که از خزانهٔ خلیفه و خانهٔ ارباب و ارکان حضرت و اغنیا و متمولانِ بغداد بیرون آوردند زمین صورةِ اخرجت الارض اثقالها گرفت و از تعجب چنداں مالها ـ قال الانسان مالها و خلیفه مضعی جهت آب قراح استنباط کرده بود و آنرا از زرناب آتش رنگ مضروب مستنصر و ناصر ملآن ساخته آنرا نیز بر داشتند و این قضیه مشهور باشد که چون خلیفه الناصر الدین الله دعوت ارجعی را اجابت کرد از وی دو مصنع در ماند. نبیره اش مستنصر روزے با خادمے که محرمِ آن راز بود بر سرِ آن رفت و گفت در اجل همیں قدر مهلت میخواهم که این زرها بدستِ قلّتِ التفات انفاق کنم. خادم خنده زد مستنصر بر آن ترکِ ادب خشم آورد و از موجب خنده سوال کرد گفت روزے در خدمتِ جدّت اینجا آمدم ازیں دو مصنع یکے هنوز پُر نشده بود گفت مدّتِ زندگانی من چنداں می باید که این را تمام مالامال گردانم. از اختلاف این دو آرزو تعجب نمودم بارے مستنصر آن زرها در مصارفِ خیر صرف کرد و جز نام نیک هیچ از آن باقی نگذاشت و از آیاتِ خیر او یکے مدرسهٔ مستنصریه است که امروز باتّفاق امّ المدارسِ آفاق است مقصود از این حکایت آنکه چون نوبت بمستعصم رسید با مساک و تدلّق آن مصنع را باز مالامال ساخته بود لاجرم عاقبت چون تصحیف آن

مضیّع شد و از معتبران روایت است که چهار هزار چهارپای از اثقالِ غنائم و انفال بمخیّم راندند. بکارفت آن ملابس وشیّ که گرد کرده بود مفرشے ـ

کاملان دانند که در دنیا نایافت از غم بایافت بهتر و اندوه نیستی از پئے هستی مولم تر غور جور روزگار ناپیداست و باز بهائے حمل و ثور دور و اروں فلک بے منتها لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِیِّ الْعَظِیْم بعد از دو سه روز خلیفهٔ عهد وقت ادآءِ مکتوبهٔ صبح تحریم نماز بست و بدایت از آیت قل اللهم مالک الملک تؤتی الملک من تشاء و تنزع الملک ممن تشآء و تعز من تشآء و تذل من تشاء کرد و چوں از نماز فارغ شد در دعا تفرّع و زاری نمود مشاهدانِ این حال و مستمعان این مقال صورة نماز که بندگی معبود بحاجات و معنیِ آیت که در حقِ ایلخان و خلیفه برهان یافته بود عرضه داشتند هر چند دریں موضع روایات مختلف است چه گفته اند حکم یرلیغ شده بود که او را از طعام ممنوع دارند چوں بطاقت رسید از موکّلان طلبِ غذا کرد این معنی به سمع اشرف ایلخان رسانیدند. ایشاں فرمود تا از آن عاشق رنگ معشوق شمیت محبوب چهره مبغوض سیرت مایهٔ حسد و معادات و مادّهٔ بغضا و عداوات طبقے مالامال پیش خلیفه نهادند. پس او را گفتند اشارة پادشاه روی زمیں بر آن ممهلت است که ازیں طبق تناول کنی. گفت زر را چگونه توان خوردن ایلخان کشورکشای ممالک فرسای بوساطت ترجمان فرمود چوں معلوم است که زر را نمی توان خوردن چرا بر لشکر و اعوان تفرقه نکردی تا بفدیهٔ جانِ خود و چندین خلایق ما را در آن مشارکت ندادی تا ملک

موروث از تعرّض چنین لشکرے جان ستان خانه برانداز که صورتِ عذاب آسمانی اند مصون ماندی درایں سخن که چاشنیٔ حکمت داشت خلیفه مکنتِ جواب نداشت بادلے چون کورهٔ زرگران دم درکشید واز چاه دیدهٔ ستم دیده ریاض ذبول یافته رخسار را آب داد یعنی۔

بیت

ازگریه اگر کار بسامان نشود
آخر کم ازآن که آب روئی شود

ایلخان درنفی والقایِ او باملازمان مفاوضت پیوست گفتند اهل اسلام اورا خلیفهٔ رسول وامام بحق وحاکم بردماء وفروج خودمی دانند اگرازین ورطه خلاص یابد درحساب باشد که از اطراف لشکرها روی جمع شود واستبنان اعتشاد واستعداد کند وباز تدارکِ آن مهم رابتتمّم رکاب گردون سای وتحمّلِ کلفت صدهزار عنا احتیاج افتد مرد عاقل باختیار فرصت فائت نگرداند ومکنت امکان بخیال معاودت از دست ندهد در زمینے که خار وخسک پاشیده باشد توقع نیشکر ندارد وسینهٔ راکه بآزار خلیده بود ازآن بوئے وفا طمع نکند تعذیبِ دشمن رامجبسے بهتر از مطمورهٔ عدم کجا باشد وتادیبِ اورا تازیانهٔ لائق تراز شیبِ مقرعهٔ فنا صورة چگونه بندد پادشاه بقتل اویرلیغ داد عرضه داشتند که تیغ سفاح راگلگون مستعصم رنگین نتوان کرد پس اورا در نمد پیچیدند وبرعادت آنکه نمد مالند اعضاء والعباض متلاشی گردانیدند ورونق امامت بدان صدمت لاشیٔ روح

وجدِ او بمصعد ومهبط آسمان وزمین فرستادند ومدت تمکن او هفده سال بود عاقبت اساس خلافت بنی عبّاس منهدم شد ولباس امامت خلاقت یافت

بیت

ستم تنهانه برچوں او کسے رفت
درین پرده ازایں بازی بسے رفت

واین رباعی فارسی هم درین معنی وقتی برحسب حالے انتظام یافته بود وچون وجه تناسب مقرّر بود محرّر شده

لمؤلفه

برنطعِ فلک چو نردِ غم باختنیست
وین مرکب روح ازجهان تاختنیست
بشتاب درامضایِ عزائم زیراک
بدعهدی روزگار بشناختنیست

چوں شمع دولتِ عبّاسیان بسر آستین [illegible] گشته شد وروز بخت برگشته [illegible] الملک توقّع داشت که درمعرض مساعیِ جمیل ولدّ جزیل امداد نواخت در حق او حضرتِ فائض گردد ومصالح حکومت بغداد چوں هرآینه ازنائبے [illegible] خواهد بود واو بکثرت وتوف وبصیرت تمام درکیفیتِ صروف وسروب طواری مناهج وصنوف مجاری سوانح مخصوص است بوئے مفوّض شود همّتِ ایلخانی اورا التفات نفرمود وگفت مطمعِ صلاح و

مطمح اخلاص ازوی برخاست چون ولی نعمت خود را بدانديشيد و اضاعت حقوق
و اخفار عهد در مقابلهٔ اصطناع و تربیت او روا داشته آمد کوچ دادن ما را
نشاید و چون اوّل کسے از لشکر ایلخانی ببغداد در آمد علی بهادر بود که دروازهٔ حلب
(یا حلّه) را مسخّر گردانید او را سیورغامیشی فرموده باستقاقی بغداد داد و ابن
عمران را که در مدّت عمر آن آرزو در خاطر نگذرانیده بود راهِ حکومت
ارزانی داشت چه در مدّت محاصره و اقامت ایلخان بخدمات پسندنده
قیام نموده و لشکر را بتغار از یعقوبه مدد کرده بود و صورة حال او بوقت
مقام بغداد از طائفه ثقات سال خورده تفحص رفت. غرابت حکایت
او را که از غرائب ایّام است چنین روایت کرده اند والعهدة علی الرّاوی
که او از رعاع النّاس بود دور از امل و یاس و فارغ از رنج و حرکیس
دکاس خدمت عامل یعقوبه کردی و در نوع کتابت سیه سفیدی چندانکه اسم
سیاه کاری و سفید دستی بروئے اطلاق توانستی کردن می دانست پیش از یک
سال که چتر آفتاب گردش ایلخانی بر سواد دیار عراق سایه انداختے روزے
منوب او در وقت هواجر شدهٔ ظهائر که از حرارت لهیب خورشید
حرباء آتش پرست و آخر نا گفتے و از سورت حریق رحیق سلسال در حلق صراحی
و دهن ساغر مزاج ثُفل و غسلین گرفتے و بتاثیر هوای گرم مصراع

پشیزه نرم شدی بر مسام ماهی دال

بر سر تختی قیلوله را فرش استرواح و استنامت گسترده بود و پای در کنار
ابن عمران نهاده شرط دلک و تغمیز بجائے می آورد ناگاه یزک لشکر

خواب دو اسپه بر سر شهرستان دماغ ابن عمران تاختن آورد و حواس
ظاهر او را اسیر پنجهٔ تعطیل بازو بر تافت حاکم پرسید که موجب دست
کشیدن چیست در جواب گفت غلبهٔ خواب. بر مقتضی عادت اعادهٔ سؤال
کرد که در خواب چه دیدی. گفت "بجائے خیال چنان مشاهده رفت که بساطِ
خلافت طیّ شده بودے و رشد دولت مستعصم غیّ و تقالید حکومت بغداد
در قبضهٔ ارادت من آمده" چنانکه از نفوس بے استعدادی استبعاد کنند و قضیهٔ
استهزا در چنین حالتے بر طباع بیشتر مردم غالب باشد پای بر سینهٔ
ابن عمران زد و او را از تخت نگونسار در انداخت، از گردش چرخ شریف
انداز سفله نواز و روزگار هنر دشمن جاهل پرور اگر پای مالی سرافراز و گردن
کش شود و بمساعدت ساعد دولت مملکتی او را دست خوش آید حریف
خرد داند که قطعاً انگشت اعتراض بر حرف او دراز نتوان کرد چه این
شیوه از وے مستغرب و مستبدع نیست. باری هر دو آن - آن
قضیه را از اضغاث احلام بل مستحق اضعاف ملام شمردند و آن حکایت
بر طاقچهٔ نسیان انداختند. درین حالت که ایلخان عالم محاصرهٔ
بغداد فرمود ابن عمران نام خود بر تیرے نوشت که اگر پادشاه بنده را
از خلیفه استدعا فرماید باشد که لشکر پادشاه را بکار آیم آن تیر را
بدست خبث اعراق در کمان اغراق کرده از سر بارو بطرف لشکرگاه
انداخت. بعضے قراولان بر گرفتند و قصه عرضه داشتند تیر تدبیر
بر هدف مقصود آمد و این سخن در دل ایلخان کشورستان وقعے یافت

مناقشت

ایلچی فرستاد و ابن عمران را طلب فرمود چون هیچ حال و وجود چونی محل مضایقت و مناقشت نبود باتفاق گفتند مصراع

کمن زنبیلی از بغدادکم گیر

اورا بیرون فرستادند در بندگی حضرت عرضه داشت که اگر حکم یرلیغ شود من بنده چهریک پادشاه را بتغار چندانکه باید مدد دهم هرچند این سخن دور از تصدیق بود و از قبیل محال می نمود اورا شحنهٔ دادند برانا بیرزیره زمینها که محل توریهٔ غلات بود در نفس یعقوبه و حوالی وقوف داشت. نمودند که پانچده روز برحسب تعیین یاساو موالت بتعلیم خود لشکر را تغار رداد واگر بدیدهٔ اعتبار نگرند بی خلاف این صورة تتمهٔ اقبال ایلخان و خاتمهٔ خذلان خلیفه بود. چون بغداد مستخلص شد قضاء حق این خدمت را ابن عمران بسیور غامیشی و حکومت مخصوص فرمود و حکم شد که ابن العلقمی با او نوکر باشد از کردهٔ خود عظیم نادم شد و حریف یأس و خجلت را منادم مع هذا مغولان در اهانت و اذلال ابن العلقمی مبالغت نمودند چند روزی در ناکامی بهر سوئی تگ و پوئی می کرد و تجلدی می نمود و باهداب توسل اطراف تعلقی می ساخت. نهال مکیدت از این جنس ثمر دهد و بنیاد شر و فساد برین وجه میان ابناء زمان سمر گردد. و راست گفته اند پنج طائفه را اعتماد نشاید دد و زخم یافته و پادشاهی ستمکار و دشمنی که فروتنی شعار دارد و زنی که اظهار وفاداری و ثبات کند و غمازی که بمعایب دیگران برائی مصلحت خود زبان کشاید

بعد از آن سالها بر سطوح حیطان و صحائف ابواب بیوتات و مدارس و اربطه باقلام مختلفه و عقاید متفقه می نوشتند لعن الله من لا یلعن ابن العلقمی. نمودند که یکی از ارباب موالات آن متشیع لفظ "لا" را ازین کلمات کشط کرد هفتاد چوب مجازات را بزدند. میان مغول طریقی محمود و عادتی مستحسن است که هرگز ایتاق و سخن چین را اعتبار نکنند و بنظر اعتماد برایشان ننگرند و اگر احیاناً بسبب جر منفعتی یا گوشمال معاندی ایتاقی را تربیت و تقویت کنند و سخن وی در گوش گیرند چون آن مصلحت کفایت شود و آن مقصود در ضمن سعایت او بحصول پیوندد اورا مانند کلوخ مستجمر بعد از استعمال خبیثی مستقذر دانند و سخن او عیشی مستهذر کمثل الشیطان اذ قال للانسان اکفر فلما کفر قال انی بریٔ منک و پیش قول و قلم او را اگرچه بصدق اقتران یابد مقداری نماند کیف که انواع اغراض فاسده و فنون ترهات و اکاذیب نقد احتمل بهتاناً و اثماً مبیناً تبیین گردد و این تفنیهٔ بشریعت نزدیک است از آن روی که چون کسی مقدوح و مجروح شد شهادت او شرعاً مسموع نباشد. مدت چهل روز لشکر ایلخان بقتل و غارت و تشدید و تعنیف و تخریب دور و روب و استخراج اموال مشغول بودند پادشاه برحشاشهٔ بقایا رحمت کرد و لشکر را از قتل منع فرمود و امرا و شحنگان نصب کرد. و صفی الدین عبدالمؤمن که با توغل در فنون آداب فیثاغورس ثانی و مفسر رنات مثالث و مثانی و محیی مراسم و دارس فن موسیقی بود و مصنفات

متقدمان را متروک گردانید و بر اصولِ پرده هاءِ اثنی عشر چند شعبه تفریع کرد و مزلاتِ اقدامِ مصنفاتِ سلف باز نمود و در صورتِ عملی چون بالحانِ محیره از منشآت و معمولاتِ خود غزلی را در پردهٔ نوا کشیدی بقولِ راست بر لبسائط ابو نصر فارابی که بازگشت اربابِ این صناعت بدوست جای گرفته بودی و هرگاه که به مشاطهٔ زخمه زلف مرغولِ اوتار را پیراسته گردانیدی طبع بارْبُد چون گیسوی چنگ در پای افتادے و بربط هفت گوشمالِ تعلیم خوردے و بر مثالِ دف حلقه در گوش کشیدے و نای مورهٔ شاخص الابصار بماندے و هنگامِ استکشاف علمِ نسب و تالیف از حکمِ مطلقِ او روانِ افلاطن مذموم شدے و در ضربِ اصول از خفیفِ اوّل تا ثقیلِ ثانی فرق ننهادے و از بقیهٔ ذوقِ تقریرش طایرِ فلک طمأنینی گشتے و بے سماع و ایقاع بر هیئتِ موزونِ خود در حرکت و دوران آمدے - در مساقِ این احوال ببندگی سریرِ دولتِ پادشاه شتافت و از صدر النّهار تا وقتِ غروبِ نیّرِ اعظم بیرونِ بارگاهِ فلک شکوه ایستاده بربط می نواخت و هیچ آفریده نظر بدوی نمی انداخت چون حالِ او عرضه داشتند ایلخان او را خوشتر از بر بطِ او بنواخت و زخمهٔ بهار را ده هزار دینار از بغداد بطریقِ ادرار رسماً بالمسانهه مقرّر فرمود و سالها بر او و بر فرزندانِ او آن عارفه موفّر بود - چون مالِ جهان اندوخته و دشمن برانداخته گشت و دیار و رباع و ما فیها کنده و برده و سوخته و کار بر وفقِ ارادت ساخته از حکمِ اشارتِ پادشاه مولانائے اعظم

نصیر الدّین روّح الله روحه، فتح نامهٔ که جانِ حکمت در پیکرِ بلاغت زنده داشته است در موجزترین عبارتے و معجز ترین اشارتے محتوی بر اعلانِ چنان فتحِ نامدار و اظهارِ شدید سطوت و مزیدِ اقتدار و ترعیدِ اعطافِ سکّانِ امصار و تخویفِ ولات و حکّامِ اقطار و انذار بشوکتِ استظهار بشامات فرستاد - از بلادِ حلب مکتوبے ردّاً علیهم در جواب تصدیر کردند منبی از ثباتِ جاش و رسوخِ اعتقاد و تهدید بمیعادِ قتل و جهاد مبنی بر مکاشفت و معادات و اصرار بر مخالفت و مناوات -

چون جواب بحضرتِ پادشاهِ باقتدار رسید آتشِ غضب موقد گشت و آب روی تسلّی و سکون بر خاک ریخت خواست تا خرمنِ هستیِ آن دیار بر بادِ فنا دهد - کبد بوقا را با سه تومان لشکر . . . .

. . . . که چون قضاءِ مُبْرَم در تنزّل و سیلِ عرم در تسرّع بود باستخلاصِ شامات روان فرمود و خود از آن مکاوحتِ شاماتِ شین و شنار بر رخسارهٔ حالِ ایشان جاوید ماند چنانکه در عقبِ این ذکر مسطور میگردد -

استخلاصِ حلب و تتمیمِ ذکرِ شامیان

از حکمِ یرلیغ شاه زاده یشمت با لشکرے گران استخلاصِ حلب و تخریبِ میافارقین را در حرکت آمد و پادشاه از ملک کامل که سلطنتِ میافارقین

داشت نیک در خشم بود فرمود که سیلے از طوفانِ سطوت درآن دیار بندند و بارقهٔ
را از بوارقِ هیبتِ پادشاهانه بدیشان نمایند و آثارِ هستی از سرِ دیار برکشند
سبب آنکه بوقتِ محاصرهٔ بغداد خلیفه ازوے استمداد و انجاد کرده بود
او لشکرے آراسته مددِ اسلام را بفرستاد چون بموضع بشارتیه رسیدند
که مفرقِ طُرق و واسطهٔ ناحیتین است نعیِ خلیفه و استخلاصِ بغداد بشنودند
از آنجا صناجق و اعلام را چون رایتِ ادب درین عهد نگونسار کرده خاک
از سرِ تلهف بدستِ حسرت برآن پاشیدند و مراجعت نمودند شاه زاده
بموجبِ فرمان براهِ میّافارقین لشکر کشید ملک کامل دانست که در
مشتدرِ عجز باشرطِ رهانه داد و فرهانه دادن مغامرت باشد نه مقامرت
و باعتمادِ تریاقِ اکبر سمومِ افاعی را امتحان کردن تجنّن باشد نه
تطبّب با خزائن و حواشی بقلعهٔ انکلیک و یمانیه که محصناءِ منیع بودند حائر
و افر مستظهر توسّل جست اما در نواحی و اعمال که بر ممرّ افتاد هرچه در حدِّ
امکان آید از قتلِ سکّان و تخریب مساکن و مواطن و نهبِ رباع بتقدیم
رسید و آثارِ صاعقه در زروع و گرگ در رمه و سیل در اماکن و آتش
در بیشه بنمودند و از آن حدود عازمِ حلب شدند و بر مدارِ شهر نزول
فرمودند و وفودِ خوف و هراس در محلِّ اسرارِ سکان حلول کرد و امداد
بهروزی بسرعت رحلت، قطّان آنجا بناکام درِ مطاوعت بربستند و
از حصار زبان تیر کشاده داشت هیهات پشه با بادِ عاصف مبارات
کجا یارد نمود و بآنچه با تیغ و تیر چگونه دست برد نماید بعد ما که

چند روزی کوششها کردند عاقبت در تاسع شهر مذکور شهر بقهر گرفتند مغولان
در شهر ریختند و قتلے بیمناک را ارتکاب نموده بتاراج و غارات و سبی
و اسر که عادات معهود ایشانست مشغول گشته حلائل جلائل اسلامیان که
از شعاعِ ابنِ جلابک از سواد سایهٔ خود چهره را بپیرایهٔ تجمل و وجل می بستند
چون آفتاب هر دری و هر جائے فدند و سایه کردار از پے عفاریت
طواغیت روان عفایف ساریه سیرهٔ عصامی عصمت آسیه اسوة را
در مجلس معاقرت باخد و اعطاءِ کاس اقامت و اجلاس میکردند اے
بسا صبایاءِ ماه وش که سبایا گشتند و عواتق محجلات که پیش برادر و شوهر
در معرض فضایح آوردند بارے چندان غنیمت یافتند که از بسیاری
دینار و جوهر و اثواب و وثیر و نفائس کثیر در میزان اعتبار
ایشان قیراطین وزنی نداشتند خزائنِ مشحون بقناطیر زر و سیم
و عقود جواهر و درّ یتیم و اقطاع لعل آبدار و زبرجد زبرجد
و عقیق شقیق زنگ و یاقوت ناب در دست تصرّف خزانجیان شاه زاده
آمد که در و دیوار کاشانهٔ وهم بدان مرصّع گشت بضبط و حفظِ آن جهت
عراضهٔ خدمت پدر اشارت فرمود چون کار قتل و سبی مردم و تخریب
شهر و نواحی و تحصیل غنائم از موامت و سوائم بنهایت کشید عزیمت
انتهاض رایت و نقلت لشکر بر استقرار و وقوف غالب شد بعد
از آنکه مسافت مراحل را بقطع رسانیدند و اجزاء و اضلاع زمین
از زخم سنابک مواکب چنین بچرخِ هفتمین شاهزاده بخدمت تخت

پدر خرامید و خزانه بعرض پیوست محلّے مرضی و موقعے عظیم یافت و تاز مان
سلطان احمد بقایاءِ آن خزانه موجود بود و در عهدِ ارغون خان اززادۂ یم
دُردانۂ یتیم چون پسرِ مریم در قبۂ کلاه ترصیع کرده داشت و زنِ آن
دو مثقال و چهار دانگ - روزگار ایهام را میگفت "کسے مریم را نگوید این
دُرِ یتیم از کجا آوردهٔ" تزئین و ترشیح آن را بر شیخ الاسلام جمال الدین عرض کرد
یعنی نظیر و توام این را طلب توانی داشت - پس فرمود که از حبّاتِ خزانه
حلب است - امّا از طرفِ دیگر چون کید بوقا با لشکر توجّه نمود از انتشار
صیب سطوت و هجوم لشکر ایلخانی نواحی شام چون دلِ مهجوران
از صبر پرداخته شد ارباب دِمشق در آن نزدیکی بتواتر خبر اقدام
واقتحام آن لشکر جهان آشوب معلوم کرده بودند و تخریب بلادے که
نظائر آن بود عمدۂ تجربت احوال و عروۂ تمسّک اعمال خود ساختند
و باشارتِ ملک ناصر اکثر قطّان آن اقطار را ز امراد لشکری و ارباب
تموّل واستظهار عازم حدود مصر شدند و بوادی رمل که حایل و حاجز است
میانِ سرحدِّ شام و مصر ماوراءِ شطِ نیل بر مثالِ طریقے ممدود ملتجی و
همّت بر استمداد و استبداد مقصور داشتند و ملک ناصر الدّین نبیرۂ ملک
اشرف بود که رباعیّاتِ او در صیاغت اوزانِ پارسی و صناعت
لطف و سلاست کانّ یسری مسری الخیال و یجری مجری
الامثال و ان کان بلامثال بقایاءِ اقوام و مشقی چون مجال مجادلت
و مقام و مقاومت نداشتند و ندیدند مشائخ و معارف با صنادیق و علم و مصاحف

رحمت نامۂ قدیم اعنی کلام ملک کریم مراسم القیا در استقبال و تلقّی کردند
و از غلبات بطش و غلیان بأس بالتمام طریقۂ مهادات و مداهنت توقّی
نموده نواصی خضوع بر خاک مطاوعت نهادند و در مقام استسلام شهر را
تسلیم کردند - کید بوقا با لشکر در شهر رفت و خزائن و قلعه در قبضۂ
تصرّف و حیّز تسخیر آورد - چون مدّت هفت ماه عراص ممالک قبّة الاسلام
مراکز رایات استیلا و مخیّم حشم محتشم او شد سلطان مظفّر که در آن حال
قهرمان قاهرۂ او بود بر عزم از عاج کید بوقا با دوازده هزار سوار که هر یک
سوار ساعد مبارزت و مغفر تارک شجاعت دو شارح صدر قلب شکنی
و تیغ خون ریز صفدری بودند - عنان گرای شد کید بوقا چون معلوم
کرد که بدین قصدے می پیوندد شرزۂ آئین و پشۂ خود ساخته بمبضع
خدلیعت شرائین حیاتِ ایشان را فصدے کردند خزینۂ موجود را
با زن و فرزند بقلعۂ دمشق فرستاد و خود با لشکر مستقبل ایشان
شد و در سرحدِّ بیابان نزول کرد مصریان مواطاة کردند که از ماوراے
رمل دو روزه راه بردند و بغتةً عطفۂ نمایند و از جامهاءِ سفید
بر آئین لشکر تتار بیرقها آشکار گردانند و چون این نشانه ظاهر
شود - شامیان نیز از مکان و مکامن در حرکت آیند و لشکرِ مغول را
سرکوبی بلیغ و دستبردی بنام که آثار آن تا جهان باشد پائدار ماند
بنمایند بدین میعاد لشکر مصر از طرف وادی رمل اجتیاز کردند و شامیان
در مرصد انتصار و موعد انتظار و اختبار عازم و حازم ایستادند

بالتزام

ولشکرِ مغول از سرِ غرور و فراغ در عرصهٔ صحاری و رفارف راغ خیام را اطناب واز ساغرِ ناب کشیدند مراکب را خلیع العذار مشمّر گذاشتند وصوت غناءِ مالوف برداشته آمن از طلایه و پاس و غافل از نوازل قهر و باس زبانی که متکفّل فتح سرایاءِ حزب اللّٰه و حتف و حزب لشکر پادشاه بود بپیر قهاءِ سفید مصریان ظاهر شد مغولان چون علامت لشکر خود دیدند گمان بیگانه نبردند و برجای ساکن می بودند تا از حوالی صفوف جیوش با جوش و خروش چون محیط دائره بیکدیگر پیوست و فجاةً دفعتہً جمله جمله آوردند ایشان برخے پائی بستهٔ خواب و بعضے مشتغل بمناولت و مداولت کاسات شراب فوج فوج از گوشها مستعد می شدند و سلاحها بر خود راست می کردند و روی بجنگ می آوردند همچنانکه فراش خود را بر شعلهٔ شمع زنند ناچیز می شدند۔ پُردلان بطعن و ضرب و رشق و مشق و هتک و فتک دست یازیدند چون الف واحد رمح از کف ابطال مانندِ نون تثنیه در اضافت ساقط شد جمع کماة تیر را همزه صفت بنون تاکید کمان چون غمزه و ابروے یار در یکدیگر پیوستند۔ در حال تیغ ماضی با ستقبال ارواح می رفت و مصدر سینها را بسهامِ معتلّ مثال۔ صحیح اصابت مشتق می گردانید و دائرهٔ دلها را اجوف می ساخت ۔خطباءِ اسیاف مصری بر منابر اکتافِ مغول آیة اللهم اقتل کفرة اهل الکتاب الّذین یکذّبون رسلك و یصدّون عن سبیلك و یدعون معك الهاً اٰخر خواندن گرفت عاقبت الامر کید بوقا با تمامت لشکر بزخم لتوت آن توت

وضرب حسام آن لشکر ضرغام ارغام پلنگ انتقام بر بساط مضارب عرصهٔ معاطب گشتند اللّٰهمّ مگر معدودے مجروح که خبر آن مقتلهٔ شنعا و داهیهٔ فحشا بحضرتِ هولاکو خاں آوردند۔

بیت!

همه لقمه شکر نتوان فرو بُرد | گہے صافی توان خوردن گہے دُرد

از آن تاریخ باز خشونت لشکر اسلامیان و شدّة مناعت و کمال شجاعت و فرط تهوّر شامیان و ثبات قدم و لطف احتیال ایشان در موقف منازلت و وقاف مناجزت مغول را معلوم شد پس ملک مظفّر اشارت راند و خزانه که در قلعه بود با زن و فرزند کید بوقا در قبضهٔ تصرّف و قید اسر آوردو تمامت حفّاظ و حرّاس قلعه را بواسطهٔ مطاوعت و مخاصمت کفّار بے آنکه تیغ مصری بعقیق مذابی که مجاری آن اودیهٔ عروق است ملوّث گرداند بخراب آباد عدم فرستاد و ایشانرا از بالاءِ قلعه بنشیب انداخت و پیش ازاین حال دمشق و حلب و مضافات دیار شامی از عداد مصر خارج بود چون ملک مظفّر را دیباچهٔ صحیفهٔ حال برقوم این فتح آرائش یافت گفت این دیار بزخم تیغ آبدار از تصرّف کفّار انتزاع یافته باید که مضاف ممالک مصر باشد عطوفے که عواطف و الطاف و اصناف آلاء او از سِنِ مَنّ و سُنّت مِنّت مبرّاست بسعی یک چاشت ممالک شام را که در آفتاب گردش شهرتے موفور دارد ملک مظفّر را ارزانی داشت

ذکرِ استخلاص میردین بوساطت اقبال وتدبیر امیر شماغر نوئین

درسیاقِ این احوال شماغر نوئین از حکم یرلیغ آسمان مکان ایلخان با لشکرے انبوه جهتِ استخلاص میردین و آن حدود نامزد گشت درآن حال سلطان ملک سعید بود و پسر خود را ملک مظفّر در حبس و بند میداشت چون قلعهٔ آنجا باقلّهٔ سما در رفعت هم رازی و با سدِّ اسکندر در مناعت انبازی میکرد تبحصّن آن استظهار افزود و اسباب مدافعت و مکافحت را هیّا گردانید شماغر بالشکر مضرب خیام و موضع مقام اختیار کرد و او امیرے بود از شجعان اتراک بفرطِ رجولیّت و فروسیّت ممتاز و با آنکه تیرِ او مسافت سی صد قلاج می رسید از منقصف بالائے قلعه نکول می کرد پس سیوک و قتغتای و تنغور براه ایلچی بمیردین رفتند و از زبانِ پادشاه گفتند ممالک شرق و غرب که در مدّت خروج این لشکر گشاده شد و اسباب دَمار و بوار که معادیان و معاندان از آماده گشته مذکر سے مقنع و ناصحے مشفق بل منذرے شنیع و زاجرے فظیع است۔ اگر به تمرّد اصرار نمایند و بحصانت سنگی بر هم نهاده پناهند و بادِ غروری بدماغ خود راه دهند بعاقبت ثمرهٔ آن تخریب دیار و تضییع اموال و دما خواهد بود و اگر به ایلی و انقیاد تلقّی کنند زن و فرزند و مال و خواستهٔ چندین مسلمان در حصن امن و وقایهٔ امان بماند۔ مصراع

زین هر دو کدامت اختیار ست بگیر

بواطن سلطان سعید از ترعید صواعق مخالفت و ابراق بوارق هیبت متزلزل و متقلقل شد ایلچیان را تمکین و نواخت کرده عقدهٔ نفاق بگشاد و در عناد بر بست و براه مطاوعت درآمد چون ببندگی حضرت بانواع تحف و هدایا تشرف جست او را با هفت وزیر که فلک مملکت او را هنگام تدبیر بمثابت هفت اختر سیّاره بودند و روزگار اعادی را روز دفع مکاید هفت اخگر نیّاره بیاساء رسانیدند پس ملک مظفّر را از مجلس بمائنس سرور رسانیدند و قائم مقام پدر و ملتزم باج و خراج شد و تا آخر عمر بخدمات پسندیده در خدمت آردوغ میمون قیام نمود و باسقاقی میردین هم بر آن ایلچیان که نام ایشان در مقدمه ثبت افتاد مقرّر گشت۔

ذکرِ موجبات وحشتی که میان هولاکو خان و برکه اغول واقع شد

بوقتے که پادشاه جهان گیر چنگیز خان بر ملوک و ممالک عالم قادر و مالک گشت و اطراف و اکناف را بر پسران چهارگانه جوجی خان چغتای اوکتای تولو قسمت میفرمود و منازل و یورتها را در چهار سوی گیتی تعیین

چنانکه مستخرج روزنامه دها و مستصوب شهامت بی منتهی او بود و تفاصیل نواحی
و بلاد در تاریخ جهانگشای مسطور و مذکور است جغتای را عرصات منازل از حدود
ثغور ایغور تا تخوم سمرقند و بخارا متعین شد و مقام مألوف او در پیوسته
در جوار المالیغ بودی و اوکتای در عهد میمون پدر چون ولی عهد سلطنت
خواست بودن هم حدود المیل و قوباق که تخت گاه خانیت و سرهٔ مملکت
بود مقام داشت و تولو را یورت مجاور و ملاحق اوکتای بودی و از
اطراف قیالیغ و خوارزم واقصی سقسین و بلغار تا ثغر در بند و باکویه در طول
بنام پسر مهین جوجی موسوم گردانید و ماورای در بند که آنرا دمرقبق گویند
دائم موضع مشتاه و معهد تمشتات لشکر او شد و احیانا تا اران تاختن
میکردند و میگفت اران و آذربیجان نیز داخل ممالک و منازل
ایشانست بدین موجب مواد منازعت و امداد مخاشنت از طرفین
تعاقب گرفت و در زمستان سنه اثنی و ستین و ستمایه چون
زو گر تفت در روز در بند را مانند سبیکهٔ سیم گردانیده بود و پوستین
پیرامی شتامی بر اندازهٔ طول و عرض اطراف تلا ده ها دلباس قاقمی بریده
و سطح اعلاء نهر تا اریک نیزه چون اجزاء سنگ مصمت شد بحکم برکه
اغول لشکریی مغول ناپاک تر از عفاریت و غول نزیادت تر از قطرهٔ باران
بر آن آب فسرده چون آتش و باد بگذشتند و از صهیل و صلیل جیاد
و اجناد طبقهٔ ساهرهٔ زمین پر اصطکاک و خروش در عدو لمعان و بریق برق
گشت آتش خشم افروخته تا لب آب کور بیامدند هولاکو خان دفع شرر

شر ایشان را با لشکری آراسته پذیره شد بعد از مصاف و مقاتلت
ایشان را منهزم گردانید و همچنان از عقب لشکر می کشید در در بند باکویه باز
عرصهٔ محاربت بگستردند و اقدام اقتحام فشردند لشکر برکه برکهٔ دمنه البقا
نرفت تا خلقی تمام بقتل آوردند و باقی مغلوب گشته عنان انهزام براه دادند
هولاکو خان لشکر را اجازت انصراف نداد تا بر روی آب که یخ گرفته بود
عبور کردند بی تحاشی همچنین روز بروز مراحل یاغیان منازل لشکر ایلخان
می شد چون در عرصهٔ ملک شهزاده نزول فرمود برکه اغول را از انکسار
و انضجار لشکر خود و غلبه و استیلاء پادشاه دشمن مال نائرهٔ غضب
بر افروخته شد بحکم فرمود که تمامت لشکر از هر ده هشت نفر مترکب شوند
و مساجلت و مقاتلت را مرتکب مخافت بر سر لشکر ایلخانی رسیدند و راه
مهادنت و مواساة بر بستند و دست مطاولت برکشادند تا عرصهٔ دیار
خود را از شوائب تغلب و تعدی بیگانگان مصفی و منزه گردانیدند
ایشان را ازعاج کرده چند منزل از عقب معاقبت کردند چون پادشاه
اعادی سوز بمعسکر اقبال خود خرامید امید اشارت فرمود تا اورتاقان برکه اغول که
در تبریز بتجارت و معاملت اشتغال داشتند و بی حد و قیاس اموال
تمامت را بیاسا رسانیدند و مال آنچه یافت خزانه را بر گرفتند بسیار
از آن جماعت بودند که پیش معارف تبریز مودوعات و بضاعات داشتند
بعد از سپری شدن ایشان آن مالها در دست مؤتمنان بماند برکه اغول
نیز مجازات را تجار دیار ممالک خانی بقتل آورد و همان معامله

با ایشان کار لبست راهِ صادر و وارد و مسافرت ارباب تجارت چون
کار هنرمندان یکبار بسته شد شیاطین فتن از نشیشهٔ زمن جسته و درین نزدیکی
قوبلای قاآن ایلچی فرستاد و شمارهٔ بخارا تازه گردانید از جمله شانزده هزار
که در نفس بخارا معدود بودند پنج هزاره بباتو تعلّق داشت و سه هزار بقوتی بیکی
مادر هولاکو خان و باقی بالغ قول یعنی دلای بزرگ موسوم بود تا هر کس
از اولاد چنگیز خان که بر سریرِ خانیّت استقرار یابد آنرا بخاصّه حکم کند این پنج
هزارِ باتو را تمامت بصحرا راندند و بزبان صفائح بیض که برید منایاءِ
حمر ست پیغام اجال برایشان خواندند و بر مال و زن و فرزند ایشان هیچ
ابقا نرفت ؛ چون قاعدهٔ اَلمحبُّ یَتَوارَثُ والبغض یتوارث در نظرِ
عقل ممهّد است بعد از گذشتن برکه اغول پسرش منگو تیمور قائم مقام
گشت و با آباقا خان بساط مخالفت قدیم مبسوط گردانید و میانِ
ایشان چند کرّت کرّ و فرّ اتّفاق افتاد و یک نوبت سی هزارِ سوار تیغ زن
نیزه گزار از آن آباقا خان بوقتِ مراجعت و عبور بر روی آب چون
اجزائے یخ متلاشی شد تمامت غرق گشتند و حاصل ایّام حیات
را بر تختهٔ یخ منقوش گردانید بعد از آن آباقا خان را چون کثرت لشکر و
جبارت ایشان معلوم شد ازین سوی در بند دیواری کشیدند
و آن را سیبا گویند تا مداخلت و مکابرت آن لشکر جهان آشوب
متعذّر گشت و این معادات قائم و دائم بود و تجنّب و تحرّز بین الجانبین
برقرار تا عهد دولت کیخاتو خان چون تقتای وارث مملکت منگو تیمور

گشت بتوارُدِ رسل و تجاوب مراسلات راهِ تجّار و ارتاقان گشاده
شد و اسباب سلامت و امن ممتازان آماده و مملکت ارّان از کثرت
عَرابات و برده و اسب و گوسفند در تموّج آمد و متاع طرائف آن اطراف بعد از
انقطاعِ چند ساله سمتِ اتّساع یافت

ذکرِ رصد مَراغه

چون پادشاه مملکت گیر هولاکو خان کار بغداد و اعمال موصل و دیار
بکر را بحکم قاطع تیغ بفیصل رسانید و آن نواحی مستصفی شد و سرحدّ مملکت روم
از سرحدّ و یمن جدّ و نجدت همّتِ پادشاهانه مستخلص و محفوظ گردانید و اطراف
مسالک و اکنافِ ممالک را بتقلّد ولاتِ مهابت کامل و قراولان سیاست
شامل سپرد و لشکرها در هر ثغری تعیین فرمود و ازین امور فراغی حاصل
آمد مولانا سلطان الحکماءِ المحقّقین نصیر الملّة والدّین الطّوسی اعلی
الله درجته ولقّنه یوم الحساب حجّته در بندگی تخت سلطنت
عرضه داشت که اگر رای غیب دان ایلخان مستصوب باشد
از برائے تجدید احکام نجومی و تحقیق ارصاد متوالیات رصدی سازد
و زیجی استنباط کند و باصابت فکر دور بین و رای هندسه کشای
احتیاط ایلخان را از حوادث مستقبلات شهور و اعوام و احکام محاولات
خاص و عام اعلام واجب داند و تسییر طالع و تقسیم مطالع و توجیه سالهاء

فردایه کند و بعد از امعانِ نظر در و تد مائل و زائل که عطایای کبری و وسطی
وصغری بدان منسوب است و باز جُستن هیلاج و کدخدا و خداوند بیت و شرف
و مثلثات و حدود و حظوظ و وجوه کواکب پادشاه را کیفیت امتداد
عمر و حال نفس و لسلطت و بقاءِ ملک و توالد و نسل و اروغ و حقیقت آن
باز نماید۔ این سخن مواقق مزاج و مزید حسن اعتنای ایلخانی گشت و تولیت
اوقاف تمامت ممالک بسیط در نظر صائب او فرمود و بر بلیغ داد تا چندان
مال کی مؤنت استمرار و مکنت مصالح و اسباب آنرا کافی باشد
از خزانه و اعمال بدادند و بحکم فرمان مویدالدین عُرضی از دمشق و
نجم الدین کاتب صاحب منطق از قزوین و فخر الدین مراغی از موصل و
فخر الدین اخلاطی را از تفلیس احضار کرد و در مراغه از طرف شمالی بر سرِ
پشتهٔ رفیع رصد خانهٔ بنا فرمود در کمال آراستگی و ذلک فی شهور سنه
سبع و خمسین و ستمایه و صنوف دقایق حذاقت در فنِ نجوم و مهارت در علم هیئه
و مجسطی و ارصادِ کواکب بجای آورد و تماثیل ممثلات افلاک و تدویرات و
حوامل و دوایر متوهمه و معرفت اسطرلاب تقاویم منقور و مکفت کرد
و منازل ماه و مراتب بروج دوازده گانه بر هیاتی ساخته شد که هر روز
عند الطلوع پرتو نیّر اعظم از ثقبهٔ قبهٔ بالائی بر سطح عتبه می افتاد و درج
و دقایق حرکتِ وسطِ آفتاب و کیفیت ارتفاع در فصول اربعه
و مقادیر ساعات از آنجا معلوم می شد و تشکل کرهٔ زمین در غایتِ
دقت نظر بپرداخت و بخش ربع مسکون بر اقالیم سبع و طول

ایام و عرض بلد و ارتفاع قطب شمالی در مواضع و صورة و ضع و اسامی
بلدان و هیآت جزآئر و دریاها روشن و مبرهن گردانید چنانکه گوئی کتاب
ممالک و مسالک از نسخهٔ حواشی آن فراهم آورده اند و زیج خانی
بنام پادشاه تصنیف کرد و چند جدول و نکات حسابی که در
دیگر زیجات متقدمان چون کوشیار و خا خر و علائی و شاهی وغیرها
موجود نبود در افزود اما در استخراج طالع سال از زیج خانی بنسبت
مستخرجاتِ زیجات قدما تفاوتی حادث می شود و سبب آنست که اوج
آفتاب از اول ملک یزدجرد اثیم ۱۸ دقیقه ۳۱ ثانیه بود و امروز
در زیج بتانی و کوشیار و دیگران ۲۸ دقیقه ۴۲ ثانیه اعتداد می کنند
و در زیج خانی ۲۸ دقیقه ۲ ثانیه چنانکه چهل ثانیه نقصان کرده یعنی بارصاد
چنین یافته لاشک در عمل استخراج طالع چهار درج تفاوت میکند
چه حرکت وسط آفتاب در حرکت شبانروزی درجه الیست بتقریب
باری هنوز عمارت رصد تمام نشده بود که اجل موعود از مرصد کمین۔
بکشود و هلاکو خان در شهور سنه ثلاث و ستین و ستمایه مغاک خاک
تودهٔ فانی از فراز تخت خانی عوض یافت۔ بر آئین مغول و خمهٔ
ساختند و زر و جواهر وافر آنجا بریختند و چند دختر فروزان چون
اختر با حُلی و حُلل و اکلیل و کلل هم خوابهٔ او گردانیدند تا از
وحشتِ ظلمت و دهشت وحدت و مضیق مضجع و مقام و حریق و عذاب
و ایلام مصون ماند و خواجه نصیر الدین طوسی رحمة الله در ذکر تاریخ آن گفته

بیت

چون هولاکو ز مراغه بزمستان گه شد | کرد تقدیر اجل نوبت عمرش آخر
سال بر ششصد و شصت و سه شب یکشنبه | که شب نوزدهم بد ز ربیع الآخر

کجا شد آن کمال روعت و جباری و مزید سطوت و کامگاری و حشمت حشم کشورگیر و کلاه گوشهٔ نخوت آسمان فرسای تا حائل قفلهٔ آسمانی و حاجز مقادیر یزدانی گشتی یا چندان خزائن و دفائن بفدیه درمیان نهادے و یک ساعت تاخیر و مهلت یافتے **بیت**۔

بزخم تیغ جهان گیر و گرز قلعه کشای | جهان مسخّر من شد چو تن مسخّر رای!
بسی حصار کشادم بیک کشادن دست | بسی سپاه شکستم بیک فشردن پای!
چو مرگ تاختن آورد هیچ سود نکرد | بقا بقای خدا لیست و ملک ملکِ خدای

جلوس خان عادل آباقا بر تخت خانیّت و سریر دولت سیر سلطنت

چون مدت عزا سپری گشت و بر رسم مالوف روز هائے متابع روان او را آش فرستادند در تفویض کار خانیّت بیکے از اولاد مفاوضت و مسارات پیش گرفتند دوازده پسر که هریک بر سپهر خانیّت برجی بودند تابان و در چمن شاهی سهی سردے گرازان داشت آباقا بشمُت تبشین

منگو تیمور بنه دار او جائے نکشین نکودار چو شکب قنغرا تای یسودار چو مغار اما حاکم محکمهٔ ازل خاتم عدل و صارم فصل بیسار و یمین بایمن و یسار آباقا مقرون گردانیده بود و امارات ملک داری و مخایل بختیاری از ناصیهٔ همایون او لامع می نمود ارغون آقا با الجای خاتون و دیگر خواتین و شهزادگان و نوئینان بر تذکر احکام چنگیز خان توقف کردو بعد ما که ایلچی بحضرت قبلاقا آن اعلام واقعه واستعلام مصلحت خانیّت را روان کردند باتفاق خط دادند و هم داستان شدند که مطاوع اوامر قضا مضا و متابع زواجر فلک مطیع آباقا باشند پس بقول قامان و تنبیه احکام منجمان در اواسطه شهور سنه ثلاث و ستین و ستمائهٔ آباقا در ساعتے چون طالعِ خود مسعود و زمانی بمناجح امانی موعود پائے فلک فرسای را بر دست سلطنت و متکاءِ اقبال و گاه غم کاه طرب فزای نهاد، عقل کل زبان به ثناءِ فایح و دعاءِ فاتح برکشاده می خواند۔

قطعه

زاقتضائے عقل فعّال آنچه صادر می شود
منهیان خاطرت از سرّ آن آگاه باد
صاحب جدی ار نباشد پاسبانِ قصر تو
آنکه منزل دلو دارد مسکنش در چاه باد
مشتری در بحر حیرت گر وطن سازد چو حوت
هردم از قوسش خدنگے بر دلِ بدخواه باد

ترک چرخ ار دشمنت را خون نریزد چون حمل
نیش زهر آلود عقرب بر دلش ناگاه باد
آفتاب ار چون اسد با دشمنانت دشمنست
تا ابد بر تخت گاه چرخ چارم شاه باد
زهره گر با دوستانت همچو میزان راستست
از نهیب ثور او شیر فلک روباه باد
تیر اگر جوزا صفت در خدمتت بندد کمر
خوشهٔ او توشهٔ راهِ مسیح الله باد
در قمر آهنگ کثر راهی کند خرچنگ وار
در طریق آسمان چون میرود گمراه باد
راس اگر پائے تو بوسد مشتری باد اباد ج
ور ذنب گردد مطیعت همچو راسش جاه باد

تمامت شاه زادگان بنوبت کمر در گردن انداخته هفت کرت آفتاب رأ زانو زدند وکار طوی را چون فردوس برین از جمال خواتین مانند حور عین بر آراست، ساقیان از آن جوهر سیّال۔

لمؤلّفه

بادهٔ صافی تراز نور خرد در دماغ
کز صفت ساغرش پیکر جان بنگری!
چون بقدح در چکد از اثر آن شود

ساحت چشم ارغوان مغز خرد معنبری!

بنصفی و ساغر و کاسات و طاسات سیم و زر می پیمودند و مطربان خوش آوا و رسیلان بلبل نوا از زبان سلطنت برین غزل هزجی ترنّم کردند۔

بیت

بمیدان وفا یارم چنان آمد که من خواهم
ز دیوان هوا کارم چنان آمد که من خواهم
ز دفتر فال اُمیّدم چنان آمد که من جستم
ز قرعهٔ نقشِ پندارم چنان آمد که من خواهم

واین رُباعیٔ ملمّع که از گفتار بلبل و دیدار گل خوشتر و دلکشاتر است بقولی راست تالی آن ساخته

شعر

الورُد کاصداغ احبّائی یفوح　　والبلبلُ فی الروض علی الورد ینوح
بادوست نشسته خوش بهنگام صبوح
کو مطرب و باده تا دهم داد صبوح

چند روز بمداومت کاسات مدام و مشاهدهٔ بتان گل اندام اشهباز عیش و عشرت در دام کام می آوردند و روز مراد یابی بشبِ اُنس و استیناس می پیوستند و چون مُحیّاءِ دیبا رنگ از تاثیر حُمیّاً گلگوں می شد و در تجاویف دماغ سو صورت اطراب شراب جوهر خود می نمود۔ انجمن ثریّا انتظام تفرّق بنات النعش می گرفت و باز حالی که خروس زرّین بال صبح

پر بیفشاند و برسم صبوحی خویش بر آورد آب کار دولت وکار آب عیش و مسرّت را۔

بیت

پنجۂ ساقی گرفت مرغ صراحی بدام
زآتش صبح اوفتاد دانۂ دلها بتاب
صبح همه جان چو مَی مَی همه صفوة چو صبح
جرعه شده خاک بوس خاک زجرعه خراب

بدین صفت ونسق طول ایّام ولیال درمراد وکام می گذاشتند، بموافقت حسن آن جشن درمجلس بهار برکنار جویبار لاله نیز جام بدّین از اشک مدرار سحاب می گردانید وسوسن ساکنان خاک را ببشارت نوروز جهان افروز می داد۔ گل همه تن روی ونرگس همه تن چشم شده وسنبل وبنفشه ازغیرت ورشک زلف وگیسوی یار درتاب وخشم اطراف سهل وجبل از سبزه دیباچین نمودار کارگاه ششتری وطیره دهِ خامۂ آزری سلسال غدیر حاکیِ عذوبت سلسبیل گشته وغضارت ونضارت باغ وراغ بریاض فردوس هادی سبیل فاخته بتجنیس وتسجیع ازگفتۂ کاتب خویش نواخته۔

شعر

پراز غلغل رعد شد کوهسار
پراز نرگس ولاله شد جویبار
زلاله نهیب وز نرگس فریب

زسنبل عتاب وز گلنار زیب

مشاطۂ صبا گاهی زلفِ بنفشه را تاب می داد وگلگونۂ ارغوان برچهرۂ نوعروسِ اغصان می کرد ونرگس مخمور مستانه۔

بیت

تاکاسۂ پادشاه عادل گیرد
برفرق ززرِ ناب ساغرمی داشت

علیٰ هذا کارعیش بنهایت کشید واسباب لهو وطرب بغایت ملالت انجامید همّت کان یمین دریا یسار ایلخانی شاه زادگان را بعوارف شاهانه وعواطف خسروانه مخصوص فرمود ونوبینا را چون ارغون آقا والکان وپدر شکتوزرو برغان اغول وامیر سانسر وشیرامون لپسر جرماغون ودیگر امراءِ تومان وهزاره وصده ودهه فراخورحال واندازۂ مراتب بنواخت واشغال ورتبت هریکے چنانچه معهود میدانست وتا غایت درصدو ومعرض آن بودند مقرّر ومسلّم داشت وایلچیان چون عقاب درپرواز برنشیب وفراز ومانند برق درمسیر وجواز روانه فرمود با یرلیغها متضمّن نوید بخشایش ومتکفّل مزید احسان وبخشش وچریک ثغور اطراف روم وبغداد وموصل ودربند معیّن کرد وبرادرخود شهزاده تبشین را در خراسان برجائے خود بنشاند ودر سیاست ملک ومحافظت ورونق سلطنت وتوفّر بر روعت خانیّت وکمال انصاف ومعدلت تا حدّی مبالغه نمود که۔

بیت

بدان دین و داد و بدان رزم و بزم
بدان حزم و عزم و بدان رای جزم

از خانان سلف و سلاطین کامگار حکایتہ نکرده اند و در اندک زمان بواسطۂ تایین جهانیان و نشر نعمت راحت و امان۔

بیت

جهان چون بہشتے شد آراسته — پر از رنگ و بوی و پر از خواسته

در عهد خانیت او که تاریخ روزنامۂ عدل و آرامش و عنوان رازنامۂ بذل و رامش نمود چهار تن معاصر افتادند در چهار فضیلت و معانی مشتهر ع

هر تنے را در صفت جانے دگر

یکے مولانا اعظم نصیر الدین محمد طوسی که در کمال حکمت و علوم ریاضی و اخلاق مصراع

ز ارسطالیس و بطلیموس و افلاطون یونانی

در گذشت دیگر وزیرے چون صاحب دیوان شمس الدین که کلک زرین سیمای زرین رالیش بر دیباچۂ دستور وزارت سه

کان فیها غایۃً بل آیتۃً — کان فیها مبدعاً بل معجزا

رقم زد سیوم عیسی نفسے در فن موسیقال و آالی ساحر البیان فی تفسیر المثالث والالحان چون صفی الدین عبد المومن الارموی که تا جهان باشد بلبل زبانها بر گلبن زبانها نوای مصنفات او بقول راست بر ساز خواهند زد۔ چهارم خطاطی چون جمال الدین یاقوت که ع

یغرس الدرر فی ارض القراطیس

صفت بنان او زبید سوغو نجاق نوئین را راه نیابت و حکومت ممالک ارزانی داشت و تخصیص تمشیت مہمات بغداد و فارس در نظر اهتمام او فرمود و انصاف میرے عاقل و عادل بود و در ضبط مصالح و ربط مناجح امور قاعده نهاد که ذکر آن بمرور دهور خافت نشود و دست حدثان روزگار باطراف و حواشی آن راه نیابد و منصب صاحب دیوانی ممالک برقاعدۂ زمان هولاکو خان بصاحب عادل شمس الدین محمد بن الصاحب الدیوان بهاالدین محمد الجوینی نور الله تربتهم وبیّض غرّتهم تفویض کرد واباً عن جدّا از صنادید صید و اعاظم اکارم و اکابر مشاهیر خراسان بوده بسالت جرثومۂ شرف و اصالت ارومۂ جلال و نباهت عرق کریم و نزاهت اصل نبیل خاندان دولت یار ایشان۔ که محطّ آمال و محطّ اقبال و محطّ افضال و مرتع روایع فضل و مربع بدایع علوم و مشرع حسن اخلاق و منبع طیب اعراق و مفزع اصحاب استنجاد و متفرع ابواب استرفاد بوده عالمیان را مثلی سائر است و چون نور آفتاب از مطلع خراسان در اقطار آفاق ظاهر و متطایر و بحقیقت در زمان دولت هولاکو خان که مشتعل آتش استیلاء مغول و مصطبح تباشیر غلبۂ بیگانگان بود در محافظت قواعد دین سید المرسلین و ازاحت مواد شرور حمایت بیضۂ اسلام ید بیضا نمود و چون سریر خانیت بمکانت آباقا مزین شد سیورغامیشی زیادت از مالوف و منتظر فرمود و نیابت تیغ مریخ آثار را بر قرار بر کلک بیقرار

عطارد منار گوہر نثار او مقرّر داشت و زبان وزارت از املاءِ محرّر در صنعت حسن تحریر می گفت۔

بیت

زمنصب ار ہمہ کس را فزون شود منصب
توئی کہ منصبت از منصب تو منصب یافت

بعزمے ثابت و رائے صائب و جدّی صاعد و اقبالے مساعد در اتمام مہام مملکت و استدراک خلل احوال دولت شروع پیوست و مقادیر جمہور را از رعیت تا رعاة در نصاب استیہال و مصاب استحقاق ثابت و جاری گردانید۔

بیت

آصف ار آن ملک را ضبط این چنین کردی کہ او
گم کجا کردی سلیمان تدّتی انگشتری

جناب او سلاطین و ملوک و اکابر خراسان و عراق و بغداد و شام و روم و ارمن را ملجا و مامن شد و در زمان نشر صحائف جود او فسانۂ حاتم طئی کطیّ السّجل لِلکُتُب گشت ۔ از گردن کشان اطراف و ملوک ممالک ہر کس کہ بادے دم مخالفت زد و قدم مطاوعت از جادۂ متابعت منحرف گردانید سعادت ابدی و دولت سرمدی او را غریق بحر بوار و حریق نوائر دمار ساخت و آیت سَنَستدرِجُہم من حیث لا یعلمون در صفت او منزّل گشت ، در تمامت ممالک ایلخانی از خالصات املاک نامیہ و

اموال خاصّۂ دیوانی مفرد و نوّاب کافی معتمد معیّن فرمود تا ابواب برّ و انعام و انواع صلات و صدقات کشادہ می داشتند و در تاریخ شہور سنہ ثلاث و تسعین و ستّمائیہ کہ عہد دولت کیخاتو خان بود بر اوراق محاسبات اینجو عنوری حاصل آمد حاصلات املاک صاحبی در سلک سی صد و شصت تومان بود و مع ہٰذہِ الجلالة در تعظیم و اجلال ارباب فضل تا حدّی مبالغت فرمود کہ بہبوب صباءِ تربیتش از گلزار علوم غنچۂ امانی سر بر زد و بترشیح زلال اقبالش نہال افضال بیخ بر آورد و سایہ گستر شد رفات اموات ہنر بمعدا حیا خرامید و شتات نبات کرم کہ مانند عنقاء مُغرب اسمُہ یسمَعُ وجسمُہ لا یُریٰ صفت دارد در معرض جلوہ ظہور کرد کوکب دانش بیمن ذاتش درجۂ استعلا گرفت و آفتاب رخشندۂ آرایش ماشطۂ آرایش دلہا شد و سایۂ ہمای آسایش و اسطۂ آسایش عالمیان آمد انعام و آلایش از آلایش منت منزّہ بود افاضل را از اراذل و حکیم از جاہل و اصیل از خائن امتیازی کہ امروز متوقع نیست ظاہر و واصل گشت و آداب فضائل را رونقی کہ حالے موجب اذابت روح است و از آن رمقی نماندہ حاصل ٭ قلم الف آسا چون نون والقلم متبرّک و متیمّن جہانیان نمود مداد حکم الحبر اجدی من التبر والیق بالحبیر گرفت سخن ارباب ہنر کہ درین عہد داعیۂ عقدۂ شجن می نماید و در سجن دہان مقیّد بہ سریر تفوّق عرش داد شعری کہ چون شعیر شعار بے سعری دارد شعری وار بر فلک اشتہار تابان کرد و کار نثر و ہو الیوم ہباءً منثورا

از نثره برگذرانید اجرام سماوی درازآءِ لطافت طبعش کثیفی حائل بود۔ و سلسال حیوان از ثَرم رشحات کلکش بکدورت مائل باغزارت آداب او در صنعتِ درایت خاطر مبکال قرین کلال و از سلاست الفاظش در صفتِ. کتابت ذو الکفایتین دون القلتین۔ سخنش بے حشو خود ملیح بود وتلویحش رالطافت تصریح نکتها، سیاقت معانی ہمہ از قوّت فضل بدیع و چمن عبارتش از نزہت استعارت در ہر فصلے ربیع یا فصل الخطاب ابو الفضل بدیع، تضمینات دلفریبش چون نقوش عقل درنگین جان جای گیر و سرتراکیب الفاظ از ابداع معانی و ابداع لطائف جان پذیر ہرچند آفتاب را با قامت بنیّت احتیاج نیفتد خواست کہ این کتاب از نسائج قلم درفشان و نتایج خاطر عاطر آن صاحب قران خالی نماند بوقتے کہ جہتِ ضبط مسالک روم و مصالح آن۔ آن قروم بدان دیار عنان عزیمت معطوف گردانیده بود۔ روزے در اثناء مجلس بزمی از غبار اغیار عاری وبلباس استیناس، کاسی تجرّع کاس بیانی رغبت نمود۔ ویلیق بامثال تلک الحال انشادھذا المقال کالماء الزلال والسحر الحلال۔

نظم

آمد گہِ آن کہ نای بلبل | سازد بچمن نوای غلغل
گوید بزبان عقل۔ گل گل | بشنو ز قنینہ صوت قلقل

در یاب کہ عمر برگذارست

از سرو۔ حدیقہ سرفرازست | وز بلبل و گل ببرگ و سازست

وز غنچہ ہمہ حدیث رازست | نرگس دم صبح چشم بازست

تا کیست چو او کہ می گسارست

باغست چو خلد عدن حامل | سروست چو قدّ یار مائل
آن است بوقت صبح شائل | وز باد شمال خوش شمائل

گل بر سر عاشقان نثارست

سوسن بثنا زبان کشاده | شمشاد بپای ایستاده
سنبل سر زلف تاب داده | وآن مریم غنچہ بچہ زاده

بنگر کہ صباش پرده دارست

کلبہ

بارید گلاب۔ ابرِ آذار | یا سوخت عبیر طبلہ عطّار
یا ہست کشاده بارتا تار | یا زلف بشانہ کرد دلدار

یا بوی نسیم نو بہارست

اے دل منشین بہرزه خاموش | سالوس فخر فسوس مفروش
تقلید مقلّدان تو منیوش | با یار نشین و باده می نوش

کت حاصل عمر این دو کارست

آمد گل و رفت موسم دے | وز نامده ہیچ غم مخور ہے
ورکش قدح و قنینۂ مے | با چنگ و رباب و بربط و نے

کین آب و ہوات سازگارست

در ہر چمنیست لالہ زاری | ہر فاختہ کرده نالہ زاری
بر گل شده ابر ژالہ باری | ہان دست تو و پیالہ باری

کاسباب نشاط بیشمارست

زاهد بدرست توبه بشکست باشاهد و با شراب بنشست
میگفت بعاقبت چو شد مست بگذار تو نیز فرصت از دست

زیراکه جهان نه پایدارست

مانندهٔ مرغ شب سحرخیز چون نالهٔ چنگ ناله کن تیز
با عقل زروی جهل مستیز در ساغر عیش خون رز ریز

کین وقت شراب خوشگوارست

شد خستهٔ زخم تیغ گردون گرزانکه شریف بوده گردون
مستش بخمار باده مقرون زیراکه درین جهان وارون

هرجاکه گلیست جفت خارست

دل گشت زغم خراب ساقی بنمود رخ آفتاب ساقی
هین ساغر وهان شراب ساقی در فصل گل و شباب ساقی

دیوانه کسی که هوشیارست

سبزه چو نبات نیکوان رست خرم دل آنکه عیش خوش جست
یاد آر که عهد عمر شد سست امروز که روز نوبت تست

از وی وپریر یادگارست

پر رنگ و نگار شد زمانه بلبل بنوازند ترانه
می صافی و راوق مغانه ای بیخبران درین میانه

هنگامه کنار جویبارست

عشقست وصبوح وجام روشن شمعست وشراب وطرف گلشن
مطرب زبرای خاطر من در پردهٔ راست این غزل زن

شعری که چو در شاهوارست

دل در غم تست بیقراری وز شادی وعیش برکناری
ای دیده ندیده چون تو یاری بی روی تو دیده اشکباری

نی نی غلطم که دیده بارست

لم تسل براعة اشتیاقی والدمع جرت من المآقی
روحی نفشت وانت راقی تذممت بصارم الفراق

وآن عشق هنوز برقرارست

ای باد اگرچه ناتوانی در بندگی خدایگانی
باید که بمجلسی رسانی تسمیط شرف که از معانی

در گوش خرد چو گوشوارست

دستور مؤید مظفر مخدوم کریم فضل پرور
نظام جهان برای انور نباض کرم که هفت کشور

از یمن ویمینش پایدارست

پیوسته بکام دوستان باد در دولت و عز جاودان باد
با نصرت وفتح همعنان باد فرمانش قضا صفت روان باد

تا جرم سپهر را مدارست

درچنین مجلسی ساقیان سیم عارض یاقوت لب شرابی خاص مروق بردست بلورین نهاده

دمطربان بلبل الحسان زہرہ را از افق طارم سوم گوشۂ چادر گرفتہ کش کشان درمیان حلقہ کشیدہ ناگاہ یکے از ریسلان بصوتے خوش و نغمۂ دلربائے وزمزمۂ جان افزائی از اشعار زُہَیر انشا کرد با صد شمائل۔

شعر

یامن لعبت بہ شمول　　ما احسن ھٰذ الشمائل

حسن وشمایل این بیت. خاطر کرشمہ نمای صاحب را ربود در حال باوجود تراکم اشغال از راہ اقتدا و پے روی بر ہمان وزن وردی ع

بر داشت کلک و کاغذ فر فرو نوشت

اعذب من الماء السائل والطف من نسیم الشمائل۔

شعر

والعشق من اقرب الوسائل　　والدمع وسیلۃ المسائل الخ[1]

چوں بارہا صاحب علاالدین فرمودہ بود خاطر بمطالعہ منشآت آن برادر متعلق است و نیز بسمع صاحبی رسیدہ بود کہ صفی الدین عبدالمؤمن و بعض افاضل بغداد درحضرت علائی تقریر کردند کہ ہرچند شعر غرّآءِ صاحب شمس الدین در لطافت آب روی آب حیوان ریختہ است اما عُجمہ عجمیّت دارد و صاحب در قطعۂ از منشآتِ خود این بیت تقریع صفی الدین را ایراد کردہ بود شعر

عجمت شعری وزیّفتہ　　یا جاھلاً بالشعر والشاعر

[1] پورا قصیدہ ۲۸ شعر کا ہے ۱۲۔

پس این قصیدہ را آنجا فرستاد و برعنوان مکتوب این دو بیت تحریر کرد

شعر

یامن جمیع الحسن بعض صفاتہ　　والخیر موقوف علی نیاتہ

دع عنک شامیات احمد و اقتطف　　من غصن صنوک و نرد و نباتہ

علی ہذا ہمین معالی و حسن مکارم شیم و کمال کفایت و وفور درایت صاحبی عالم بزیورِ عدل و علم زینت یافت و سودا استبداد و شرّ و فساد از دماغ مفسدان بکلّی زایل شد اغنام دیت چند سالہ از ذئب مطالبت کرد و تیہو با بازو شاہین نظر معاشقت انداخت و بدین واسطہ ذکر جمیل پادشاہ بر جراید سیہ سفیدِ روزگار بخطِ تابید رقم زد چون مسندِ وزارت بوجودِ دانش پژوہ او مشرّف شد بحکم یرلیغ ممالک بغداد و اعمال کہ مقرّ دار خلافت و مستقر سریر امامت بود بر صاحب علاءالدین مقرّر گشت ؎

کمعطی القوس باریھا　　دوضع الھناء موضع النقب

و او بقاعدہ در بسطت کف احسان و کف جور و عدوان و تاکید قواعد فضل و تجدید مراسم علم و ترشیح ارباب آن آثاری نمود کہ در حلبۂ معالی قصب السّبق از متقدمان و متأخران بربود بغداد کہ بعد از واقعۂ مستعصم خراب و بائر شدہ بود و بر ناصیۂ حال عمّال و اعمال رقم اختلال کشیدہ و اہالی از رفاہیت دور ماندہ در اندک زمانے بمعمار عدل و شفقت او آبادان گشت و دل سکّان از نعیم و ناز خرّم و شادان و از اعداد خیرات عام و امداد مبرّات تام یکے آن بود کہ در زمین نجف نہرے حفر کرد

صدهزار دینار احمر آنجا صرف تا آب فرات که حلاوت رضاب غانیات وعذوبت سلسال عین الحیوة دارد بمشهد کوفه روّح الله روح ساکنه آورد و آن اراضی که از عمارات خالیات و از امارات نزاهت عاطلات بود باشجار متمائلات وسواقی جاریات حالیات گشت و خاک آن سباسب وفیافی در عوض طلایح وقیصوم گل ولاله وسمن بر دمانید بر جای نعاق ونغیر زاغ و زغن سجعات دلفریب فواخت وقماری ونغمات وتغرید بلبل سحر خوان باقی ماند چون این آب باروی کار ملک و ملت آورد آب روی سلاطین متقدم وخلفاء ماضی که درین آرزو خزائن عالم برباد دادند و اموال جهان در خاک تحسّر و تلهف ریختند ریخت وتاج الدین علی بن الامیر الدلقندی را که از جملهٔ فضلاءِ عصر بود (و از جناب صاحبی مامور باستحداث موات واستخراج فرات) بنوشتن رساله در استنباط این خیر نبیل واجراء این اجر جزیل وتخلید مآثر وتابید مفاخر منشی وآمر ساخته الفاظها کسلسبیل الفرات این الفرات عن الرحیق الاسلس ومحاسنها یزدری ریاض الجنات بعد از اتمام رساله طائفهٔ از سادات وفضلا واکابر وبلغا بطریق شهادت در اواخر آن بخط خود نظم ونثری بنوشتند. وچون بطون مصنفات نهرهٔ بلغا وصحائف وساتیر سحرهٔ فصحا اورا شارحی بسزاست بدین مقدار اقتصار رفت وخود درین باب اطناب چه حاجت وتطویل از کجا بمصلحت نزدیک ماند **بیت**

در نبود کین زمان در مجلس حکم قضا

بر زبان چرخ واختر لفظ اشهد نے رود

ذکر خواجه بهاء الدین وخواجه هرون

ارشد اولاد وانجب احفاد صاحب شمس الدین خواجه بهاء الدین محمد وخواجه شرف الدین هرون بودند وبل سبل ابن الغیث وشبل ابن اللیث وعباب ابن البحر وشعاع ابن البدر ونور ابن السراج نوهاج وفجر ابن الصباح الوضاح هم در مبدأ ریعان عمر وعهد بأبأت الصبی آیات شمائل کرم وامارات الشبل یوسّد والهلال یبدر در ناصیهٔ میمون هر یک ظاهر ولائح وصغیر وکبیر را حقیقت.

شعر

اماعزنا فی المکرمات اکابر — وآخرنا فی الماثرات اوائل

واضح ولائح برادران هر دو بحکم آنکه **مصراع**

از آن پر هنر بے هنر چوں بود

وَمَن اشبه اباه فما ظلم وفرع الشیء یخبر عن اصله در استحکام قواعد علوم واستثبات صور فضائل نفسانی که حقیقت انسانی بحصول آن صحت می یابد در حلبهٔ رهانِ تحصیل هم تک بودند اما خواجه هرون مسابقت نمود و در فنون آداب ماهر ومتبحر شد. سرعت ذکائی در استنتاج قضایا چون برق خطاف ولطافت طبعی در مبارات صفا هواءِ شفاف را شکننده مصّاف نظم و نثرش افسانهٔ اهل زمانه وحسن تلویح وترشیح ترانهٔ

آشنا و بیگانه با تمسک باهداب آداب در تعلّم علم موسیقی رغبت نمود و
صفی الدین عبد المؤمن ملازم لیل و نهار شد و رسالهٔ شرفی را موشّح بالقاب
او در معرفت نسب و تالیف و تحقیق الابعاد مبتنی بر جد اول تصنیف کرد و
بارشاد آن استاد شهباز بلند پرواز این علم و بلبل خوش آواز فنن این فنّ
آمد امّا خواجه بهاء الدّین در مفتتح نشو و نما بحکم یرلیغ جهانگشای متقلّد حکومت
صفاهان و تومانات عراق و یزد شد و در اقتناء علوم و اجتناء ثمرهٔ فضل هر چند
تارک نبود فترتی راه یافت وقد قیل العلم لا یعطیك بعضه حتی
لا تعطیه کُلَّكَ تمشیت مهام اصلی و تنفیذ احکام ملکی و اظهار قدرت و
اعلان سطوت را سیمائی کرد که ناسخ حکایات سلف شد از هیبت بأس او
شیر عرین تن به روبه بازی داده و از مخافت نکال او ملوک اطراف و اکابر
ایام در خیالات نعاس صورة هلاک مشاهده کرده، چون نفوس اهل صفاهان
من حیث الخلقة بارواح شریرة مناسبتی داشته است
بکلّی در عفو و اغماض بر بست و پشت همّت بر حریف شفقت و مرحمت
کرد اگر سخنی نه بر وفق ارادت استماع افتادی تا بجرائم صغار
و کبار چه رسد جانی را بر باد دل خاندانی را بدست استیصال می داد
علی هذا چند هزار تن با نواع قتل و تنکیل و مثله و اغراق و احراق و تمادی
مدّت حبس - از فسحت معمورهٔ حیات بوحشت خانهٔ مطمورهٔ ممات پیوستند
ارکان دولت و نوّاب دیوان و طوائف صدور و اعیان و سائر خدم و مقرّبان
و کافهٔ اهالی صفاهان در شب که بستر استنامت را فرش

می کردند چون زبانهٔ شمع بر سر وجود لرزان بودند تا روز دیگر از چنبر قهر او چگونه
خلاص خواهند یافت، سبحان الله نفس انسانی برین صفت مجبول کرده که
قوّت غضبی او - الّتی هی مظهر لسوق الغلبة و الانتقام و مصدر لشدید البطش
و الاقدام تا این حد استخدام نفس ناطقه کرده باشد که بزواجر عقل و حواجز
شرع و مراسم عرف منزجر و مرتدع نگردد و هر چند نصائح و مواعظ را
استماع کند و شفاعت و ضراعت بیشتر نمایند قساوت و عناد و استشاطت
و لجاج زیادت قوت گیرد، بواسطهٔ افراط در رأفت و مدد و افات [illegible]
و قلّت بخشایش او اهالی اصفهان که بمکابره خود بخود محلّات با محلّات، تیغ و
کارد در یک چشم زدن صد تن را هلاک می کردند - در شب از اد باش
و رنود و سرّاق در اسواق مکنت جواز بحقیقت نه مجاز مفقود بود و نعمت
امن و امان بر همگنان منغّص و مشوب در اندک مدت چنان منقاد امر و مذعان
طواعیت شدند که زرّاع و ارباب دهقنت و فلاحت در شب اسباب
حرث و آلات حفر و بذور و عوامل را در صحرا بوکیل لطش و سیاست
مفرط او می سپردند و اگر کسی احیاناً پنهانی بعضی را از آن بخانه آوردی
روز دیگر نسع حیات آن بیچاره بداس فنا محصود گشتی همچنین محافظت
محلّات را بر رؤسا و اسفهسالاران مفوّض گردانیده بود و حکم رانده تا اهل
اسواق نیز بشب دکاکین را با نواع امتعه و اصناف اطعمه می گذاشتند
بی حارسی و حافظی و خود بخانها می رفتند و هیچ آفریده را مجال آن نه
که در ماکولات خسیس فکیف امتعهٔ نفیس تصرّف و تخلیطی نمودی از ثقات استماع

افتاده که در آن تاریخ در سواد واللیل اذا عسعس طائفه حرسه به سبیل عسس طوف می کردند شخصے از ایشان بر دکان ناطفی گذر کرد قرصی ازآن برداشت و دو درم سیم که مضعف ثمن بود بر گوشهٔ دکان نهاد روز دیگر که قرص خورشید را بر لب تنور افق آوردند صاحب دکان عوض ناطف نفروخته را چون سیم دید هرچند بهاءِ زیادت بر کار نشسته بود سامان اخفاو یاراءِ تثبت نداشت چون سیماب در اضطراب بدرگاه آمد و سیم را بحجاب نمود صورة قضیه بعرض رسید در حالی فرمود تا آن شخص را که این حرکت کرده بود چون کرشی از معلاق در آویختند۔

لمؤلفه

مردمان را بے رویت کشته همچون گوسفند
از برائے چشم زخم الحق بسوزان گوسپند

حکایت کرده اند که غلامے داشت نیکپی نام نیک محرم اسرار و جهینهٔ اخبار بود شبے او را بفرستاد تا میان اسواق برآید و احتیاطے نماید تا جمعے که محافظت دروب و محلات منصوب اند طریقهٔ حزم مسلوک داشته اند یا شریطهٔ تیقظ متروک از ایشان کیست عاقل و بیدار و کدام است غافل و در پندار بعد از تطواف باطراف و اکتناه جادهٔ تفحص عرضه داشت که فلان شخص را دیدم از مقدمان اهل پاس مستعد کار و بیدار دل و هوشیار دیدبان عزمش دزد اندیشه را بر در نقب استوار گرفته و نگهبان حزمش با طلیعهٔ غیب در اول کمین دو چار خورده و دیگرے را

یافتم در موضع حراست نشسته و لے لشکر خواب در و بام شهرستان دماغش فرو گرفته و عملهٔ حواس را الا متخیله از اعمال معهود معزول گردانیده و سد یگر از مقام احتراس غائب بود و مستحق عتاب زمانهٔ عاتب روز دیگر چون نقاب لمعان آفتاب در یچهٔ صبح را نقب زد و یتاق داران سیاره در وثاق تواری خزیدند حکم فرمود تا آن سه کانه را هر یکے هفتاد و یک چوب تأدیب را تقدیم کنند۔ شیخ الاسلام جمال الدین تقریر فرمود که درین حال حاضر بودم از خدمتش سوال کردم اگر این دوگانه سبب غیبت یا عدم احتیاط مستوجب عتاب شده اند آنرا از روئے عقل محملی می توان نهاد باری این شخص که با احوال محیط و در کار محتاط بوده و پهلوءِ استراحت بر زمین بنسوده چون جالب مواجب نواخت نمیشود چرا در زمرهٔ ارباب جرائم انخراط یافته در جواب گفت معاقبت ایشان را سبب همین تقصیر و اهمال است اما مواخذت این شخص که بمراسم محافظت قیام نموده جهت آن رفت که چون نیکپی در ظلام لیال دزدیده بر سر او رفت از سر اغفال او را مواخذت نکرد و تفحص حالی و استخباری نمود که درین وقت باعث بر خروج چه مصلحت بوده۔ روزے عزم رکوب فرموده بود در جلالت و هیبتے که سلاطین روزگار را میسر نبودے شخصے در زینت و ابهت او بر عادت عوام که بر دیدن شوکت حکام مولع باشند نظری بر گماشت بجانب آن بیچاره ملتفت شد و او را پیش خود خواند و سوال کرد که در چه نظر میکردی زبان آن بے گناه

بگرہ کُرہ منعقد شد از سر خشم فرمود تا چشم جهان بین او را بسرِ کارد از طبقۂ حدقه بیرون کردند۔ این اُعجوبه مشهور باشد که طفلے از اعزّۂ اولاد در کنار داشت ناگاه بر قضیّت حرکت اطفال انامل او بمماسِ محاسن پدر رشد بایمان مغلظ تمسّک نمود که او را از معلاق در آویزند چون از کبار ائمّہ و ملوک و اعیان دولت کسے را یارائے تشفع یارائے تمنع نبود آن طفل سادہ را ازاری بستند و تصدیق یمین را از معلاق در آویختند طوایف صفاهانیان چون این جنس رقّت و رحمت و شفقت و محبّت او در حقّ فرزند دلبند مشاهده کردند چهرۂ حیات ایشان معفّر و چشمۂ عیش مکدّر می گشت تفاصیل انواع عقوبت و قتل مستشنع و تهوّر و تحیّر او محرّر را بملالت و ملامت مؤدّی میگردد و امّا سبب اعتبار و اتّعاظ متأمّلان این چند سطر در قلم آمد تا عاقل در حکمت وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ نظری کند۔

بیت

میازار مورے که دانه کشست
که جان دارد و جان شیرین خوشست

و از سرِ فرمودۂ مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ بر اندیشد و بر هدم اساس آدمی بنیان الله تا مجال جهد و امکان باشد اقدام ننماید چه افاتت چیزی که استدراک آن بیش در حیزِ اقتدار نخواهد آمد آسان آسان بے تأنّی و روّیت از مقتضے حکمت و حکومت نباشد، والعجب از بزرگان صفاهان روایت است که بعد از وفاة او در یک دفعه میلان اهالی خصومت قائم شده بمقاتلت

انجامید تعداد کشتگان کردند هزار و هفتاد تن زیادت از آنچه در دورِ حکومت خواجه بهاء الدین از صحبت اِحبّا مهجور گشته بودند بقتل آمده اند قال النبی صلی الله علیه وسلم كما تكونون يولّى عليكم و شک نیست تقدیم وعید عاجل با عوام النّاس که از موعد تخویف آجل محترز نیستند عقلا موجب مصلحت و غبطت حال دین و دولت می نماید و قاعدۂ ما یزع السلطان اکثر مما یزع القرآن مصدق آنست امّا آنرا نیز حدّے محدود و شرطے مشروط تواند بود که افراط و تفریط در آن باب خلاف رای اولی الالباب باشد و خیر الامور اوسطها هر چند در شیوۂ قلبه و انتقام مبالغ بود با ضعاف التزام طریقۂ بذل و سخاوت نمودے و امداد صلات و عطیّات خصوصًا بر ارباب آداب فائض داشتے و در تعظیم قدر و اجلال شان علما هیچ دقیقه مهمل نگذاشت اوقات خود را مقسوم و موزّع گردانیده بود۔ چون از صفّه بار برخواستے ساعتے بساط من اکرهٔ اُدباءِ الاخوانِ خیرٌ من مغازلةِ الغزلان بگستردے و استرواح را لحظۂ با افاضل ندما بتجرّع کاسات عقار استیناس کردے باقی اوقات را مصروف اتمام مهمّات ملک و موقوف بر استکشاف احوال و تعرّف عقاید طبقات مردم ساختے و اندک زمانے از شب قسم حرم و لذّت استنامت بودے و دور و قصور پادشاهانه بساخت و تنزّهات و متفرجات که ارائک و حجال و مراتع و ریاض فرادیس عدن از رشک آن تشویر خوردن گرفت بپرداخت و با آنکه در اعتلاءِ مدارج سمّو دا منتطاءِ غوارب

مجد و استیفاء قوانین لذّات و استکثار فنون تنعّمات تا این غایت بود
چون برادرش خواجه هرون در اسالیب آداب و قوالیت فضائل و استبصار
زیادت داشت با وے نوع حسد و غبطتی مے ورزید، مال مقتنیات
و جاه و مکانت مجازی که پای مال زوال و انتقالست در مقابله
فضائل ذاتی، که در اولی و اخری نفس بدان زندهٔ حقیقی باشد چه فنّ زند
مال مادّهٔ حظوظ جسمانی است و علم ممدّ قوّت روحانی پس چندانکه روح را
بر جسم رتبت ترجیح باشد علم را بر مال مزیّت خواهد بود مال از تعرّض
ارباب تغلّب و اطماع سرّاق و کثرت انفاق سغبهٔ آفات و مخافات
است و علم از استلاب و انتهاب هر قاصد مصون و مسلّم و با شاعت و
انفاق و اساعت کوس افادت متزائد و متضاعف۔ مال با علم کجا مجال
محارات یابد مال مادّه ایست که در جوف خاک مزابل از خوف ضیعت ودیعت
ند و علم صورتے که از نتیجهٔ عقل فعّال بر لوح روح نقش پذیرد، بدین
مقدّمات اگر او را نوع غبطتی بودے دور نمودے تحقیق این دعوے را بعضے
اکابر فضلاء عصر شفاهاً تقریر فرمودند که در بغداد دفع ملالت را خواستند
که گلگون کمیت را در میدان عشرت بخلوت جولانی دهند و لحظهٔ از حوادث
ابلق گردون و تراکم از دحام اغیار کنارے جویند۔ پیش از طلوع آفتاب
منوچهری چهرانوری هیئات مسعود طالع بر قبّهٔ چرخ ازرقی رخصت
احضار ربّان فردوسی وش و ساغرهاء لطیف عنصری دادند برادران
هر دو فرقدین آسا در مجلسے سپهر آئین با چند محرم از ابناء کرم و اتراب فضل و ادب

بیت

چون بحتری و اصمعی و جاحظ و صابی
هر یک گه شعر و ادب و فضل و ترسّل

بنشستند بموضعی چون بدائع دُمیتهٔ القصر بلطائف آراسته و بنزهتگاهے
مانند روائع حدیقة الحدائق بطرائف پیراسته، مشروبش اعذب من سلسال
السلسبیل و ارق من منظومات الصاحب الجلیل و مشمومش اذکی من
ریح الشمال و اطیب من قول من قال ؎

بطیب نسیم منه یستجلب الکری　　　　ولو رقد المخمور فیه افاقا

چهرهٔ شاهدان دلکشا تر از بدریات متنبّی و طرّهٔ ساقیان درهم تر از درعیات معرّی
علاقهٔ چنگ غیرت مزامیر داودی و بازگشت قول متقولات ابراهیم ضبّی
نشید رسیلان رسائل صابی و ترانهٔ رقّاصان معمولات ذارانی، بر جای
خرمن گل۔ ربّات اغانی و در عوض الحان بلبل۔ ربّات مثانی مغازلات ظریفان
چون محاضرات راغب مرغوب و مناقشات حریفان غذاء جان چون قوت
القلوب عیش می پرستان از ایهامات جان بخش کمال بحدّ کمال رسیده
و سرود سرمستان از غزلیات اثیر بفلک اثیر پیوسته و ملیح دلپذیر خاقانی
در گوش ارباب هوش جای گیر آمده

شعر

اذا ما الطیر غنّت للصّباح　　　　اجبت داعی مواطاة الملاح
هوا پر خندهٔ شیرین صبحت

بیار آن گریهٔ تلخ صراحی

اسرق نفلاتها فا الارض علل تحلیها بوشی اودشاح

قبای صبح را مشکین زره زن

ببوی زلف ترکان سلاحی

همه را گوش مستغرق نغمهٔ عود ساز و دماغ مستنشق بخور عود سوز و زبان مکرّر این قول دل افروز

ای یار عود ساز و نگارین عود سوز

یک عود را بساز و دگر عود را بسوز

درین مجلس مولانا صفی الدّین عبد المؤمن واسطهٔ قلادهٔ انس بود چون خواجه هرون را قوّت اطراب شراب تاثیر کرد از روی استزادت عیش و عدم تکلّف و حصول انبساط گفت اگر صفی الدّین ما را از خوان فضایل خود نوالهٔ دهد و از زلال طبع لطیف علالهٔ بخشد و لحظهٔ نبض آن مستقی صورت همه تن شکم بساید چه شود خواجه بهاء الدّین بطریق باز خواست گفت با امثال مولانا صفی الدّین چگونه مجرّد لقب در خطاب بسنده کنی پس روی باصحاب کرد و تقریری چون آب که هانا هرون در خاطر دارد که چون من خلف صدق صاحب دیوان باشم و درّهٔ از صدف شرف خلافت در سمط زوجیّت من منعقد و پیرم را نام مامون است و خود حاکم بغدادم که مستقر خلفا بوده و فضائل بی حدّ و اعداد پس اگر بر عادت خلفا او را صفی الدّین خواندم مستغرب ننماید خواجه هرون

با آنکه شیمت استعلا و خشونت و مناقشت برادر معلوم داشت در جواب بطریقی که فنون آداب را مستجمع و صنوف لطائف را شامل بود گفت هر چند خواجه چنین میفرماید چون این معانی صورة قضیّه و حسب حال است و آنها که بزبان اشرف انها یافته بأمر اهاصل غدر را مجالی نماند القصّه چون کار او بواسطهٔ عنایت ایلخانی بذروهٔ جلال رسید و نوادر حکایات خیره کُشی او و افراط در قمع و استیصال ملوک عراق برای پادشاه مکشوف می گشت آنرا بر کمال رجولیّت و وفور صرامت حمل می فرمود ع

وعین الرضا عن کل عیب کلیلة

و چندانکه صاحب دیوان از غایت دلسوزی و شفقت بر جان و جوانی فرزند او را ازین اقدام و استهتاک منع می کرد و بادلّهٔ عاقلانه و امثلهٔ مقبلانه فرا می نمود که هر آئینه و خامت چندین قتل بیگناه متوقّع باشد موجب تحریک سلسلهٔ جلادت و داعیهٔ اشتعال نائرهٔ غضب می گشت عاقبت روزگار جوهر خود را در استرجاع مواهب و استرداد رغائب پیدا کرد و تشریع

سهمناک

تنوّعت الاسباب والداء واحد

هویدا اعراض امراض مختلفه و اقسام متضادّه روی نمود و قهرمان الطبیعة قوّة من القوی الالهیّة فعلها التفرقة بین الملائم والمنافر که مدبّر ممالک قالب بود از اصلاح موادّ و تعدیل مزاج و ربط اعضا عاجز

گشت و روح جوانی که قابل قوی جسمانیست فتور پذیرفت هنوز ایام حیاتش عقد ثلثین نگرفته و شب شبابش اثر صبح کهولت نیافته دپر غرائبش حواصل پوش نگشته روز نامهٔ عمر مقدّر را بفذلک رسانید و از سر جملهٔ چندان خیلا و تکبّر جز حسرت و ندامت باقی نماند،

فغان از آفت این رنج ساز راحت سوز
فغان ز گردش این جان شکار جور پرست
که صورتی که بعمری نگاشت خود بسترد
که گوهری که بسی سال سفت خود بشکست

یکی از اهل عصر تاریخ وفات او را درین دو سه بیت مندرج گردانید.

بیت

رفتن صاحب آفاق بهاء الدین آنک
ز حلش حارس ایوان و قمر دربان بود
زین جهان گذران سوی جهان باقی
در شب شنبهٔ هفده ز مه شعبان بود
سال بر ششصد و هفتاد و بر و هشت افزون
در سپاهان که ازو خرّم و آبادان بود

صاحب دیوان در غرقاب تجرّع افتاد و سمن برگ شیبت را بقطرات اشک لاله گون آب می داد و از خاطرزادهٔ خود می خواند. **بیت**

فرزند محمّد ای فلک هندو بیت

بازار زمانه را بهایک موبیت
تو پشت پدر بودی از آن پشت پدر
خم گشت چو ابروی بتان بی رویت

اگرچه دیگر اشبال و اولاد داشت که هر یک بر فلک معالی بدری تابان و در چمن فضائل سروی خرامان بودند امّا عمدهٔ استظهار در زمان حیوة و مستعد احراز مناصب و استنابت بعد از ممات او را می دانست.

ذکر شاهزاده قیدو و شرح بعضی احوال در زمان دولت او و تاختن براق ببلاد شرقی

قیدو نبیرهٔ اوکتای قاآن بود و پدرش غازی اغول پادشاه زادهٔ عاقل عادل کامیاب دولتیار همّت بلند و خرد دوربینش دور از جدال و نزاع وقد صدق النبی علیه الصّلوٰة والسّلام العرق نزّاع چون نوبت خانیّت بقاآن عادل قوبلای رسید و حرکات آریغ و تمرد آلغو سبقت گرفته بود حکم فرمود تا لشکری دیرسون یعنی بسیار تا کنار آب آموی درآیند و تمامت شاه زادگانرا که در حوالی نهر بهر چند وقت صورت استبدادی در کارخانهٔ تخیّل نقش کنند و بواسطهٔ آن در بند پنداشتی باشند از میان بردارند چنانچه ایلچیان قاآنی بی شاغلی و اندیشه پیش پادشاه زاده

هولاکو خان روند و آیند قید و مستشعر شده دم مخالفت و عصیان زد و قدم
در راه مجارات و مبارات نهاد و بدین حجّت متمسک و متشبّث شد که پادشاه
جهانگشای چنگز خان در یاسانامهٔ بزرگ مشتمل بر قانون مراسم ملک گیری و
دست در کلیات احوال جهانداری و حاکی از مراسم تقدیم و تاخیر امور و هادی
بمعالم توفیر و تقصیر جمهور پیدا و روشن و صریح و معیّن فرمود که تا از نسل
اوگتای طفلے رضیع در دائره احیا باشد از میان اولاد و نبیرگان مستحق و
وراثت تاج و روایت شاهی و والی بر توالی او امر و نواهی او باشد بنا برین
مقدّمات پادشاه زادگان ببسیار و لشکر جرّار زیر رایت حمایت
او جمع آمدند و بر حدود تلاس و کنجک و اترار و کاشغر و بلاد ماوراءالنهر
استیلا یافت و در میان مغول ضرب المثل بر شجاعت و فرط انتقام
لشکر او زدند. وگویند هر پادشاه را که لشکری متفق دلاور چون لشکر
قیدو باشد و عدلے و سیاستے بر صفت قوبلای قاآن و مراکب جیاد
چون اسبان قبچاق مملکت او زوال نپذیرد و تصدیق این تمثیل و تحقیق
این تاویل از اینجا متعیّن بشود که سالها میان او و لشکر قاآن مناوشت
و مقاتلت قائم گشت و چند نوبت لشکر دیرسون بمدّت تهاء دیرسوی
و شش ماهه راه منجمد رشدند چنانچه لشکر قاآنی ارزن که آنرا توکی خوانند
در بیابان پاشیده اند و آب باران سحاب بر شح آب باران سیراب
گردانیده و بتاب آفتاب تربیت یافته تا بوقت زمان ادراک
ریع که مدّت آن چهل روز بلیش و کم تقریر کرده اند و جه علوفات و علفات

از آن ساخته اند با وجود تحمّل چندین مشاق و پیمودن راهها چون شب هجر
دلبران دراز و دیریاز روز مصافّ منهزم و مکسور بوده اند و مساعی غیر مشکور
و یک نوبت برلمغان پسر قوبلائے در تاریخ ۶۶۱ بنفس خود لشکر کشید
و او را دستگیر کرد و کثرت لشکریش دستگیر نیامد پس بر قتل او با وجود قدرت
مبادرت نمود و او را پیش منگو تیمور فرستاد بطرف قبچاق قوبلائے قاآن ازین
حالت منزجر و پریشان شد و آئینه خاطرش هردم از نم تیغ لشکر او پر زنگار
امتحان باری منگو تیمور لمغانرا بسلامت با آئینی لائق باز بندگی قاآن
فرستاد و آنرا وسیلت تقرّب بدان حضرت ساخت مقصور که در جمله
ظفر قیدو را بوده و هر نوبت که نصرت یافتے آن نواحی را در تصرّف خود
گرفتے علی هذا تا سرحدّ خان بالیغ بعزم ثابت و جدّ بلیغ مسخّر گردانید
و صفت لشکر او را این کلمات مناسب تحریر است و کاتب هنوز
در معرض دهشت و تشویر بل حیرت و تقصیر عندهم القتال اقبالٌ
والعیلة دولةٌ والسیف سیبٌ والعالیة غالیة والغائلة طائلة یشتاقون
الی مقارعة النّصال کالعاشق العطشان الی المعاقرة والوصال
یحبّون محاجنة الابطال فی حومة المکاشفة کمشف المحب
رضاب المحبوب شفةً علی شفة قبلة زجّ رماح راقبلة رخ ملاح شناسند
و صیاح دلیران رجال نشید صیاح قائنات غانیات حسان راقصات لاعبات
پندارند چنانکه گفته ام **بیت** -

نزد ایشان هست در هیجا چو نجر و شید کوس

زخم رحم وترس ترس پاس پاس وبوس بوس

باوجود این شجاعت وشهامت هرگز در محاربت وقصد پیوستن ابی نبودے
الاکه لشکر قاآنی بقصد او حرکت نمودندے آنگاه مدافعت را از ستره
دولت خود مستقبل ایشان شدے واین طریقه ازروی عقل بغایت
مستحسن است وزبان شرع نیز بدفع صائل قائل لاشک کوکبهٔ نصرت
مواکب اورا تلقی می نمود وتمکن او بذروهٔ اعلی ترقی می یافت ازحرکت
عنانش بادبا دولت متحرک می گشت ودرسکون رکابش آتش بلا ساکن
بوقتے که حالت ناگزیر آلغو در افتاد ومبارکشاه جائے او گرفت
چنانچه شرح داده آمد براق وباسمار ومؤمن نبیرگان چغتای که پدر
ایسان توا بود در حدود چغتاییان یورت متعین داشتند براق باستماع این
حادثه لشکر کشید ومبارک شاه از مملکت ماورالنهر منصرف وخود را
متصرف امور سلطنت گردانید ودر اوزکند اوائل شهور سنه ثلاث
وستین وستمایه بر تخت نشست وخزائن آلغو وهرغنه را در تحت
تملک آورد

بیت

بساکه گنج نهادند ودیگران ستدند
چه سعیها که نمودند وعاقبت مردند
نبرد ملک بمیراث ـ هیچ کس لیکن
بزخم قوت بازو وصفدری بردند

چون قیدو بواسطهٔ تلون احوال وانقلاب امور وقصد لشکر قاآنی از تلاش
وکنچک در حرکت آمد براق خائف شد که مبادا قاصد بخارا وسمرقند شود
واز تصرف او استنزاع ـ بدین اندیشه مسابقت جست وبطرف قیدو لشکر
کشید در مقام آب خجند آتش اقتحام برافروختند وباد حملات چنان جنبان شد
که اجزاءِ خاک بے آرام گشت ـ

بیت

ترنگ تیر وچاکاچاک شمشیر
دریده مغز پیل وزهرهٔ شیر

پس لشکر قیدو باتفاق حمله آوردند که جاش کوه باشکوه از هیبت آن چون
ذره درهوا سبکسار شدے. براق عزیمت برهزیمت مقصور گردانید وبازبخارا
رفت وچون گوهر بخارا پناهید وترتیب جنگ وساختگی آهنگ
مقاتلت از سر گرفت ودرین هیش نهاد که چون از روز شمار خبرداشت
با اهالی وسکان حساب سرشمار وتکالیف آغاز نماد درپیش طالیفو یوشا
فرستاد که اهالی سمرقند وبخارا اگر بقاءِ خود وسلامت زن وفرزند می
خواهند جریده از شهر بیرون روند تا لشکر که بے برگ مانده اند در آیند
وآنچه داشته باشند غارت کنند ورکوب غارب مناهضت را راغب شوند
ایشان با اکابر ومشائخ بشفاعت پیش آمدند ـ مقرر کرد که بر هر
هزارهٔ وکارخانهٔ تفصیلے مسمی کنند وبالش هائے زر بخزانه رسانند
تا در مصالح لشکر صرف کند پس اهل حرفت را شبانروز بساختن

سلاح و اصلاح آلات حرب مشغول گردانید بعزم آنکه بار دیگر خود را بیازماید و در میدان تدارک جولانی نماید ع

تا بخت کرا بود کرا دارد دوست

اگر سبوی آرزوی از لب جوی جبت و جوی درست بیرون آمد و آب روی نیکنامی برقرار ماند فهو المراد و الّا که از گردش طشت سرنگون سار فلک طشت نام و ننگ از بام شناعت بر سنگ ادبار آید بطرفی دیگر بیرون رود و چون مور در طشت سرگردانی پیشه گیرد و سطل آسا خود را حلقه در گوش عناء روزگار خیره کش سازد ناگاه قپچاق اغول با پنج سوار از خدمت قید و براه ایلچی برسید و پیغام آورد که براق باز طریق خود رائی میسپرد و عواقب کارها نمی نگرد و بر عزم استیناف محاذات با لشکر ما خود را و سکان سمرقند و بخارا را معذب و منغص داشته آزموده را آزمودن و اصرار بر حرص و بیشی و آز نمودن کار صاحب دولتان و هوشمندان نبود۔

نیوکن

بیت

چه شوریده دل و بیهوده رائی

که دائم آزموده آزمائی

چنگز خان بسبب آن۔ رکوب اخطار و اعباء افطار را تحمل نمود و مانند رایت صبح در آفاق شهرت یافت و چون آفتاب در جهانگیری تیغ زنی اختیار کرد و خلاصهٔ معمورات زمین را در قبضهٔ استیلا آورد تا

با فرزندان مدتی که در گیتی مهلتی یافته ایم به مسالمت و خوش خوئی و رفاهیت و تن آسانی بسر بریم و غم گذشته و نا آمده که اندوهیست چشمهٔ آن زاینده و بلائیست محنت آن افزاینده باشارت۔

شعر

لک الخیر فاسمع انني لک ناصح   مضی امس فاسمع الیوم ینفعک فی غد

نخوریم

بیت

هر که غم جهان خورد کی خورد از حیوة بر

رو تو غم جهان مخور تا ز حیات بر خوری

بیت

بیا تا جهان را ببد نسپریم

بکوشش همه دست نیکی بریم

مصلحت مصالحت است و مرا بر اخذ همدیگر که حکم اتحاد دارد بخشیدن و سر از جنب سلامت بیرون نکشیدن تا باتفاق علف خوار و یرت لشکرها معین گردانیم و تگاپوی بی حاصل از میانه برخیزد و قپچاق اغول پیغام بگذارد حایفو و مسعود بیگ و هر کرا بخت یاور و عقل رهبر و دیدهٔ خبرت مصلحت بین و گوش هوش نصیحت شنو بود این کلمات را گوشوار گوش خرد و تعویذ بازوی اقبال و خاتم یمین دولت را می شایست پسندیده داشتند و گفتند محض اندیشهٔ صواب و خلاصه تدبیر درست اینست و برین مزیدی نیست برین قرار نهادند و برین بنیاد قرار افتاد که حالی ترک

مسمّی ستاندن از ماوراءِ النّهر گیرند و میان شاه زادگان بعد از چندین مقالات مُلاقات افتد و در عوض مطاولات ملاطفات ردو و عقد مصافات بندند و حساب محاولات را راسًا براسٍ نسخه مفاصات نویسند پس در دشت تتوان حوالی رباط ابو محمّد ترتیب طوی ساختند و را مشگران برچنگ و چغانه پردهٔ نوا و عشاق که آواز معهود ایشانست بنواختند مراکب اندوه و عنا را بله کرده غناء یلّه یلّه گوش کردند و از سر بی غمی مَی درغمی۔

مصافات یا مفاصات

بیت

معیار عقل و دارو‌ی خواب و فروغ روی

درمانِ درد و راحتِ شخص و غذاءِ جان

نیروی طبع و آلتِ نطق و صفای خون

دفعِ غم و شغلِ دل و راحتِ روان

اصل سخاو عنصر مردی و ذات حسن

عین تواضع و تن لطف و سر بیان

در های هوی نوش چنان دو لشکر که پیوسته مقابل همدیگر تیر هاءِ آرشی در کمان چاچی کشیدندی بیا بسی رطلهاء گران سبک درکشیدند و تلویح و تصریح از انشاءِ مؤلّفِ درین غزل قوی مؤلف مجبّر می گفت۔

بیت

ای ترک گران سنگ سبک روح چه داری

گر هست گران یا سبک این رطل بمن ده

اگرچه پیش ازین از روی دوروئی دو رویه تیغ کینه می زدند حالی۔

بیت

همه رُخ گل بصبح اندر ز نغزی

همه تن دل چو بادام دو مغزی

روی در روی ساغر زدند شهزادگان با یکدیگر خون رز خوردند و بلباس هم دیگر متلبّس شده همدیگر را اُنداى گفتند و روی زمین را از این پس در جرعه ریز چون چهرهٔ عاشق اشک اندای کردند مبرمات مواثیق و محکمات عهود از طرفین استیثاق رفت که از نفارُ و شقاق دور باشند و با تحاد و اتفاق مستظهر بعد از انحلال عقود و اضمحلال مُثار غبار نفار مقرّر شد که هریک از شاه زادگان بهزار های معهود و کار خانهاءِ خاص که در بخارا و سمرقند داشتند قناعت کنند و علفخوار لشکر براق در ییلاق و قشلاق معیّن گردانیدند و قیدو لشکر خود را از آن طرف بخارا جای داد چنانچه ایشان خطّی فاصل بودند میان بخارا و براقیان ازین جهت لشکر براق تنگ عیش بود و هم در مبادی صلح بر سر طلیش خود عن قریب لشکری از طرف منگو تیمور منحدر شدند لشکر قیدو برای مدافعت ایشان از یورت خود منزعج گشتند براق عرصهٔ امانی خالی یافت و باربنجارا آمد و در اواخر شهور سنه ست و ستّین و ستّمایهٔ مسعود بیگ را برسالت پیش اباقا خان فرستاد و اظهار مصادقت و مصالحت کرد و نظر او از ارسال و مراسله آن بود که ادی بط

نفار

کمیّت لشکر و کیفیّت راهگذر کند و در خیال مخمّر و با دل مقرّر داشت که قصد این دیار پیوند د با مید بهی، مسعود بیگ بفالی چون نام خود مسعود و عزمی چون عقیدت او درست و دلے مانند طالع مقبلان قوی از آب آمو بگذشت و بهر منزل که رسید رعایت طرف احتیاط را دو سر اسب با معتمدے آنجا بداشت و در تیمار داشت آن و التزام طریقهٔ حزم مبالغت کرد چون آوازهٔ وصول چنان صاحب دولتے روشن روان برسید امراد صاحب دیوان شمس الدین اعزاز مورد و تبجیل مقدم را شرائط استقبال و مراسم استنزال بجای آوردند صاحب دیوان اگرچه بر مرکب فضل سوار بود امّا پیش شهسوار میدان معالی پیاده شدن واجب دید و هرچند مالک عنان مکارم او را علی الاطلاق گرفتندے چون رکابش رسم پای بوسی اقامت کرد مسعود بیگ از روی استحقار و راه از در اگفت د صاحب دیوان توئی نامت ز نشان خوشتر یعنی تسمع بالمعیدی خیرٌ من ان تراهٗ صاحب دیوان خود را چنان می پنداشت که اگر آصف برخیا مصادف او شدی از روی انصاف اوصاف حرانی و ثنا رانی او رابے خود بر زبان راندے امّا درین حال بجز تواضعی خجلت آمیز و تحملے غیرت انگیز روی نداشت و جواب آن در گنجینهٔ سینه سر بمهر گذاشت تا بوقتی که فرصت الف ذ لشکر نصرت یاب ایلخانی یافت و بآتش غیرت خاک دیار او را بباد غارت داد بار داد اینجا مقام آن قصه رانی نیست مسعود بیگ ببندگی حضرت رسید و ترحیب و تاهیل و عاطفت و سیورغامیشی

فراوان یافت او نیز با شارت و ارسل حکیماً و لا توصه در اداء رسالت به عبارتی رایق و اشارتے لایق و تشبیبے بے وصمت اخلال و مخلصی دلپذیر تر از سحر حلال۔

شعر

سَرَقٌ لفظاً فقیل خمرٌ حرامٌ   سَرَقٌ معنیً فقیل سحرٌ حلالٌ

در تمهید قاعدهٔ موافقت میان روز و شب دو رنگ رنگ یکرنگی آمیخت و از ترکیب الفاظی چون آب روان نقش مقصود بر انگیخت چنانکه از بهر نثار این کلمات در رنثار عقد نثره و ثریّا و طرف کمر از جوزا بگسیخت آباقا خان فرمود تا بتدوار اقداح عتیق عقیق و تناوب کاسات راح رحیق او را چون چشم خوبان مست گردانیدند امّا هنوز چون بخت و دولت خود بیدار و در کار بود بعد از گذاردن پیغام و اختصاص بسیورغامیشی و انعام مصدوقهٔ جواب هم از پردهٔ موافقت و مصالحت بر حسب ود نا هم کماد انوا و ارتیاح با فتتاح در مراسلت معلوم گردانید روز سوم در تفرس سحنهٔ حال نوع تغیّری مشاهده کرده و اثر بدگمانی در حق خود معائنه دید اجازت انصراف خواست اباقا خان یرلیغ داد بمراجعت و او بے توقف بیرون کریاس آمد و بر

بیت

تگاوری که بیک حمله زیر پای آور
اگر درازی امید باشدش میدان

زمین نورد چو شوق و فراخ رو چو هوس
سبک گذر چو جوانی و نیمتی چو روان

پای عزیمت که هزار بار بر فرق کیوان نهاده بود بگردانید پادشاه و امرا را از تخلیه
او حالی ندامت افزود دانستند که پشتی نمود که بازوی او نتوان دید و علی الیقین
بگمان باطل باز دست نیاید لمؤلفه

تیرے که ز قبضهٔ کمان بیرون شد

ایلچی را از عقب روان فرمود تا هر کجا دریابد باز گرداند، الام بالام اسپان
قناغ آسوده ایستاده و مرد زیرک و کار افتاده چه جای توانی باشد چنان
راند که در چهار شبانروز بکنار جیحون رسید و از آب بگذشت چون بخدمت
براق رسید مشاهدات احوال را حکایت کرد و ولوع او در نهضت بدین جانب
مزید پذیرفت مصراع

تو گوئی حکم کار رفته بربدی رفت

پیش قیدو ایلچی فرستاد که سبب قبق رقعهٔ سغنوار در یورتے که معین شده
بود لشکر زندگانی نتوانستند کرد و بالضرورة باز بخارا نقل کرده شد.
اکنون اباقا ملکے عریض دارد اگر قیدو آنرا مصلحت داند لشکری را مدد فرماید
تا من از آب چون باد بگذرم و آتش قهر خود را در آن خاک فروغ دهم و
طرفے را از آن ممالک بدست گیرم ابن الوکه مطابق رای و ارادت قیدو
افتاد وافق شن طبقة برخواند چه گفته اند نیکبخت آنکس است که صید
مقصود بکمند دیگران گیرد و خردمند آنکه تیغ بیگانگان گردن دشمن خویش

زند خواست تا تقطین او کند و شجرهٔ یقطین دولت او را که زود بالاکش بود
بصرصر قهر اباقا خان ناچیز گرداند و جهانے از شطط و شکاسب و جفا و قساوت
او آسوده گرداند در این باب دلنمودگی ها فرمود و بر تصمیم این عزیمت و تصویب
این رای تحریض نمود و یرلیغ فرستاد که شهزادگان احمد بودی و نیکبی
اغول و بالنو با لشکرهای خود مساعدت و معاضدت او را از آب پنج آب
و معبر ترمذ بگذرند و جاده مبارکشاه و قبچاق باتفاق براق از
گذر آمو عبور کنند و کوکاجو بزرگ و بانیال از خیوه که معبر خوارزم است
و کوکاجو کوچک از گذر منک کشلاغ در آیند و بیک جائے مجتمع آمده
در اهتمام رایت براق باشند تا این عزیمت بتصمیم رساند چون ایلچی
مراجعت کرد براق باحتشاد و استعداد مشغول شد نخست یاسر فرمود که
هیچ آفریده باستا اختای برننشیند و چندانکه یابند جهت لشکر بستانند
و چریکیان علیق هر یک سر اسب را هر روز هفت من جو و گندم دهند
تا فربه شود بدین واسطه غلائی تمام پیدا شد و چندان گاوان که در آن
دیار یافتند فرمود آنرا کشتن و از پوستها سپر گاو ساختن الحق سپرے که
از پوست گاو عجایز سازند نیکو دافع تیر حوادث لیالی باشد بدین
موجبات خلایق در مضایق ناکامی افتادند و کس را مجال دم زدن
نے و بدین بسنده نکرد جهت ساختگی و اخراج لشکر و تغارات ایشان
فرمود تا بخارا و سمرقند را غارت کنند باز مسعود بیگ که ملک مسعود
پیکر رحمت آسمانی بود او را مانع گردید و گفت تخریب ولایتی موجود -

درقبضهٔ تصرف پادشاه تصوّر استخلاص ولایتی موهوم خارج از حوزهٔ تملک مقتضی خرد و کیاست نباشد و همین قدر رعایت باید کرد که اگر این کار درعقدهٔ امتناع ماند و مراجعت افتد از بخارا به ترغو نیے و تنزلی لشکر پادشاه را مدد بے توانند داد براق چون سخن حق بشنید جواب نداشت و در خشم شد مسعود بیگ را هفت چوب فرمود زدن امّا دست از غارت کشیده داشت و او بر مثوبت اعظم الجهاد کلمة حق عند سلطان جائر فائز گشت پس از شهزادگان که بحکم یرلیغ قید استصحاب براق را متعین شده بودند جبادو مبارکشاه و قبچاق اغول بخدمت او پیوستند و امرائے بار با و بزرگ دیا ماور کوچک و مرتماول و جلارتای همین سبیل دیگر شهزادگان تخلف کردند براق صد هزار سوار عرض داد و در شهور سنه سبع وستین وستمایه از آب آمو بگذاشت و بخراسان آمد و از حد بدخشان و کشم و شبورغان و طالقان بنده و مروچق و مرو شاهجان تا نزدیک نیشاپور مسخر گردانید و از شعرائے عصر یکے در حق او گفته بود

بیت

زان موی کہ برپشت خود انداخته

زان موی تو آهوی بگیری بے شک

در اثنائے تحریر این ذکر یکے از ظرفا این بیت املا کرد در جواب گفتم ازین سیاقت نظم معنی حاصل نمے شود همانا راوی از قبیل آفة الشعر من رواة السوء بوده بلی حسن ایهام در رابطهٔ الفاظ بدین وجه پسندیده می افتد

بیت

زان روی تو آهوی بگیری بے شک

کان موی تو برپشت خود انداخته

در تضاعیف این حال میان شاهزاده قبچاق و جلارتای گفتار شده قبچاق آزرده گشت و حبل موافقت که خود مبرم نبود بگسست و اشتے که همیشه از همه روی بزدی داشت بنمود و با لشکر خود مراجعت کرد در راه هر کجا رسید دست غارت برکشاد و بخارا را ازین چاشنی بے نصیب نگذاشت القصه براق بهوس استصفار مملکت ایلخانی عرصهٔ تمنی را طول و عرض داد با شمشیر براق چنانکه برق در مکامن اجزاء سحاب نفوذ یابد بر لشکر شاهزاده تبسین دوانید و ایشان را بعد از طراد و عناد مانند کواکب که از انسلال تیغ یک سوارهٔ چرخ متفرق شوند منهزم گردانید و در مبادی خروج گورگان ایلچی را پیش برادر خود نگودار اغول که بندگی حضرة اباقاخان بود فرستاد معلم بدانکه ما با لشکری چو بحر زاخر در تموّج بر عزم تفرّج ملک اباقا از آب آمو عبور خواهیم کرد و آن دیار را معسکر چریک ساخت باید که آگاه از روزگار دمتر قدکار پیکار باشد خطّ را در جوف قبلی تعبیه کرد چون ایلچی تبلیغ اذکار براق بجای آورد از عقب خبر رسید که براق از آب گذشت و با لشکر پادشاه دستے برهم انداخته بل بسیار سر در خاک و تبسین در هرات اقامت کرده و استمداد لشکر و استنهاض رایت ایلخانی نموده پادشاه نیز مستعد کار و مشتعل آتش حرب

گشته بحدود آذربایجان و عراق آمد کشمت را با لشکرے موفور و اهبی تا محصور
مقدمهٔ بسمت خراسان نزدیک بتسین مدد لشکر پیشین را روان فرمود و باحتشاد
لشکر از اطراف ممالک معموره ایلچیان چون آب از سحاب و آتش از
اصلاب صم صلاب جدا گشتند درین میانه نکودار از سر استشعار
با لشکر خود گریخته راه گرجستان گرفت و روزگار را خود چنین است شعار
اباقا خان خواست که اول متدارک حال او شود تا عصیان و تمرد او چون
امراض عادیه بدیگر پادشاه زادگان سرایت نکند شیرامون نوئین را با آن
قدر لشکر که متشمر و حاضر بودند بر اثر او چنانکه رجوم نجوم در عقب شیاطین ساری
گردد بفرستاد بعد ما که ملاقات فریقین دست داد

شعر

خروشے بر آمد ز هر دو سپاه
بر فتند یکسر سوئے رزمگاه

مکادحت و مکافحت دراز کشید و مصاولت بمطاولت انجامید سکزی بهادر
از امراء نکودار حمله آورد و قریب پانصد نفر از اعوان شیرامون قراب مرهفات
گشتند باز لشکر ایلخانی در آن کرو فر فیروز فرو مظفر شدند و بمدد
توفیق ربانی در حملات متوالی سکزی بهادر را بقتل آوردند و فوجے تمام از
آن لشکر در تغار دمار کشیدند و برخے را در قید اسار گرفتار نکودار سامان
قرار ندید با یک هزار سوار در باطن گرجستان رفت و با داؤد ملک در استلاذ و
استیمان زد و دختر خود را بوئے داد تا مگر بمصاهرت و مظاهرت او

از غائلهٔ مخالفت مامون ماند فوج گرج را ذخل بخل و خبث عقیدت در حرکت آمد
قصد و دستند تا نکودار را هلاک کنند از رحس کیدت ایشان خبر یافت تبیاته
ملتمس توفیق النار ولا العار والمنیة ولا الدنیة برخواند و بقوادم عقاب
در خوافی لیلِ کلونِ الغراب. وفی المثل اللیل اخفی للویل خود را بیرون
انداخت و ایلچی بحضرت روان گردانید و در مقام اعتذار بزبان استغفار
بعفو و اغماض ایلخان توسل نمود چون شرف تکتمشی را دریافت اباقا خان
او را نواخت و سیورغامیشی فرمود بحکم استمالت گرد رعب و هراس
و خوف و یأس از ناصیهٔ حال او گم کرد از تغیر نیت و خروج از ربقهٔ طاعت
سوال فرمود عرضه داشت که از براق خط آمد مشتمل بر استغوا و استغراد
تحریف از جادهٔ وفا و اخلاص هر چند عقیدت من بنده آنرا منکر بود
ایلدر بهادر و کوکاچی مرا بران اقدام تحریص کردند کیفیت ماجری کما جری
بموقف عرض پیوست اگر دراز آمر بادرهٔ نسیان حقوق و نادرهٔ
عصیان و عقوق تیغ عقیق گون قورچیان را بچند قطره از عروق حبل الورید
مخضوب می فرماید ع

سرانیک بزن تیغ فرمان تراست

واگر عاطفت بنده پرورشاه آیت غیر مغضوب بر می خواند و بخلعت
البقا بنده را کمنت تدارک آن وحشت مدنیک بندگی میدهد از عفو گناه
سوذ که شفیع هر مجرم و محرم هر داد خواه است غریب نماید بیت

خرد رائے ببند و چشم را خواب

ذخل بخل

یأس

گنه را عفو شوید جامه را آب

از استماع عبارتی که ترجمهٔ آن این کلمات بود بواعث مکارم پادشاهانه
ودواعی مرحمت خسروانه در حرکت آمد و مزید عاطفت بعد از عفو در قدرت
مبذول داشت هر آئینه حسن اعتذار و لطف مقال در استقالت عثرات
تاثیری عظیم دارد، امراء مناصب فریب را که قریب شاه زاده بودند و
دام خدیعت در شاه راه او نهاده بر تیغ بی دریغ گذرانید و نکودار را القور
میشی نوئین که صورت گر طبیعت مانند او صورتی را از تتار چگل و قنقل
و قرلغ و قپچاق نینگیخته بود سپرد چون این شاغل کفایت شد و این مهم
ساخته گشت با بقائی وافی و امحائی شافی و حکمی جازم و تدبیری حازم
و رائی پیرو بختی جوان برائی اخماد جمر و تسکین نایرهٔ شر و دفع عارض
عیث براق با پنج تومان لشکر عزیمت بلاد شرقی فرمود ابتای نوئین را
با تودادون بهادر بسبیل منغله از مقدمه بفرستاد و رایت نصرت نگار
پادشاه زادگان یزدار و قنغراتای واجای و تکشی و نکودار و هولاجو امرائی
ارغون آقا و ارغسون و مازدق احمد و کوچک و تیمور و ایلناف و منکسار و
عبد الله پسر تولاک باورجی و اراچوک بر فال میمون و طائر همایون در
حرکت آمد، چون بساط خراسان بسنابک مراکب لشکر ایلخانی
بر بسیط محیط فلک سر افرازی کرد و لشکرها بر آن حدود جمع شدند اعلام
حضرت رفت که میان براق و یشمت بی مجامله مخاطبهٔ بسیار رفته و لشکر
ایلخانی در مدت یک سال که براق آنجا اقامت ساخته انضجار و انزجار

تمام یافته براق را دو میر بهادر بوده که روی رزمهٔ بهادری و پشت سپاه
صفدری در آن عهد ایشان را دانستندی یکی را نام جلارتای که کمان او
بیقین نه گمان چون چرخ فلک دست خویش هیچ آفریده نگشت و دیگر مرغاول
که با حصول شجاعت و فرزانگی و کمال پردلی و مردانگی علم یای یعنی استعمال
حجر المطر نیک دانستی و دعوی کرده بود که اسب قنغر را در قنغر الانک ببندم
و اسب آلا را در الاطاق اطلاق کنم و الا برائی استجلام لجام را از سر ایشان
فرو نکشائم و نمد زین خشک نگردانم و پور بها بدین بیت از قصیدهٔ که در مدیح صاحب
شمس الدین نظم داده بود او را خواسته است۔

بیت

عرغاول فراق تو در ملک صبر کرد
با لشکر براق بغارت برابری

اباقا خان لشکر را بطرف هراة کشید و در مقام آب سیاه آتش محاربت را
روشن برافروخت

بیت

چو زد بر سر کوه بر تیغ شید
چو یاقوت شد روی گیتی سفید

خسرو سریر زبرجدی گوشهٔ تاج مغرق را آشکار کرد و از بیم تیغ قورچیان ضیا
حشر ستاره در مامن احتجاب گریختند اباقا افراسیاب همت چون
جمشید وش و فریدون فر بود و لشکر تهمتن دل و رستم توان زین را نیز از

تعرض مواکب و تصادم مراکب روئین تن گردانید از طرف دیگر براق نیز
با دلی قوی و روعتی تمام و شوکتی وافر در میان لشکر که روی خود را جز
در مرهفات مصقول ندیده بودند و چون ابروی خود پیوسته کمان کشی
عادت کرده بودند برنشست و غبار فتنه تا اوج آسمان برخاست بعد از تسویهٔ
صفوف و تعبیهٔ لشکر قلب و میمنه و میسره و جناح و ساقه را بپردلان جنگ
جوی و بهادران کینه ور بیاراستند و در قلب فریقین چون دل عاشقان
از هول روز وداع

بیت

پلنگ و شیر بجنبید بر هلال علم
تن از نسیم بهائی و جان ز باد شمال

عرصهٔ مجادلت را بدست بغضا البسط و قبضهٔ اسیاف را قبض کردند و زمانه
در میانه بصد هزار دیده نظارگی۔

بیت

تا آتش اقبال که بالا گیرد
تا قبضهٔ شمشیر که پالاید خون

دلیران معسکرین برباد پایان آتش سیر خاک را از آب چشمهٔ تیغ سیراب
گردانیدند چون آسیای حرب دائر و کوس طعن و ضرب مالامال شد آسمان
از گرد تیره چادر برادر سر کشید و زمین از بریق سنان آسمان صفت
بزواهر نجوم مکلل گشت۔

بیت

ز سم ستوران در آن پهن دشت
زمین شش شد و آسمان گشت هشت

تیغ باگردنان زبان سرزنش دراز کرده و سپر روی سخت پیش آورد
ابروی کمان بیک کرشمه از گوشهٔ چشم چون غمزهٔ یار ناوک خون ریز روان
کرد هر سر که بنداء گرز و گوپال ملزم نمی شد تیغ آبدار بحکم قاطع آنرا
بفیصل می رسانید و شیشهٔ عمر او را بخون مستعمل می ساخت مناقضه براق با جلاد
ای از میمنه در آمدند و بقوت صدمات میسرهٔ ما که در موازات بود و بار غون
قاو شیکتور با یک تومان لشکر سپرده برگرفت و براند چنانکه باد صبا
به بنگهٔ وزد و زد در رد د منتشر نگردد و ایشان از ایشان دو زخم زرد بدان
و بیرون شد تا علم را بردار دو خود علم از آن ارغون اقابور اد تقاعس
نمود چندانکه باد آن صولات مترادف و حملات متعاقبه در گذشت نزدیک
آمد که براقیان گوی مراد ظفر را بچوگان شهامت بگوی مقصود رسانند
سنتای نوئین پیاده شد و بر سر صندلی نشست و گفت هر کس که امروز
در حومهٔ وغا پای تثبت و مثابرت بیفشارد من آنرا چگونه آنرا
فدای داند بدان چنگز خان ما اینجا جان را خواهیم در باخت و بر دشمن
تاخت، ذیر یه ار است۔

بیت

حملهٔ عشق ترا تاب من آوردم و بس

همچو در جنگ براق او همه میران سنتای

بدین سخن لشکر را سکون جاشی حاصل آمد و باز کرّی نمودند مدارات به مبارات بدل شد ثانی الحال عزم مقابله و مقاتله کردند و ردی با عداوت در معادلت واطالت در مطادلت آوردند تیر ماننده تگرگ که از مناغل غدم ریزان شود روان گشت اباقا خان با بهادران لشکر که در گرد تیره سنان نیزه تنزه می نمودند با پیکان آجال بودند راز میگفت

شعر

کانهم یردون الموت من ظماء　　او ینشقون من الخطی ریحانا

در حومهٔ کارزار راندند بر دشمن کارزار ماند

شعر

بوقت لا یطیق اللیث فیه　　مساورة و لا الذئب احتیالا

گوی مختاری در منقبت ایلخانی این دو بیت را کسوت نظم پوشانیده است

بیت

زبیم زخم او زنهار خواه گزینده پیش او
بروز جنگ سیمرغ و پلنگ و ضیغم و ثعبان
نهفته دیده در چنگل نشانده بچه گردن
نهاده زهره بر زنار گرفته نهره در دندان

عاقبت مرغاول را که ضرغام اقدام و حسام و انتقام بود اسب قنغرتای در قنغرالانک خواست بستن تیر چرخ از مرکب جیوه فرو د آوردند و از

منغر بوار چاشنی چشانیدند جلارتای نیز چون باد وی نوکر بود سپاه دشمن را پشت و بناه بلغ السیبل زباه در دوزخ بئس المهاد ساختند و بسیاری از براقیان در حومهٔ منازلت عرضهٔ حمام گشتند براق شاه را لا ینفعکم الفرار من الموت الا قلیلاً را غایت اغتنام و زبدهٔ مرام شمرد بوقت آنکه درست مغربی در بن صرّهٔ غروب نهان خواست شد و با بیچهار سیمین برّ رخ نطع نیلگون آشکار گشت از روی عجز پشت بنمود و از دست برد سطوات آن لشکر پای برداشت با دیدهٔ ریزان اشک حسرت و دوی گدازان در آتش غیرت بر آب جیحون چون باد و گرد بگذشت سراپرده و خیام خاویه علی عروشها ماند نهزهٔ اغتصاب و شعبهٔ استلاب پادشاه کامیاب گشت بانواع غنائم دست یازان و چون بازان در شکار تیهو تانسان و دشمن در بادیهٔ هوان و هاویهٔ خذلان سرگردان پادشاه بر قرار پیشین تمسین را با لشکر گزین در خراسان تعیین فرمود و بر عزم توجه بارد و خاص فتح و ظفر بر یمین و یسار پویان و زبان نصرت گویان

بیت

زیر رکابش نگر حلقه بگوش آفتاب
پیش عنانش نگر غاشیه کش روزگار

عنان برداشت چون بفر طالع میمون و شکوه دولت روز افزون در مستقر عز و جلال نزول فرمود مساطع قطان اقطار مبشارات این فتح نامدار مشنف

ساخت و بر قاعده رایت عدل و انصاف را که موجب دوام پادشاهی تواند بود برافراخت.

بیت

بگیتی فتنه کی بنشستی از پای
اگر نه تیغ تو گفتیش اُلتُسُنز

براق از آن طرف بمقدار پنج هزار سوار در اضطراب و قلق بسیار و پریشانی لمؤلفه ع

گوئی که بود طرهٔ مشکین آن نگار

باز بنجار رفت آثار انزجار بر احوال او ظاهر دوفود محنت واد بار متکاثر و متواتر با آنکه از روزگار فلاحے ندید او را فلاجی نعوذ بالله منها بواسطهٔ سقطهٔ که در حومهٔ هیجا اتفاق افتاده بود روی نمود قوی محرکه از تحریک اعصاب و اعضا که حرکت ارادی بدان متعلق است باز ماند چنانچه محفهٔ چوبین جنیبت مراکب خاص گشت مصراع

بجائے عنان لمس عصا داد سال

پس دعوی کرد که تلاده اسلام را متقلد شده ام و اورا سلطان غیاث الدین لقب نهاد ایلچی بخدمت فید و فرستاد و از تخلف پادشاه زادگان و خلف میعاد و تفرق لشکر و حال مضطر خبر داد و قیدو در جواب تخنی بردی نهاده فرمود از شهزادگان جمعے که آمدند آزرده مراجعت کردند اگر دیگرے آمده بودے همین صورت داشتے دیگر او سخن خود را دیگر کرد و بیورتی که

باتفاق معین کرده بودیم خرسند نشد تا تمامت لشکر را چون ناموس خود و رونق ملک بادخود کامی واد لا طلب العیر قرنین فضح الاذنین با این جواب یرلیغ فرستاد و تعاهد علوفات لشکر او معین کرد و گفت این زمستان در بخارا باشد تا بوقت قوریلتای چون آفت دانی بهم رسم نسق کار او کرده شود براق آن زمستان در بخارا باشد و از هر طرف لشکرها بدو پیوسته چنانچه سی هزار سوار عرض داد و خزاین موجود بر گرفت و در محفه نشسته با لشکر بطرف سیستان بیرون رفت و خواست که از پادشاه زادگان که در عزم توجه بلاد شرقی تقصیر کرده اند از خدمت او متخلف شده انتقام کشد بدین خیال براق بتبکچی را روان فرمود تا احمد بوری را احضار کند برزبان براق بتبکچی رفت که اگر تمرد نماید و محاربت ضرورت افتد و در جنگ کشته شود چگونه باشد براق گفت آن راه باشد همچنین یاسادر بزرگ باستحضار نیکبی اغول متبادر گشت اتفاقاً براق تبکچی در شکارگاه با احمد بوری رسید و با وی معدودی اندک بودند چون استشعار داشت از آمدن بخدمت براق تأتی نمود و بسوی مخیم خود روان شد براق تبکچی از عقب تعاقب کرد و مبالغت می نمود احمد تیرے بوے انداخت براق در جواب هم تیرے کشاد و در مقتل آمد و برجای سرد شد لمؤلفه

اے چرخ گرم رو همه از تست گرم و سرد

و طرف دیگر یاسادر بخدمت نیکبی اغول رسید او دانست که اندیشهٔ براق بر چیست و ضمیر او بر شر مطلق مطوی ست یاسادر در بخارا سابقهٔ

خدمت بانیکبی اغول موکد داشت شاه زاده سوالف حقوق نعمت خود را
برسم معول درضمن این عبارت تقریر کرد که چندین مدت بر آخته‌ای فسر بما
برنشسته وجامها رملون پوشیده و کاسات مروق از دست مادر کشیده
مگر مکافات آن حقوق را امروز آمده تا ما را درکام اژدرهای هلاکت نهی
او استبعاد کرد وگفت ع

قسم خواهی بدا دارد بدیدار

که بجز اشخاص مجرد بر هیچ مکر ومکر دهی وقوت نیافته ام ورد وقبول آن
بارادت شاهزاده منوط است او درگذاردین حکایت بود که نوکری از
آن احمد بوری مخبر از کیفیت وقوع واقعه او برسید نیکبی اغول را قصد
براق محقق شد یاساور بازگشت وبالشکر خود مقابل براق بایستاد
وبخدمت نرفت تمامت شاهزادگان از قصد وانتقام او آگاه شده
متنفر گشتند ویاساوران باسائر امرا متفق شدند واو را یله کردند ومتوجه
حضرت قید وگشتند تمامت لشکریان سلاحها از گردن انداختند واز
تجبر وتهور وظلم وبی باکی براق استعفا کردند قید والیشانرا بنواخت
وبرات معین فرمود براق رونق از کار ورو خوشدلی از ساحت سینه مهجور
دید بناکام باخاتون خود توکای وفرادخدم لمؤلفه

فروبسته از گردش چرخ دم

بخدمت قیدو پیوست لشکر چون کار از دست رفته وبخت چون روزگار
آشفته ونوک مژگانش بزبان اشک این بیت در صنعت ترديد چون بغایت

آنرا تردید بر بیاض چهره بسرخی رقم زده ع

روزگار آشفته تریا زلف تو یا کار من

خاطر قیدو از افعال ناسزای او متملل شده بود زمام عفو واغماض را متمسک
تخلیص او را از عقل رخصتی نیافت چه یک نوبت آیت والعافین عن الناس
راهرچند از معنی آن خبر نداشت بفعل آورده بود ونیز گفته اند آزموده را
آزمودن وپیشانی شیر شرزه را بتوقع موانست خاریدن ودشمن را از قید
فرصت رهانیدن کار دیوانگان باشد عاقبت او را شربتی تجریع کردند
که بدان جام عمرش لبریز شد ومیاه اقبالش نمونه سراب وحاصل
روزگار او از گفته کاتب این بیت درین کتاب شد لمؤلفه

واقبال البراق ومیض برق تلاشی حین شامة العیون

وذلک فی اواخر شهور سنه ثمان وستین وستمایه ومدت ملک او شش
سال بود مصراع

چه شش چه شصت چه شصد چو آخرست زوال

الملک یبقی للملک المتعال

تتمیم حال این ذکر

از براق چهار پسر ماند بیکتمور دوا بوقا تاهولاداى بعد از پسران الغو چوباو قبان
با لشکری باریشان ملحق شدند وچون درتصاریف این سال براق این رباعی

مزید قبیه گشتند و اسباب مطابقت را مانند بنای مضاعف مدغم گردانید باتفاق باقید. مخالفت آغاز نهادند و از حد خجند تا بخارا دست بتخریب و تعذیب برگشادند بلاد ماوراء النهر که بعد از مدتی بواسطهٔ اجتماع پراگندگان و ائتلاف از خانه برافتادگان امید عمارت دیار و انتعاش سکان در آن دیار حاصل بود باز از دیار عاطل گشت و مدتها آن نواحی بین مجاذبة الفریقین و مکاوحة العسکرین از امن و خوشدلی و فراغت و آسودگی که مستدعی تمدن و توطن باشد مهجور ماند و چندکرت میان ایشان محاربت افتاد و هر نوبت بحکم حزم و نصرت لشکر قید و منصور شدند و مخالفان مکسور تا شهور سنه احدی و سبعین و ستمایه صاحب دیوان در بندگی اباقا خان عرضه داشت که میان قیدو و دیگر شهزادگان بواسطهٔ بلاد ماوراء النهر عرصهٔ مجادلت مبسوط است و هر کس که آنجا تمکن و استعدادی یافت بدماغ خود خیالات محال راه داد مصلحت باشد لشکری فرستادن و آن دیار عرضهٔ تخریب کردن تا شاغل بی طائل از میان برخیزد حکم بر بلیغ شد که نیکبی بهادر و جاردد و آقبک ترکمان بنجا اروند مثل آن لشکر در اهتمام امرائے یوسف قرغداری و پسران جنتیمور و جورغدای و ایلبا بوقا بخوارزم و بیکبارگی آثار عمارت از آن حدود مطموس گردانند مثل است که گرگ راه دیدن نباید آموخت ع

تو مادر مرده را شیون میاموز

بحکم فرمان چنین لشکرے بگران روان شدند از وصول آوازهٔ لشکر مغول مسعود بیگ بگریخت و بسیاری از ارباب بخارا و سمرقند بلاد وطن کرده

باطراف بیرون رفتند و بیش خیال وطن جز در خواب ندیدند و بایاد جوی مولیان این مراسله می گزاردند که

شعر

فیا وطنی ان فاتنی بک سابق من الدهر فلینعم لساکنک البال

پسران جنتیمور با لشکری بجوانب رفتند و کرکانج که دار الملک بود و خیوه و ترافس را قتل عام تاراج مفرط بتقدیم رسانیدند و از طرف دیگر نیکبی بهادر با لشکر هفتم رجب سال مذکور بنجارا در آمد و هفت روز کشش کردند چنانکه ده هزار آدمی در شکم زمین منزل آبادان گرفتند و بیرون از زدن و بردن و کشتن و رفتن و کندن و سوختن شغلی نداشتند سبحان الله گوئی این قضیه جواب استهزاء مسعود بیگ بود بوقت ملاقات صاحب دیوان القصه مدرسه که مستحدث او بود در بسیط معمورهٔ جهان چنان مدرسه بکمال آراستگی نشان نمی دادند و قریب هزار طالب علم در زوایاء آنجا بتحصیل علوم و استکمال نفس اشتغال داشتند آتش در زدند و دود و غم اندود از آن بفلک اثیر رسانیدند از گفته فردوسی می سراید

بیت

ستیزه بجائے رساند سخن
که ویران کند خانهای کهن

چون از قتل و غارت فارغ شدند پنجاه هزار عواتق ابکار و پسران لطیف دیدار خوش گفتار کش رفتار آراسته چون صد نگار آشوب دل

بی قرار و فتنهٔ بازار روزگار بطور برده تالب آمو رانده بس جوبادقیان بالشکر
از عقب برسیدند و مقداری نیمهٔ از آن اسیران باز گرفتند و بنجارا رسانیده رند
اہالی ماورای النہر این قصد و غارت را نتیجهٔ تسویل و اغرای آقبک ترکمان
دانستند و آقبک ترکمانی پرخشم از آن ترکمانی یک چشم بود

خاطلی عمرو قبائه   لیت عینیه سواء

مربع بالقاذ نائرهٔ ظلم و اعتساف و ترلیس بر تحریک عواء شر و اجحاف مولد او
... تیق بخارا عہد قضاء الله بخارا نه سالها چون مسئله باطل مہمل بود و درین
زندگانی نسیم ارتیاشی بمشام متوطنان خواست پیوست و جرعهٔ انتعاشی
بکام آن ناکامان رسید بواسطه رد آثرت نفس این ظالم چون کلبهٔ مفلس مظلم گشت
ہر آئینه العصبیة من الدین وحب الوطن من الایمان عرق نبیهه و اصل
شرایف درشان سقط راس و ابناء عہد خود چنین مساعی پسندند

بیت

فرزند عاق ریش پدر گیرد ابتدا
نسل بہره دست بمادر کشد نخست

راست گفته اند که تگاپوی سه طائفه در تحصیل مطلوب امید محالست و صرف
کردن عمر بر جوینده و باشده بال اول مغفلی که تخم در شوره زمین پاشد و باد را کہ
ربع متظهر باشد دوم بی سعادتی که برادر غادر استکثار حرصے غالب
دارد و خود و دوستان را از منافع آن محروم گذارد سوم نادانی که از لئیم
بداصل بدگہر طمع وفا دارد و گذارد حقوق بندد و توقع حسن مجازات کند

بیت

زبد اصل چشم بہی داشتن   بود خاک در دیده انباشتن

در شہور سنه اربع وتسعین وستمائه جوبادقیان و براقیان درآمدند و نقش غضب
برافروختند و می زدند و می کشتند و می کندند و می سوختند تا دیناری زر
و یک من غله بر بقایای متوطنان می دانستند بزجر و شکنجه و قتل و نکال
می ستدند چنانچه هیچ باقی نگذاشتند از مطعوم و مفروش و ساز و سلب
و فی المثل قد سلب من غلب تا هفت سال متوالی آن بلاد از سکان خالی
ماند و اکنون از اصناف حیوان عاری و بدین منوال بود تا قیدو حکم فرمود و
مسعود بیگ بن یلواج که طالع و عاقبتش چون نام خود و پدر مسعود و محمود بود
و آثار و مساعی ایشان در اشادت معالم و معالی بر جبین روزگار مسطور بنجارا
و سمرقند رفت و از اطراف متفرقان را استمالت نموده جمع کرد و مناہل احوال
ایشان را از شوائب نوائب زمان مستصفی گردانید و آن عراص و منازل بارک
که صفت این داشت

لک یا منازل فی القلوب منازل   اقفرت انت وهن منک اواہل

باندک مدتی بتبارک آمال ترک و تاجیک گشت و بمقصد طوائف
از دور و نزدیک روز بروز امداد بهروزی و فیروزی تعاقب کرد و افراد
خصب و راحت از رعیت توزی و مال اندوزی تزادف نمود و الحالة
هذه تا امروز مرابع ماوراء النهر مرابع انس است و عرصهٔ آن روضهٔ
فردوس چون سغد سمرقند بفال میمون و اختر سعد سمر گشته و در ضاب

احوال نرخ ارزانی

غانیات وآب عین الحیوة از جیحون او کمترین بشمر آمده طوالت امم در آنجا مجتمع وارباب آن بصنوف تنعمات متمتع زمین از حلاوت چون الفاظ شکر سخنان قند ریز وهوا معطرش چون زلف جانان بباد صباجان آویز

بیت

خوبان سهی قد سمرقند که بزم
یارب که چه خورشید رخ وزهره وشانند
عاشق کش وساغرکش وچابک صفتانند
سیمین بر دفرمان بر واخلاق خوشانند
چون لب بگشایند زهی دل که ربانید
چون رخ بنمایند زهی نغز که شان اند

ونجه را تا همت منبع بخار بر طوائف ومنبع زلال لطائف ومفحص کمال بلاغت دکار خانهٔ کسوت فصاحت بوده ارباب سیوف واقلام با روعت وطلاقت ودربا شنوف وحجال با ذلاقت ولباقت واین حکایت در تواریخ مسطوراست وبیش ارباب تتبع مشهور که چون امیر نصر بن احمد السامانی سقی الله تربته بر باغ خراسان در آمد فسحت عرصه ونزهت رقعه ومتفرجات اماکن ومتنزهات مساکن رانیکو بپسندید وبآب و هوای آنجا مسترح ومستبهج شد در صیف وخریف وشتا اقامت بود بتمادی مدت مفارقت خاطر دنیا ونه ماده امراو کافهٔ عساکر ملالت

وکلالت فزود ومیلان طباع بطرف مستطرف بخارا وعراص فردوس آسا رآن غالب گشت دست شوق یاران قدیم گریبان جان زنا ب داد وساقی محبت همه را از دیده می ناب ، در سواد شب زنج صفت درگداز بودند وهنگام انفجار تباشیر صبح با باد صبا درین راز وباخاطر کاتب هم آواز

بیت

در صبح که کاروان جان می گذرد
هر باد که بر کوی فلاں می گذرد
گوئی که نسیم انس از روضهٔ قدس
به مرسلهٔ حور جنان می گذرد

گوئے رسالة الحنین الی الاوطان را از نفثات خاطر ایشاں فراهم آورده بودند وازابیات فراقیه آن مهجوران رعد در باب خروش وناله اکتساب کرده شعر بحر یا دقانی هر ایک را در آرزوی اخبار واستخبار موافق آمده

شعر

اگر نسیم سحر گه بدوستان قدیم
سلام من برساند جواب باز آرد
زشوق در جگرم آتشیست بنشاند
بردی کار من خسته آب باز آرد
سواد این شب محنت ز پیش دیدهٔ من
برون برد خبری ز آفتاب باز آرد

برو بمجلس یاران فغان و نالهٔ من
وز آن نوازش و چنگ رباب باز آرد

درخفیه باتفاق بیش رودکی شاعر که مادح خاص سلطان بود شفاعت کردند و ضراعت نمودند تا بانشاد شعری محرک سلسلهٔ عزیمت پادشاه گردد و بر آن شرط پنجهزار دینار زر امتقبل شدند و ادای آن راهم در خراسان متکفل. رودکی این قصیده را انشاد رسانید.

بیت

بادجوی مولیان آید همی
بوی یار مهربان آید همی
ریگ آموی آن درشتیهای او
زیر پایم پرنیان آید همی

تهیئور آورده اند که سلطان بی تهیئی اسباب رکضت از مجلس انشاد این ابیات برنشست با پیراهن کا؟ چنانچه جامه داران موزه و رانین خاص را بعد از قطع یک فرسنگ بسلطان رسانیدند و سبب آنکه الفاظ این ابیات معراست از لغت عرب داعیهٔ شوق وطرب و مبنی بر سهولت معنی و وضوح مطلب طباع را مناسب و ملائم افتاد و پیشتر تحسین و تخییر ارباب عصر معدود است از باب تقلید در حالت تعلیق این ذکر بعضی یاران مجادبهٔ ازاالناس و مجارات واقتراح کردند برحسب المامور معذور این ابیات هرچند از آنیات فضایل آیات اند در مدیح صاحب دیوان

ممالک شمس الدین جوینی منتظم شد چون در زمان حیات آن صاحب قران مؤلف این بدائع از سعادت مثول حضرتش محروم افتاد این قصیده بر روح او که المؤمن حیٌّ فی الدارین انشاء می کند بامید آنکه ممیز میان این قصیده طبع نقاد و خاطر وقاد خداوندان فضل باشد فحسبُ

الثانی

نظم

باد مشک افشان وزان آید همی
بوی گل پیوند جان آید همی
در سپیده دم نسیم مشک بید
خوشتر از مشک دمان آید همی
ز آتش گل ای که خاکش تازه باد
آب بر روی جهان آید همی
از برای دست و گوش گلبنان
ژاله مروارید سان آید همی
زخمه ساز دنای مرغ و سرو ناز
از نوای رودنوان آید همی
از بنفش و لاله سوی بوستان
کاروان در کاروان آید همی
بادبان دلبری گل در خرمی
کشتیم را بادبان آید همی

از فروغ لاله هر شب وقت شام
بوستان چون آسمان آید همی
وز درخشش روشنان گاه سحر
آسمان چون بوستان آید همی
مغز جان آسوده میگردد مگر
بوی زلف دلستان آید همی
چشم شادی می جهد یارب مگر
بازم آن نامهربان آید همی
جیب گیتی عنبرین شد کان نگار
پیش من دامن کشان آید همی
صبر چون خوابم گریزد از برم
واشک ناخوانده روان آید همی
شمع وش میسوزم ویا دش مرا
چون زبانه بر زبان آید همی
گر رو انآید امید من زیار
اشک من باری روان آید همی
مهر او چون مدح دستور جهان
راحت روح وروان آید همی
آنکه با نامش که تاجا وید باد

نام دشمن بے نشان آید همی
آنکه با دست گهر بارش پدید
آفت دریا وکان آید همی
در پناه بخشش وبخشایشش
عالمے پیر وجوان آید همی
بخت بیدارش بکام دوستان
کامجوی وکامران آید همی
این سخن کز آرزویش خلد را
آب کوثر در دهان آید همی
گر شنیدے رودکی گفتے او
باد جوی مولیان آید همی

مقصود از این حشو کلام هرچند چون حشو لوزینج افتاد آنست که امروز بلاد ماوراء النهر از نزهت بهشت وارد بهر ومصونست از نکبات دهر ومامون از طریان قهر ودر تحت تملک پادشاه زاده قید دست وارباب آن مقید بقید او نسیم صبا بی جواز نامهٔ عدلش بر رخ غنچه نمی وزد وبلبل از بیم خار تا دبینش سودای عشق گل نمی پزد۔

تصحیح از سید اولاد حسین شادان بلگرامی

ذکر ملک شمس الدین محمد بن کرت

مردے بزرگ همت صاحب نجدت بود و در فنون آداب توغّل داشت، پدرش کرت در عهد سلاطین غور در اعداد امیراسفهسالاران معدود بود با حظے مجدود و حشمتے نامحدود انتمار قرابت داشت با سلطان شهاب الدین که سر همت را با سلطان محمد خوارزم شاه فرودنمی آورد و در ابتدار جلوس منگوقاآن چون میان اولاد جغاتای اسباب منافرت متوارد شد و سلوک منادات متعاقد یاسون منگو که پسر صلبی جغاتای بود بر عزم مقاتلت محتشد گشت منگوقاآن لشکرے را بفرستاد که نزاع جنگ را سماع چنگ پنداشتند و حدید را حریر و فولاد را لاذ شمردند. پیش ژالهٔ پیکان غنچه کردار دیده را سپر ساخته و سر را پیش مغفر چون نرگس با افسر آراسته. تا پیش از آنکه دشمن شام خورد بر ایشان خون آشام چاشت شوند بعد از هراق دما. واز هاق ارواح یاسون منگو را دستگیر کرده پیش باتو فرستاد درین حال ملک شمس الدین کرت محبوس بود عرصهٔ مملکت منگوقاآن را از ازدحام خصوم خالی یافت ببندگی حضرت شتافت یرلیغے که در عهد پادشاه گیتی ستان چنگز خان نفاذ یافته بود بشرف عرض رسانیده فرامود که در مفتتح خروج بے داعیهٔ ترغیب و واسطهٔ ترهیب چنگز خان دارو غ هیمول اورا از سر اخلاص کوچ داده ایم و سر بر آستان مطاوعت نهاده و دیار

و شهر غور را که سیستان اسم جنس آنست ما را دانسته اگر قاآن مقرر فرماید بتازگی شرائط نیک بندگی برعایت پیوندد. منگوقاآن در شمائل او مخائل رشد و شهامت تفرس کرد. و بر مقتضی آن احکام امضار رای یرلیغ و پایزهٔ سر شیر داد و هراة و نیمروز و چند قصبات از آن نواحی بدان مضاف فرمود و لشیور غامیشے تمام بخدمت امیرارغون رفت و بذلاقت لسان و عذوبت بیان و حیث شمائلے و خوب خصائلی دل او را صید کرد و ببند عنایت درباره خود قید. امیر ارغون تا کنار آب سند بسبیل مقاطعه در نظر اهتمام او کرد و از بتیار مقبلانه فرمود بدین موجبات ذکر او باوج اشتهار و ذرهٔ اقتدار رسید و ضبط امور ملک و نظم مصالح بوجهے پیش گرفت که بحسن قبول و ارتضار قاآنی مقرون شد و اطراف کید کائنات و قصدار را مسلّم گردانید و تا سرحد ذولی راهها را از قطّاع آمن و مطمئن در اذاعت صیت معالی و نشر صحائف فضائل و تشهیر آیات شجاعت و سخاوت مساعی جمیل نمود و اشعار غرّا که نتائج طبع او بود در اطراف باذیال ریاح در صباح و رواح تعلق ساخت بوقتے که پادشاه کامگار هولاکو خان بر اکثر اقلیم ثالث و رابع استیلا یافت بسببے از اسباب و تغییت رب الارباب متمرد و مستوحش شد در شهور سنه ثمان و خمسین و ستمایه لشکری را نام زد و روع مادهٔ عصیان او فرمود معتدم ایشان تعغور و از غایت غضب حکم رانده تا پوست اعضار شمس الدین را بکاه در آگنده بحضرت فرستند چون از مضمون احکام و تجهیز عسکر خبر یافت این بیت ابر تبرے

نوشته پیش پایهٔ تخت ایلخان فرستاد

بیت

گر بیچ عنان بسوئے کابل تازم
یا توئے تغوز راز تغزبستانم

بعد از آن در حدود سیستان با آں لشکر عناں مبارزت کشاده گردانید
واز جانبین پای اقدم در مقام حسام نهادند مجامله بمجادله بدل شد
عاقبت تغوز را هلاک کردند و معاملتے که با ملک شمس الدین در خاطر داشت
در حق او تقدیم افتاد وچوں بر ایں حال مدتے برآمد باز در مرغزار شلوین از
حدود هراة بالشکر ایلخانی مناجزت و مطاردت نمود وبعد ما که رسل تراسل کردند
ولعاطفت پادشاه دولتیار استظهار یافت اہل و مطیع گشت و بنظر سیورغامیشی
ملحوظ آمد وخدمات مشهود و مقدمات ماثور در بندگی حضرت بکرات تقدیم نموده در
جنگ برکه در حدود دربند باکو به ملازم رکاب فلک فرسائے بود ایلخان را شهامت
بهادری او معلوم گشت بر سریر دولت از اخلاص و دلاوری او سخن راند وحکایت
کرده اند که چوں ملک سینتا ز القبتق آوردیند گی هولاکو خاں پیوست از و
باز خواست فرمود که چرا بے حکم یرلیغ پیشوائے نیمروز بقتل آوردی در روز
جوانی را برد بے شب خوش کردی بے تلعثم و بے تلجلج گفت سبب آں تا پادشاه
دشمن مال ایں سوال از بندهٔ خود نه از دکند نعم الناصر الجواب الحاضر
ایں جواب که چو آب جاری بود و فنون ایجاز و انجاز را حاوی علی الفور ایلخان را
خوش آمد و عاطفت بے نهایت مبذول داشت چوں نوبت خانیت

با آباقا خان اتصال یافت از مبادرت بصوب بندگی متخلف شد و بمثل لا
آتیك ما حنّت النیب دما غبا غبیس تمثل نمود وایں دوبیتی از سر نیک
نیتی که بداشت پیش صاحب دیوان فرستاد

بیت

بسوی خسرو ترکان چنیں که میگوید
که نیمروز وطن گاه پور دستانست
که از مهابت شمشیر و گرز گاو سرش
هنوز خانهٔ افراسیاب ویرانست

صاحب دیوان برای استمالت جانب و استمالت خاطر او ایں مکتوب را که
آب لطافت از آں مترشح است و بنیان فضائل بداں مترسخ بفرستاد

بیت

فروغ ملک ملک شمس دین محمد کرت
توئی که همچو ملک سر بسر همه جانی
مشقتے که ز هجرت رسید بر دل من
بکنه آن نرسد وهم انسی وجانی

قطعه

زرائے روشن باریک بین تو الحق
چناں سزد که چوں ایں شوق نامه برخوانی
ز باد پای برانگیزی آتش عزمت
بآب حزم غبارے که هست بنشانی

"چوں عادت سپہر بے مہر و روزگار جفا پیشہ آنست کہ مطلوب محبوب را در حجاب تمنع دارد و مقصود دل و جان را از آشنان آسان بر نیارد پس ہر حیلیت و احتیاط کہ ابناء آدم اختیار کنند زیادتی رنج و عناست و در احتیاز آرزو امنیت بہر چہ توسل جویند مادہ حرمان و انقطاع مصداق ایں دعوی آنست کہ سالہاست تا گوش جان و جان گوش با آوازۂ جود مخدوم ملک اسلام شہریار ایران خسرو بر و بحر شمس الحق والدین کہ روزگار اوامر و نواہی او را رام باد و جریان افلاک موافق مرام مشتاق و مترددح گشتہ بندۂ کمینہ محمد بن محمد الجوینی خواستہ تا بعبر را چوں بعبیرت کند و چوں نزدیک رسید کہ آن کام برآید و روزگار یک گام فرا پیش نہاد از غیب ناخبرے روی نمود کہ موجب حسرت و سبب حیرت دل بے طاقت شد و جان دور از افانت الحریص محروم مثلے معلوم است از آں سعادت باز ماند

خبر رفت

بیت

فرشتہ ایست بریں بام لاجورد اندود
کہ پیش آرزوئے عاشقاں کشد دیوار"

دریں چند روز قصاد فرزند زادہ محمد از آں جانب رسیدند و اخبار رسارۂ جناب ہمایوں و حضرت میموں رسانیدند خاصیت نفس مسیح داشت کہ بدان مژدہ دل مردہ زندہ شد در باب احتراز و اجتناب از حضرت علیا شمۂ بر قلم منشی گذشتہ بود از راہ جسارت و گستاخی ہمیں قدر می نویسد کہ راہ تجنب و توہم مسدود فرماید و عزم زیں حضرت بموجب خاور موکد و مشدد

(مکتوب)

ایں مکتوب در جواب صاحبی اصدار کرد "چوں ایام و لیالی متواتر و متوالی در آن میگذشند کہ ہیچ آفریدہ بکام دل نرسند و ہر اندیشہ کہ دل بر آں نہادہ باشند تغییر و تبدیل کنند۔ پس سعی و جہد مفید و منتج نیست و کوشش و کشش نافع و مرجح سالہا بود تا بنماز و روزہ و استمداد ہمم و دریوزہ خواستہ تا بازلقاء عزیز صاحب اعظم دستور اعدل و اکرام مبارک الرای والقدم شمس الدولۃ والدین بیند و عمان نو و کہن باز گوید تا ما

رباعی

با دشمن من دوست چو بسیار نشست
با دوست نشایدم دگر بار نشست
پرہیز از آں عسل کہ با زہر آمیخت
بگریز از آن مگس کہ بر مار نشست

از عنوان ایام شباب در لیعان اعوام و سنوات و نشاید [illegible] و محبت و اسالیب مودت بین الجانبین موکد و بنیان یگانگی مرصوص و مسموم بیگانگی مصون بودہ و روی بقبلۂ حق آوردہ و از آن جانب ہر زمان لقوبے صادر و حادث میگردد و داعی تتار و کفار و فجار میشود مصراع

از تو نپسندم کہ چنیں بپسندی

اما از راہ عقل سلیم نہ بر مقتضی شرع مطہر نبوی و احادیث در اخبار مدہ طہ نواں

رباعی

آن بہ کہ ہنرمند کنارے گیرد

باگوشهٔ قلعهٔ حصارے گیرد
مئ میخور و ولب بتاں می بوسد
تا عالم آشفته قرارے گیرد

درین چند روز بفرزند محمد می رسد آنچه صواب باشد باتمام رساند انشاء الله العزیز والعجب ملک شمس الدین بااین کمال عقل و شجاعت و شمائل و شهامت تناول خمر الا عاجم را متعرض شدے و او را بسیار دو بیتی است در مدح و ترجیح آں بر شراب اعجاب را این ابیات اثبات کرده از قبیل صنعت تحسین مستقبحست

بیت

میخواره اگر غنی بود عور شود
وز عربده اش جهاں پر از شور شود
در حقهٔ لعل از آن زمرد ریزم
تا دیدهٔ افعی غمم کور شود

بیت

هر گه که من از سبز طربناک شوم
شایستهٔ سبز خنگ افلاک شوم
با سبز خطان سبز خورم در سبزه
زآن پیش که همچو سبزه درخاک شوم

دریں حال تا روی دعوی بدیں شرح چوں تیغ شاه بخون دشمن دولت سرخ

شود و جاهلان از سبزهٔ سیاه روی سیر گردند این دو بیتی انشاء و ایراد کرد

لمؤلفه

با سرخ گل آں سرخ می اے سرخ عذار
تا سرخ شود روی طرب زود بیار
رخ زرد مکن بسبزی از ازراق چرخ
هر چند سیه سپید شد لیل و نهار

در نسخهٔ تبریز: از ازراق زرد

چوں میان او و ملک ضیاء الدین کابلی وحشت و منافرت و مشاجرت بر مکان مکابرت حاصل بود ملک ضیاء الدین این دو بیتی بپیش او فرستاد

دو بیت

غوری بچهٔ بکیں کابل برخاست
با همچو منی سخن بخواهد آراست
تو شمسی و من ضیا و داند همه کس
کآوردن شمس بر فلک بهر ضیاست

فاجابه الملک شمس الدین رد اُ علیه

دو بیت

اے بیخبر از خویش نگه کن چپ و راست
با همچو منی خصومتت بهر چه خاست
من شمسم و تو ضیا و داند همه کس
کز شمس بود هر چه در آفاق ضیاست

بعد از آن ببندگی آباقاخان پیوست و مدتی ملازم درگاه دریا معتد ارد
آستان آسمان مدار بود و چون بپیشان مراجعت کرد بر مطاوعت بندگی
حضرت و امتثال مثال خانی توفر می نمود تا ازین غار غرور بسرای
سرور پیوست

ذکر سلاطین مصر بر حسب این مقالت

از عراص وسیعهٔ اقالیم سبعه امروز بلاد مصر و شامات است که بعد از
شش صد و نود و اند سال از هجرت پیغمبر عربی علی روحه افضل
الصلوت وازکی التحیات بر جادهٔ جد و اجتهاد در دین پروری و حسن
اعتقاد ثابت قدم و صادق دم اند و حکم ان الله اشتری من المؤمنین
انفسهم واموالهم بان لهم الجنة یقاتلون فی سبیل الله فیقتلون
ویقتلون را نقش نگین دین و پیرایهٔ نوعروس یقین ساخته و تخم محبت
وولاء ولا تطع الکافرین والمنافقین در زمین صفاء طویت افشانده
واز شجرهٔ طیبهٔ ایمان ثمرهٔ ان الذین امنوا وعملوا الصالحات کانت
لهم جنات الفردوس نزلا اقتطاف کرده و بر مطاف لا یستوی
القاعدون من المؤمنین غیر اولی الضرر والمجاهدون فی
سبیل الله باموالهم وانفسهم فضل الله المجاهدین باموالهم و
انفسهم علی القاعدین درجة تطواف نموده مال و جان از برای معونت انصار

دین و گوشمال عصابهٔ متمردین و فرق فرق حق از باطل لیمیز الله الخبیث
من الطیب والمحظوظ من الخیب در معرض ضیاع و زهوق آوردن
سنتی مرضی داند و محافظت حوزهٔ اسلام و حمایت حومهٔ ایمان را
باشارت تعاونوا علی البر والتقوی کردن حتمی مقتضی شناسد لاجرم بدین
فضیلت بر جملهٔ بلاد اسلام مکنت تفوق دارند و شرف امتیاز یافته اند
روضة الاسلام بلاد شام و دمشق است که باتفاق امم طرفه ترین طرفیست
از جنات اربعه دامن خاکش از نظافت چون آستین مریم و حصیات رفراضش
در لطافت چون زادهٔ مریم اشجار غوطه اش از خوط طوبی موصل شده و زهاب انهارش
از رشحات حوض کوثر متصل و قال علیه الصلوة والسلام لو کان الجنة فی السماء فهی
فوق دمشق ولو کانت فی الارض فهی دمشق جامعش کعبهٔ ثانی و قبهٔ اریکهٔ
جنانی است که مجمع دوازده هزار مقتطفهٔ نبوت گشته و فتیان صدق او سردفتر
ارباب فتوت و مروت آمده عقود عقائد اهالی بفرائد اخلاص پادشاه
لایزالی انتظام گرفته بر قتال و جهاد و اعلاء شعار شرائع محمدی بواجبی قیام
نموده - در اواخر شهور سنه خمس و ستین و خمسمائة صلاح الدین یوسف
بن ایوب برادرزادهٔ نور الدین شیرکوه کرد که از وجوه افراد معتبر بابن
صاحب شام معین الدین محمود بن زنگی بن اقسنقر بود بر قضیهٔ اسباب
قضا و تلازم مسببات قدر بر مملکت مصر مستولی گشت والعاضد لدین الله
ابو محمد عبد الله بن یوسف بن حافظ که از نسل مردود اصل مذموم
فرع ابو تمیم معد الملقب بالمستنصر بود و حسن صباح اظهار

دعوة الحاد در عهد او کرد و بواسطۀ پسران دوگانۀ او نزار و مستعلی داعیان بدعت و الحاد متفرع بد و فرع نامتنفع ثمره شد یکی اسماعیلیان معروف بنزاریه اعنی ملاحده عراق و شام و قومش و خراسان و دیگر طائفه مستعلیان مشهور باسماعیل مصر در مستهل ایام دولت او درگذشت و صلاح الدین النساب داولاد او را بر تیغ گذرانید و نهال وجود ایشان که در منابت این دین با متانت مثابت زهر گیاداشت بکلی استیصال یافت. صلاح الدین در حکومت و استقلال بذروۀ کمال و متوقل جلال پیوست. پس شعار دعوت امامت بانساب خلفاء بنی عباس مستطیر گردانید و در اول جمعه از محرم سنه ست و ستین و خمسمایه خطبه و سکه بنام خلیفه الناصر الدین الله برمناکب منابر سائر اصقاع آن دیار مزین و مروج ساخت و او پادشاهی مرابط مجاهد کامگار دین دار بود و خزانۀ موفور و لشکر نامعدود حاصل و نواصی هشتده هزار غلام تیغ زن نیزه گزار در قبضۀ تملک او معقود و با این بسطت سلطنت شجاعتی بسخاوت مشفوع و شهامتی بسیاست مقرون در نفس او موجود در موقف جهاد با کفار ابد انفسك برخواندی و پای در عرصۀ منازلت نهادی و هشتده پسر که مستعد و مستحق تاج و سریر مملکت بودند هر یکی رابطرفی از اطراف ممالک نامزد فرموده چون آفتاب عمرش بغروب انقراض پیوست آن مملکت همچنان در دست تملک اولاد او بماند تا بتعاقب ادوار و تناوب

لیل و نهار نوبت سلطنت بملک صالح که از جملۀ نواده زادگان بود رسایند بر قاعدۀ سلاطین سلف تجهیز سبیل حج و ترتیب قوافل بیت الله را بمبالغت فرمان داد و در تقدیم مراسم و مواسم جهادات و غزوات بجدی تمام خوض پیوست و عروس ملک را چون آن مقصود بود برای پیرانه پیرایه بست چون حاصل عمر و سلطنت او بانجام رسید ممالیک اظهار کفران نعمت پیش گرفتند و با یکدیگر مواضعه کردند مملوکی ترکمانی قبنر نام جویاء کام و نام صاحب سلطنت معروف شام شد او را الملک مظفر خواندند و اوامر و نواهی او را ممتثل و مطواع گشت از آن تاریخ باز کار سلطنت آن ممالک با ممالیک افتاد و طریقۀ من عز بز و من غلب سلب در میان ایشان ظاهر شد و لکل قرن قرین بهر وقتی که اجماع افراد بر یکی قرار گیرد او را پادشاه سازند و بر تخت مملکت نشانند و الی یومنا هذا این قاعده مطرد شده و سلاطین آنجا از استقلال که شرط اقوی و رکن اوثق ملکداریست منفرد آمده اند

لمؤلفه

کرا بخت بر تخت شاهی نشاند
بخستش قضا نامۀ عزل خواند
فلک کرده از بهر شان چنبرے
برون رفته هر یک پیئے دیگرے

بعد از واقعۀ بغداد بفرمان منگوقاآن و اشارۀ پادشاه زاده هولاکوخان

چنانکه در مقدمه مسطور گشت کید بوقا بشامات لشکر کشید و از ملک مظفر و لشکر او دید آنچه دید ملک مظفر اگر چه چون نام خود بمقر دولت و مستقر بهجت عنان تافت اما روزگار رکاب وار پایمردی نکردی و قضا عنان صفت دستگیری ننمود بندقدار که مملوک صالحی بود قبچاق نژاد بر وی خروج کرد پادشاهی که کسوت عطیت غبطت بر قامت با قیمت مستحقان خیاط رأفت شامل او اندازد و کلاه کرامت سرفرازی بر هامهٔ همت صاحب دولتان دست قدرت او نهد بندقدار را مکنت آن داد که بتیغ زمرد پیکر بیجاده فشان عقیق رخشان روح او را از کان بدخشان ارکان بیرون آورد و بخزانهٔ سلطان الملک الازالی تعالی شانه فرستاد و بندقدار بیدق دار بر سر عرصه ملک مصر فایق شد و منصب شاهی را لایق ملک طاهر لقب یافت و بعد از آنکه فضل و شهامتی شامل و تاییدی تمام و رائی قوی و عزمی ثابت و همتی بلند در تنظیم مهمات ملک و تتمیم مصالح کامگاری شروع پیوست تیغش در مضایق دست فتنه را قلم کرد و قلمش در زکا آب گوهر تیغ بریخت پس هوس استصفاء ممالک روم باعث و مستحث او شد تا در زی توریه و پوشیدگی جاسوس وار با دو سه تن از خواص بروم رفت و احتیاط مسالک و اختبار عساکر نموده مراجعت کرد چون بفسطاط سکون و مخیم نشاط در وان سلطنت پیوست پیش آباقا خان رسولی فرستاد و بوساطت سفارت مار پیکری مرغ منقاری که چون صفیر صریر آغاز و طاوسان خواطر

اهل کمال در جلوهٔ نشاط آیند و طوطیان نشیمن قدس شکر شکر شکار شوند غواصی که بیک غوطه در بحر قیر رنگ هزاران لؤلؤ ثمین آب گون بر آورد بی گوشی که کلمات خطرات اوهام بشنود و بی طول فکر از معانی بکر جواب بدیهی بر سر زبان دارد طیاشی خوبی پر خاش جوئی که اگر چه بحدت او را سرزنش کنند و از پهلو او تراشی واجب دانند بصنع باری جری القلب و جاری اللسان باشد الف صورتی که چون کاف کن از ازل باز بالون الف گرفته است ذو النون مصری وشی که از تاثیر نقطهٔ وحدت چون الف راستی در استکاری پیشه دارد قصب پوشی که خطیب وار بر ممبر سه پایه انامل طیلسان مشکین بر سر افگند واسطی محتدی که از بدو طفولیت در بیشهٔ شیران نشو و نما یافته مصری نسبتی که تا باشد از بهر مزاوجت و ممازجت زنگ و روم و زنگ آمیزی صبح و شام در تجسم آمده باشد مختطی دون بلوغ الرجال که با لغان بلیغ سخن چنانکه می بینی بر ملا از املاء او در تعلیم و تعلم خوانند صفرائی مزاجی از بنی الاصفر که بر صحت سقم او گونهٔ زرد و تلخی دهن و نزاری تن گواه است متوهی سوادئی سر که بکثاری و مهذاری او بر آن دلیلی لامع و برهانی باهر دانند ساعی خورد گام که در ساعتی بیک چشم زد از قیروان مغرب بخطهٔ بلاد الثلج رود حدیث سنی که هم در عنفوان حداثت و انفوان نشو بر خاستن او چون مقیمان منزل شیب جز بدست بنا شد یعنی قلم عریضه این ذکر از پردهٔ فکر مکشوف گردانید که ما بخود عزیمت تفرج

روم را با مضار سابندیم و اوضاع و اماکن آن بلاد محطّ آثار و مسیر قدم
و مطرح شعاع ابصار ما شد و دلیلے بر آنکہ این اخبار بصدق
پیوندی دارد در فلان دکان طبّاخ کہ قطعۂ رائی شمارخ را صفت
ایاہار او تواند بود خاتم خود را رہن مقدارے از طعام کردہ ام
چہ تیراندازان را رسم است در آماج گاہ نشانۂ انگشتری نہادن
توقع کہ پادشاہ باستر داد و ایصال آن بدین جانب فرمان فرماید تا
بدین دست منت انگشتری وار نگین جان را بنقوش اخلاص
ایلخان سلیمان مملکت آراستہ دارم۔

لمؤلفہ

وطوّع یدیك امثال الخواتیم

شوم آباقاخان از استماع این حکایت و استدلال بر کمال تہوّر و افتخام
بندق دار در مقام تعجب و استعظام دست بر دہان نہاد و جبین
حال را با نامل فکرت خاریدن گرفت ایلچی را با غلام ماجری پیش
پروانہ فرستاد چون حسن استفسار و شرط استطلاب بر عایت پیوست
قضیۂ بر منوال مشروح واقعہ بود خاتم قہرمان مملکت مصر بخدمت تخت
تاجدار اقلیم خانیت کہ گردن سرکشان گیتی را بطوق استخدام
خود مطوّق مے شمرد آوردند و باز بمصر فرستاد سلاطین عہد از
دستور شہامت و جرایہ احوال او حسابہا برگرفتند و بر فذلک ماثر
دیگران ترقین نہچین نہاد برین حال روزگارے زیادہ

نگذشت کہ پروانۂ روم چون با آباقا خان چندان معتقد نبود دگوہر
نیت او در سمط اخلاص منعقد نہ با بندق دار مراسلہ آغاز نہاد
و تراب نفاق را بمراسل تسویل زینت داد و اورا باستصفاء مملکت روم
بعث و تحریض و حث تہیّج کرد و فرانمود کہ از مطاولات مغول دل او
مرکز دوائر سآمت و محطّ رحل ندامت است اگرچہ انکار رائے صواب
بندق داری مصلحت داند و بدین صوب عنان گرای شود ممالک
روم را کہ مرام پادشاہان دولت رام است بے مقاسات طول مدت
و تحمل انتظار و کلفت تسلیم کند بندق دار بنا بر داعیۂ ہمت نامی
خود و اظہار ولاء پروانہ شدن لشکر و تہیۂ اسباب پروانہ داد
و بر عزم تہنیت پائے در رکاب رکوب نہاد و عنان یکران
ملک گیری بجنبانید بعد از قطع مراحل در غایت سرعت حوالیٔ دیار روم
را مرکز دائرہ عسکر ساخت۔ پروانہ را دواعی استشعار و بواعث
خوف و اقشعرار بر آن داشت کہ عراص ممالک خالی گذاشت و بگریخت
و تفصار حسن عہد و میعاد را بسر انگشت بے وفائی بگسیخت بندق دار
بر تمامت آن بلاد چند انکہ ایلخانان این دیار ست مستولی گشت
در طول و عرض۔ وقال اللہ تعالےٰ الٓمّٓ غلبت الروم
فی ادنی الارض چند ماہی اقامت کرد۔ پس با غنائم موفور و
مساعی مشکور بصوب مصر کہ دار الملک اصلی بود توجہ فرمود۔
پس تمامت خطوط پروانہ کہ خطّ معمّا و لفظ لحن عبارت از آن بودی

پیش اباقا خان فرستاد. چون ایلخان ازین حادثه که جاذب
انکسار خاطر و باعث غضب اندرون بود خبر یافت مانند شیر
خشمناک و پلنگ جسور در قلق و اضطراب با لشکر حاضر متوجه روم شد
و شمع عمر و اقبال پروانه را که از تهاون لشکر مصر با ایلی پادشاه
پروانه داشت بسر آستین قهر بکشت و پیشوایان روم را بجلادت مطابقت
داغ ادبار صاحب ایالت مصر در ترکتاز سلطنت بیک چین ابرو بر
تیغ هندی گذرانید و زنگ کینه را از آئینه خاطر مصقول کرد و در شهور
سنه احدی و سبعین و ستمایه لشکری نامزد دیار شام فرمود
تا صبح دار تیغ کینه کشند و روز دولت مخالفان بزوال رسانند یعنی
چون ایلخان فغفور رکنت. خاقان همت عزیز مصر بر بندق دار
مسلم داشته است شاید که او نقش طلب قیصری از دیوار مقصوره
قصر دماغ منمحی گرداند لشکر افراسیاب تحت غائیت بادل که دست
انتصار بر کنارند قلعه بیره را حصار دادند بهر حیث مؤتلی حصین بود
و اساس استظهار سکان بدو خائر وا فرزین نزدیک آمد که مهره حرفت
عرب یعنی مغول در مغالبت بر رقعه احتیال ششدر گردانیده در قمار
مقاومت ندب ظفر عذرا برند و قلعه عذرا را بی مهر مهر بقضیب خضیب
سنان افتراع کنند سکان بیره تیره حال شدند باعلام صورت حال و استمداد
رجال. سیاهان عرصه هوا یعنی هوادی طیور رسالة ادلی اجنحه بجناة حمص اطلاق
کردند و از آنجا تا بیره چون ابراج طیور و قیبان و مراقبان این شغل موضع بموضع

قریب بودند هم ازین نوع رسولان را ارسال واجب دانستند حکایت کردند
که چون سیمرغ زرین پیکر آشیان نصف النهار پیوست آن برید پرنده نامه رند
بتحریک قوادم مسافت عرض هوا را قطع کرده بمبرج مالوف مصر رسید شاه با قلعه معالی
بندق دار چون بر مضمون رسالت حمامه برج فطنت و قوف یافت حالی
جواب فرمود نوشتن. که محافظان قلعه بیره ساکن دل و مستظهر خاطر باشند
که صبح رایت دولت ما بامداد روز هفتم را بر حوالی بیره طلوع خواهد بود اگر درین
میعاد بی تکلف تخلفی افتد ایشان در تسلیم قلعه مرخص اند والسلام. پس دوازده
هزار سوار را فرمود تا ساختگی مسافرت و محاربت کرده در حرکت آیند و خود با هفت
غلام بمراکب یام در تعجیل تمام روانه شد مشاهدان تقریر کردند که از قاهره تا بیره بیست
و هفت موضع یام بسته بود. اگرچه سالک مسالک فلک اول اعنی ماه بیک
ماه منازل بیست و هشت می پیماید. شاید آسمان رفعت در مدت چهار روز
بیست و هفت گانه یامات را بقوائم مراکب آسمان رفتار قطع کرده بقلعه بیره رسید
سواری دو بیست از لواحق حما بخدمت رکاب پیوستند خواست که سکان قلعه را
از مورد رکاب سلطنت اعلام دهد و چهره ایشان که از عکس تیغ نیلوفر پیکر مغول
حدیقه شنبلید و زعفران می نمود بگلگونه نشاطی مورد گرداند و بآستین تسکین
غبار خوف و تنگی که بر نواصی ایشان نشسته است محو کند چون مسند نشین مینا وش
فلک را بود نوربخش شاه سیارات آرایش و آرامش دادند مقابل قلعه از ماوراء
آب فرات که حائل بود میان فریقین بر سر نیشه علامت سلطنت آشکار کردند متوطنان
قلعه غلغله نشاط بفلک رسانیدند و نای رویین را که معادیان را نفخه صور هیبت

وموالیان را نفخهٔ سور مسرت بود در دمیدند لشکر مغول از حرکت نشاط ایشان اگرچه موجب آن ندانستند ساکن مقام تردد شدند بعد از سیزده روز لشکر مصری که در مقام مفاخرت گردن افراز بودند برسیدند لشکر را چون عبره بر آب فرات بی معابر از مستعملات بود بندق دار بفرمود تا سی و پنج هزار نفر از حیوانی که دالی الابل کیف خلقت معین خلقت آنست بیک دفعه در آب انداختند و از زیر آن شتران عجیب هیئات ابر مهابت لشکر شیر سیرت مصری بگذرند باول خود عنان افرا آب داد و تمامت لشکر را از یمین و یسار اشارت راند چون آتش بر آب زدند و باسانی بگذشتند و شعر رودکی در عبرهٔ آن رود که غزارت دریا محیط داشت حسب حال و ورد مقال ایشان شد.

بیت

آب جیحون با همه پهناوری
خنگ ما را تا میان آید همی

مغولان چون کمال جرأت مصریان مشاهده کردند و آن لشکر موج حرکت بر روی آب دیدند بضرورت ایشان را رحلت بر اقامت اختیار بایست کرد و مهرهٔ مقاومت از روی بساط عزیمت برچیدند و روان شدند با آنکه اعداد لشکر مغول اضعاف مصریان بود بندق دار با لشکر تعاقب نمود و از متخلفان ایشان چند مواشی و رحل و ثقل غنیمت گرفتند و احدوثه از شمائل شجاعت او بر روزنامهٔ روزگار باقی ماند بعد ما که از سال سه پنج در این سرای سپنج بر فراز تخت بگذرانید و گنجهای بی رنج بدست آورد و متقاضی اجل آواز الرحیل در داد عاقبت او را چون گنج با آدر

بخاک سپردند

بیت

جز حادثات حاصل این تنگنای چیست
ای تنگ حوصله چکنی تنگنای خاک

چون میزبان جان او که در مهمان خانهٔ قالب منزوی بودی میل دعوة خانهٔ علیین کرد منشیان قدر منشور سلطنت را بنام پسر ملک سعید طغرا کشیدند و تارک و مقدم او را شایان تاج سلطنت و گاه مملکت گردانیدند بحسب استحقاق ارث مالک مملکت زین للناس حب الشهوات من النساء والبنین والقناطیر المقنطرة من الذهب والفضة والخیل المسومة والانعام والحرث گشت بر وفق ساعات شب و روز بیست و چهار ماه که زمان مدت دو سال باشد بساط اطراف و اوساط ملک را بواسطهٔ بساط سطوت و نصب اسطوانهٔ عدل و تسطیر مساطیر نصفت محوط و محفوظ میداشت عاقبت روزگار مهلت نداد که بپای آمال بساط اقبال سپرد و بدست ظفر دامن امانی گیرد ملک مجازی را بنا کام ترک گفته را آخرت بپیمود

بیت

اگر صد بماند و گر صد هزار
همینست روز و همینست کار

بعد از و سلطنت آن دیار بر سیف الدین قلاون المعروف بالفی مقرر شد و بقلم قضا روزنامهٔ دولتیاری بنام او محرر و ذکر بسطت قدرت و سطوت سیاست او در در جهان شایع شد و اهوا و قلوب امرا و اجناد در سخط و رضا او را متابع در شهور سنه ست و سبعین و ستمائه بر عزم مقاتلت لشکر پادشاه مبارک عهد آباقا خروج کرد با حماة کماة عرب قائد لشکر ایلخانی تمغور نوین و تودائون بهادر بودند و در صحرا ابلستان خیام اقامت را

مطنّب واسباب طعان وضراب مرتب گردانیده مجنّدهٔ مصری برایشان چون قفاً بدکه قابل ردنباشد تاختن آوردند بهنگام اجتماع زحوف واختلاف صفوف که تیغ خاطب حسام روح بود وسنان خامه زن جریدهٔ عمر

بیت

از آوای اسپان وگرد سپاه
بشد روشنائی زخورشید وماه
ستاره سنان بود وخورشید تیغ
از آهن زمین بود وازگرد میغ

بعد از مکابده ومکاوحت ومطارحه ومطاردت ومجاولت ومصاولت آن دو لشکر جان شکر لشکر اسلامیان چون قلب وساقهٔ ایشان بجنودٍ لم تروها محفوف بود + وبخطاب اولئك على هدى من ربهم واولئك هم المفلحون مخصوص + حمله آوردند چنانکه راسخات جبال بزبان صدا ناله وفریاد آغاز نهاد وقالوا ربنا افرغ علینا صبراً وثبت اقدامنا وانصرنا على القوم الكافرین هامون از خون کشته جیحون شد لمرامغول را باکثر لشکر بقتل آوردند واسلحه ومراکب ایشان را غنیمةً یافت درجهٔ غزا حاصل کرده منصور ومسرور مراجعت کردند وباز در شهور سنه تسع وسبعین وستمائة آباقا خان برادر خود را منگو تیمور با امرا [illegible] والنیاق [illegible] لشکر که [illegible] تیغ آتش بار آب می گردانیدند وذنب فلک باذنابهٔ رمح سرتیز ایشان راسا براس می خواند بمدافعت ومقاتلت ایشان فرستاد تا مملکت مصر را مستخلص گردانند و رقم ایلی بر ناصیهٔ اهالی کشند الغی با هشین والوف در ظاهر حمص بلشکر ایلخانی رسید

چون کار از دوال دقاف مقال بوقاف وثقاف قتال کشید ثورهٔ بلاد هن بازگرد مشعلهٔ پیکار استعلا گرفت مشغله وغوغا بفلک اعلی پیوست

بیت

زتیغ وزگرز وزکوس وزگرد
سیه شد زمین و آسمان لاجورد
همی چشم روشن عنان راندید
سپهر وستاره سنان اندید

در حومهٔ میدان کاسهٔ سرها چون گوی گردان وچوگانش قوائم مراکب بود وصحرا معرکه از بخیع قتلی لجهٔ دریا وشناور آن تنهای بی سر می نمود

بیت

همی گرز بارید برخود وترگ
چو باد خزان بارد از بید برگ

از رشق نبال ومشق سنان وخرق تیغ هندی گهر مردان کارزار را بی حد ومر

بیت

کمان بدست کمر بر میان زره برتن
زره دریده شکسته کمان گسسته کمر

ناگاه از لشکر منگو تیمور النیاق وایاجی که حامی میمنه بودند بر میسرهٔ اهل مصر کفت غائله دشمن را چون انگشت دست مساعد وهم پشت باتیغها چون زبان مار آخته وگرزها چون خرطوم فیل افراخته چون قضا بی حجاب وچون اجل بی هراس وچون

رعد در خروش و چون دریا در جوش عنان چون باد بر شتاب و رکاب چون کوه
بادرنگ حمله بردند تا برخوان مصاف از خون ایشان قبل ان جاشت النزحوف
چاشت قتل راز تیبی سازند چنانکه بتیغ لمعان خورشید مفرق هام شگافته گرد میسرهٔ
مصریان متفرق و منهزم شد نزدیک بود که رونق از لشکر مصری و شامی که سامی
قدر بودند دور گردد و شکست حزب الله از آن حرب درست ملائکه ارضی لخرات
علیه سجدا و بکیا آواز اللهم انصر جیوش المسلمین ولا تنصر علیهم
بمسامع ملاء اعلی رسانیدند فرمان ارحم الراحمین چون حکم سبقت رحمتی علی غضبی
سبقت یافته بود عقاب بلیت بر سر اعداء دین در پرواز آمد و همای همت بی همتا
اسلامیان جناح فوز و نجاح بگسترد از میمنه بتیمنهٔ شام با احتشام جمعی حماة درماة
عرب که فاره راعراض ونشانهٔ ناوک تقریع میساختند بر قلب مغول با قلت
مبالات علی الجمله حمله آوردند دعا رب لا تذر علی الارض من الکافرین دیارا
باجابت مقرون شد و فتح الباب دین هدی ظاهر گشت لشکر منگو تیمور در تیمار بوار
افتادند و شهزاده باقورمشی از رعب و رهب شاه راه هرب پیش گرفتند ناگاه
منگو تیمور را تیری زدند که زبان سوفارش نامهٔ اجل موعود روان بر وی خواند
باقی ابطال شام و رجال مصر که بر حملات مصر و اعداء دین را مضر بودند از بطون
مکمن چون وقت ظهور بود برهیونها.

بیت صفت اسب

حرصر تک پولادرگ صاعقه انگیز
گردون تن عفریت دل کوه تحمل

سوار گشته بیرون آمدند معنی

اعز مکان فی الدنا سرج سابح

سابح شده

بیت

بشمشیر هندی بر آویختند
همی ز آهن آتش فرو ریختند

و تمامت لشکر را بر آن عرصه عرضهٔ مرهفات ساختند و وحوش و نسور را در آن صحاری
از لحوم و دماء ایشان سالها جشن و سور حاصل آمد فما بکت علیهم وما کان لهم
من ناصرین افبالباطل یؤمنون وبالحق یجحدون فسیعلم الذین ظلموا ای
منقلب ینقلبون. باقی احوال این ملک بطریق اجمال در موضع خود ایراد کرده آید
بحول الله و قوته و شمول نعمته و وفور منته

موضع تتمیم ذکری که تقدیم یافته و تشریح متعلقات قضیهٔ مسابقت آن و مخالفت مجدد امت الملک و تقرب یافتن بوساطت امرا در خدمت ایلخان

چون خواجه بهاء الدین ابن صاحب الدیوان از این سرا چه غرور بریاض سرور
شتافت باندک مدتی چنانکه سمط لآلی الخلال یابد و دانها یکی از عقب دیگری
جاری گردد آثار ضعف و وهن در دولت صاحبی را علی التوالی روی نمود و
اعداد وقائع متتابع در رسید آری معهود از فلک بی نمک متعارف از داب روزگار

تا همواره جز ابداء احرار و ترشیح اشرار و ترفیه اراذل و تکدیر افاضل چیست در زیر این سبز گلشن ناپایدار عهد غنچهٔ گلی را بدست که دادند که باز در پی خار افگارش ننهادند و جرعهٔ شراب کامی را در کام امیدواری کجا ریختند که هنگام صبوح او را بدرد سر و خمار حوادث مبتلا نکردند کدام روز آفتاب سعادت صاحب دولتی از افق مشرق مراد بر مقنطرات ارتفاع بخط استوا پیوست که مدارات فلکی آن را بر مقنطرات انحطاط بحضیض غروب محجوب نگردانید یا چه وقت نهال آمال صاحب کمالی بر لب جویبار نشو طراوت و نضارت یافت که عما قریب بدبور باد بار و نکباء نکبت قابل ذبول و جفاف نگشت

بیت

برجویبار روضهٔ امید تا منم　　سرسبز و تازه هیچ نهالی نیافتم

مهر منیر را و مه مستنیر را　　بی وصمت محاق و زوالی نیافتم

اول خللی که تالی این واقعه گشت مخالفت مجد الملک بود و او مردی اصیل بود مولد و محتد او یزد و از ابنای ثروت و مکنت مجوّه بجاه و حشمت و متوجه بذروهٔ علو و رفعت بنزایع حال و ضیق مجال دست خوش ایام و پایمال حوادث لیالی شد و در عداد دولت خواهان و خدم صاحب معدود گشت و بجرم کرم آنجناب که کعبهٔ آمال و قبلهٔ اقبال و مطرح شعاع افضال و مسرح وفود عز و جلال بود پناهید او را باعمال فراخور حال منصوب فرمود بعد از آن تغییر عقیدت و فضول و مکیدت در سجنهٔ حال تفرس کرده عیار اعتماد و اعتنا نقصان پذیرفت و به جانب او التفات خاطر کمتر رفت بارها بمکارم بی دریغ صاحب که واسطهٔ ارزاق

خلایق و رابطهٔ توقی از بوائق بود توسل و تشفع انگیخت و بیچارگی نمود در نجحی گشاده نگشت و از ریاض آن عواطف بوئی استیناسی به مشام امانی او نه پیوست با طالع بشولیده و بخت بخشم رفته و فلک نامساعد و روزگار آشفته در مسارات میگفت ؎

فان قیل لی صبراً فلا صبر للذی　　غدا بیدی الآیام تقتله ضرّا

نه مکنتی که امکان اقامت در تصور آمدی و نه قدرت نفقه و الاغی که مسافرت و مهاجرت را اختیار کردی نیز سر بدنارت همت و خساست نهمت فرو نمی توانست آورد چه فطام از مالوف و انقطاع از مانوس مطبوع بالطبع مولم و موجع باشد ناکام بلیت و لعل و ما یغنی الحدثان علی لیت و زی راشی می پیوست اختلاف و تردّدی پیش امرا داشت و با ایشان سوابق معرفت مستحکم گردانیده و پیوسته متفحص احوال ملک و مال و بودی و از علم استیفا و حساب محظوظ عاقبت کار چون نومید شد و گفته اند ؎

نومید دلیر باشد و چیره زبان

پس دل بهلاک خویش خوش گرداند

بیت

بر آنم میاور بیکبارگی　　که جان را بکوشم ز بیچارگی

و امن اذا عزمت فتوکل علی الله را بدندان اجتهاد چست گرفت و نطاق الفرار ما لا یطاق بر میان ضرورت حال بست و پای در دریای ع

و قرب البحر محذور العواقب

نهاد در شهور سنه ثمان و سبعین و ستمایه ببعضی امرا که در باطن ایشان مخالفت و انکار صاحب می شناخت مروج نقد ناسرهٔ خود ساخت انتهاز فرصتی کردند. و هنگام و مقام

شرو یا زکه شرّاد بازبوی عائد خواست شد او را ببندگی حضرت بُردند حقیقت لطف
جُربُزه باحُسن تقریر یادداشت و آداب خدمت سلاطین و داب ایشان و ادای سخن را بواجبی
دانسته عرضه داشت که صاحب دیوان درین مدت که بدین شغل خطیر منتصب است
و بوسائل شروع در جلائل مهام متشبث هر گز مال ممالک را براستی تقریر نکرده و تمامت
ملک پادشاه را املاک خاصهٔ خود ساخته و در هر طرفی از اطراف دیوانی پرداخته و همچنین
داستانی در وشایت صاحب علاء الدین علی طریق الاشباع باز راند و عنان مطیه
تشبیب را بمنهج این مخلص کشید که خواجه بهاء الدین در مدت حکومت عراق بیرون
از حقوق و واجبات دیوانی ششصد تومان را از اعمال استخراج کرده و دیناری از
آن وجوه بر کار خزانه و چریک منصور نانشسته مقدمهٔ من یسمع یخل معلوم است و نوق
حمز دخل روزگار محسوس. باری تعالی آنرا القبول در دل ایلخان جای داد و گوهر تقریر
او چون تعلق بزرگ رفته بود هر چند در نظر عقل نقدی مزیف می نمود گوش هوش پادشاه
بدان مشنف گشت از گلزار سعادت نسیم در وزیدن آمد ایلخان نواخت و عاطفت
زیادت از مطمع و مامول او ارزانی فرمود و بدست خود کاسهٔ داد و تشریف خاص
مبذول داشت و هم در آن مجلس سخن تمامت ممالک پرسید او نیز تقریری دلپذیر
ملائم مزاج پادشاهی باداء رسانید یرلیغ نافذ شد که مشرف ممالک باشد و محاسبات
چندساله را استدراک کند و مظان توفیرات و مواقع تقریرات اموال را
استکشاف نماید و هیچ آفریده از شاهزادگان و خواتین و امراء بممانعت پیش
نیاید و بدین احکام پایزهٔ سرشبری داد که تا غایت هیچ سلاطین و ملوک
را نداده بودند عقیدت پادشاه با صاحب متغیر شد باستحضار نواب و

وکلاء تبریز ایلچیان عنان مسارعت برتافتند صاحب از تیر باران مکاید الخصام
که در اوّل نُشّابه که کشاد داده نشانهٔ مقصود را مقرطس گردانیده بود خبر یافت
ضجرت و ندامت که باللجاج و عناد توام اند بر نفس مستولی شد و زادهٔ فکر حکما
اللجاج اقل الاشیاء منفعةً فی العاجل واکثرها مضرةً فی الآجل مناسب
قضیه آمد این حکایت مشهور است که هارون الرشید روزی با ملکهٔ مملکت و عقیلهٔ
دولت خود یعنی زبیده بملاعبت شطرنج دفع ملالی و تطییب حالی میکرد
مراهنه را شرط آنکه غالب را بر مغلوب حکم نافذ روان باشد و هر چه اقتراح رود
اسعاف لازمه آن در دست اول. هارون غلبه کرد زبیده را فرمود تا پیراهن
و کسوتی که بر قوائم انسان حاوی باشد خلع کرده در مقابلهٔ نظر هارون بایستد زبیده
چندانکه استعفا کرد مفید نیامد بنا کام امتثال امر بر حسب مشروط نمود ثانی الحال
زبیده غالب آمد گفت ملتمس آنست که با فائزه حبشی که کمترین جواری بود جمع شوی
هارون از سماجت خلقت و دمامت صورت او انفت داشت شفاعت کرد تا
در معرض این التماس از جواهر نفیس و یاقوت آبدار چندانکه در حوصلهٔ آز و گنجد برارد
زبیده گفت اگر تمامت خزائن مبذول افتد و در ملک اشتراک دهد مقبول نخواهد بود
بر مقتضی شرطی که رفته قیام واجب است. و دفع را محل غیر قابل هر چند هارون
در شفاعت بیشتر زد زبیده افصاح الحاح و ادراج لجاج که یوغر القلوب
و ینتج الحروب صفت دارد زیادت کرد. هارون بر فائزه مجتمع شد بتقدیر الهی
از قارورهٔ اصلاب او قطراتی که بفضل هضم رابع مستعد آن بود که تبقیهٔ نوع را
مبداء شخصی دیگر گردد در مقر رحم شهوق یافت و قوت ماسکه بمحافظت آن

قیام نمود دانا ثمّ خلقنا النطفة علقة فخلقنا العلقة مضغة فخلقنا المضغة عظاماً فکسونا العظام لحماً بوسائط تاثیرات اجرام علوی آنرا بمرتبهٔ انشاء خلقی دیگر رسانید فتبارک الله احسن الخالقین هنگام میقات وضع حمل و زمان نفاس فائزه مامون میمون الانفاس از مضیق عدم در فضاء وجود آمد چون از حضیض رضاع بیفاع تمیز رسید دلائل نجابت و شمائل شهامت از حرکات و سکنات او ظاهر بود روزی شخصی متنبی را بحضرت خلافت آوردند او بر دعوی باطل اصرار نمود او را در عذبات عذاب کشیده ببساط سطوت تعزیکی کردند چون به تادیب ضربی تقدیم یافت بصیاح و عویل و ندبهٔ طویل در آمد مامون در رشتهٔ (سلک ۱۲) برادران بموضع خامل و موقفی نازل ایستاده بود متنبی را گفت فاصبر کما صبر اولوا العزم من الرسل هارون از سرعت ذکا و فطنت و دها و حُنکت او متعجب شد و شفقت ابوت در حرکت آمد و گفت صدق رسول الله صلی الله علیه وسلم اذ قال اولادنا اکبادنا بعد از آن یوماً فیوماً محبت و تربیت در حق او مزید پذیرفت تا مامون در کل علوم بر اقران فائق شد و بآداب و مراسم ملوکانه از فروسیت و میدان داری بر برادران غالب. چون هارون دعوت حق را اجابت کرد زبیده خواست که پسرش محمد امین در مسند خلافت قائم مقام باشد اما تریدا و اریدا ولایکون الا ما ارید میان برادران بکرات مهاربت رفت و در تاریخ دولتین کیفیت آن احوال مشروح است چون محمد امین بقتل آمد دعار خلافت او را ملائکه با شارت من وافق تامینه تامینهم آمین نگفتند زبیده نفسهای سرد چون باد خزان از جگر جوشیده برکشید و گفت ما اغدنی بهذا الیوم الا یومقیامی بالحجاج مع ابیک از نظم این حکایت و ترتیب این روایت حجاب ریبت از محاذات ابصار مرتفع گردد که معاندت و لجاج در مختصرات

امور منتج ناکامیهائی بزرگ و جالب معادات دشمنان سترگ است و تلهف بعد از وقوع ملمات و حدوث نائبات زیادتی عناد و رنج خواهد بود و حسرت و ضجرت از عقب نوازل قضا و قدر بی فائده و رنج مثل لبغدادیان لست مع الحدیث فاغزلی کارمجد الملک دریک لحظه که پرتو آفتاب عنایت ایلخانی بروی افتاد شبنم صفت از ثری بثریا رسید

رُباعی (ابوسعید ابوالخیر)

از لطف تو هیچ بنده نومید نشد　　مقبول تو جز مقبل جاوید نشد
مهرت بکدام ذره پیوست دمی　　کان ذره به از هزار خورشید نشد

غلمان پری وش زرین کمر سیم عارض بر مراکب تازی نژاد کوه پیکر سوار گردانید و خرگاه چهل سری و بارگاه از اطلس ششتری برافراشت.

بیت

ز روزگار همین حالتم پسند آمد　　که خوب و زشت و بد و نیک برگذر دیدم
برین صحیفهٔ مینا بخامهٔ خورشید　　نگاشته سخنی خوش بآب زر دیدم
که ای بدولت ده روزگشته مستظهر　　مباش غره که از تو بزرگ تر دیدم

درگاه او بحکم المشرب العذب صورت ازدحام گرفت صاحب دیوان غبار دهشت بر دامن ضمیر و صفحهٔ حال نشسته ببندگی حضرت شتافت پادشاه باز خواست فرمود که چند سال در خدمت پدر نیکوی ما کوچ داده و درین مدت که سریر سلطنت بجلوس مبارک ما مزین و مانوس شد بر همان نسق ترا منصب مالوف مقرر فرمودیم و تمامت اموال را در تحت قلم تو مسلم داشتیم، امروز مجد الملک چنین تقریر می کند اضاعت حقوق عاطفت پادشاهانهٔ ما و اقبال بر ارتکاب کفران نعمت چگونه جائز

داشتی ضمیر صاحبے که رهبر عقل کل وکاشف اسرار فلک وطلاع انجد مغیبات بود دانست که تخطیه وتکذیب خصم در معرض عتب وعتاب بادشاه موافق مصلحت وملائم صواب نباشد وچهره خلاص ومناص را بجز از روزنه صدق واخلاص مشاهده نتوان کرد.

بیت

بجائے که تنگ اندر آید سخن　　پناهت بجز پاک یزدان مکن

بتلقین ملقن سعادت وتائید مرشد عقل وتوافق اسباب هدایت در مقام خدمت نسیح دل وفصیح زبان گفت سر ومال وتن وجان وخان ومان فدائے جان خان باد بلے نعم ایادی بے منتهی پادشاه روئے زمین را چگونه انکار توان کرد.

بیت

من شکر چون کنم که همه نعمت توام　　نعمت چگونه شکر کند بزبان خویش

هر آئینه درین مدت خود وبرادر وفرزندان از نعمت فائض حضرت ستدیم وداديم وخوردیم وبردیم وبعضے در خدمت پادشاه زادگان وخوانین وامرا صرف کرده وشطرے در وجه صدقات عموم خلایق ثبات دولت روز افزول رامعین شد وآنچه امروز در تحت تصرف ست از بضاعات وضیاع در دیار واصقاع وخزانه واسباب وخرابه املاک وممالیک ودواب فضاله خوان انعام وغیض فیض ایادی پادشاه است هر چگونه که فرمان شود هر وقت که مصلحت باشد بهر که اشارت نافذ گردد بر سبیل ایثار آثار رضا ظاهر کرده تسلیم رود وهیچ وجه در هیچ حال توقف وتسویف جائز نشمرد وخود تا از عمر مهلتی مقدر است ودر ساغر زندگانی جرعه باقی

بیک قبا میان بسته وخامه زبان کشاده والائی تنگ کشیده کوچ وبسم وبندگی کنم ع

آن تو ترا وآن مانیز ترا

این سخن متضمن سپاس داری نعمت وشامل بر شرائط صدق وانصاب وذکر سوابق خدمت وماثر لواحق عشرت چون از زبان صاحب بمسامع همایون اسمعت البشائر رسید نسیم عنایت از مهب غیب در وزیدن آمد وغنچه قبول بصبا رضا در شگفیدن بآب عفو واغماض سخن اغیار را از صفحه خاطر محو فرمود وامداد والطاف در حق صاحب تازه گردانید بزبان اشرف فرمان فرموده که بوده ونابوده گناه ترا بخشیدم در خدمت انقار رفت وشغل معهود مقرر داشته آمد باید که باستبداد انس روئے انشراح صدر ودل قوی بر قاعده گوچ وبها صاحب بحکم وما العصفور وسمه پیش عنقاء عاطفت وهمای همت پادشاه دهد واز سجده عبودیت مکرر گرداند وطوقه صورة بطوق منت جانے از حضرت خانی مطوق گشت. درحال رسل راچون بهوادی همت ام که از تنگنائی دام خلاص یابد یا شاهین که از اوج هوا بسوئے صید انقضاض کند باطراف ممالک فرستاد ومکتوبی مخبر از نهزت عواطف حضرت پیش برادرش صاحب علاء الدین نوشته. از خود بر جناح عزیمت بود بصوب بندگی در جواب این دو بیت مندرج گردانید.

وکیف یخاف قول الوشاة　　فدیتک فی عرفک الاثبل

وان سعایتهم فی علاک　　کضرب العقارب فی جندل

واز منشآت صاحب بشارت نامه اتفاق افتاد مفتتح آن مزین بدین آیت ومتضمن بدین بیت

یالیت قومی یعلمون بما غفرلی ربی وجعلنی من المکرمین۔

بیت

امروز بحمد الله فارغ دلم از دشمن کاندر دل تنگ من جز دوست نمی گنجد

وبعد از شرع الطاف واعطاف پادشاهی وفیض انعام نامتناهی در مطاوی آں ترجمه الفاظ دُرربار ایلخان کا نگاربدیں سیاقت ایراد کرده که روزها باشد تا بتواتر اخبار تغیر عنایت بالذات خراب وحوز بر تو منغض ومکدر مانده اکنوں ازایں جا در خدمت من بسته شده باز خانه روی وامشب بادلی فارغ وسینهٔ منشرح دست وپائی از سر نشاط خوش بصحرا انداخته زود بخفتت و دیر برخیز هر چند در عاجل حال بمعالج عنایت ایلخانی ثوران مادهٔ مخافت صاحب راسکونے حاصل آمد واز بطش وبطش خلاص یافته بمنصب موروث ومکتسب مستظهر گشت اما مجد الملک در سعایت مجد وقصد دودمان او راکه موجب دادوامان اسلامیان بود مستعد۔ بواسطه شرف قربت ایلخان داشراف ممالک مغبوط اشراف اطراف عالم شد ودر تمامت نواحی وجوانب برائے رفع محاسبات استدراکی بجراالشعیل نواب را نصب کرده ودر مکتوبات که از دیوان حضرت مصدر می گشت اول صاحب دیوان در طرف یمین دالیسه کان مقدمًا بمیمنه نشان می فرمود ومجد الملک در طرف یسار مشرف ممالک بلکاسی را چناں رقم مے زد که تشعیر پائے بلکاسی مانده خط بطلان بر نام ونشان صاحب می کشید لاجرم استخفاف واستحقار ایشاں باد دودمان کریم وخاندان قدیم نتیج ناکامی ومستدعی سخریت دوست ودشمن باشد وایں دوبیتے مجد الملک انشا کرد۔

دوبیت

(رباعی)

در بحر غمم تو غوطه خواهم خوردن یا غرقه شدن یا گهرے آوردن

خصمی تو بس قویست خواهم کردن یا سرخ کنم روئے بداں یا گردن

صاحب دیوان ردًا علیه ایں دوبیتی گفت

دوبیت

بر غوچو بر شاه نشاید بردن بس غصهٔ روزگار باید خوردن

ایں کار که پائے درمیان داری تو هم سرخ کنی روئے بداں هم گردن

صاحب بقوت نفس وبجدت همت از ملازمت بندگی حضرت منقادی نمی شد و امارات عجز وانفعال اگرچه موضع وموقع آں بود بخود راه نمی داد حکایت کردند که روزے صاحب را استحضار فرمود تا در پایهٔ تخت با مجد الملک در باب سخنی که بسمع اشرف رسانیده بود مواجهه کند علی الرسم هر دو مقابل یکدگر را زانو زدند پادشاه اشارة فرمود که صاحب فروتر از وئے زانو زند در حضور دشمن معاند از دست ساقی بے عنایتی پادشاه آں جام ناخوشگوار را درکشید همچنیں تقریر کردند که در اثنائے طوئے مجلس بزمش چوں عرصهٔ بهشت غم فرسای وشراب نابش چوں آب حیات جاں افزای

بیت

خروشیدن چنگ وآوای نای دل مے پرستان ببرده زجائے

صاحب سه نوبت ایلخان را کاسه گرفت واز قبول آں اعراض رفت در کرت رابع از غایت جلادت دفع شماتت معادی را زانو زده عرض کاسه کرد

باشاه از هجوم که نقض حرمت آن در کتاب مجید محقق است بسر کار داور اتکه داد زبین پوسید انتقام کرد بعد از آن ایلخان آن جام نوشیده جمع ابنا فانزا فرمود که نیک متجلد ردلیست هرچند از استبدال کاس را اعراض فرمودیم اقبال بر آن زیادت نمودست هذا در خاطر بود که اگر تکه را رد کند هم بسر این کار ددیده او را از حدقه همچوان تکه بر داشتی صاحب باوجود این مقدمات و آثار تنکر ایلخانی بر مصابرت مثابرت می نمود و با مکابدت فلک سفله معاندت می فزود چون هلال ربیع الاول سنه ثمانین بسمائه بر بسیط جبین گردون مانند ابروئے مقوس دلدار مشاهده کردند صاحب علاء الدین از بغداد برسید و به مشرف مثول بارگاه آسمان شکوه تشرف جست از عرض اعراضه و ترتیب طوی و تکشمشی فارغ شده خزانه زر که مصحوب بود تسلیم کرد و بر عقب بعلت توفیر اموال اعمال خزانه دیگر بغرض پیوست بلی زمره حساد را فساد کار مشتعل و نائره طمع ایلخانی بباد دروغ ایشان مضطرم و مشتعل از تمامت ممالک خراسان و شیراز و کرمان و عراقین و روم و آذربیجان و دیار بکر و موصل و میا رفارقین بشاة و سعاة در کار آمده بودند و سیلاب خوف و خطر و هول و فزع در اندرونها جاری شده ملوک و اصحاب مناصب به تقبیح صورت و مناصبت میان بسته و زبان گشاده

شعر

سفاهٌ زاد عنك البأس حلم ۔ وغيٌّ فيه منفعةٌ رشاد

و ذکر بعضے از آن احوال در موضع خود مفهوم مطالعان گرددان شاء الله مجد الملک بتازگی عرضه داشت که مدت دوازده سال ست تا اعمال عراق عرب و خوزستان

و مضافات آن بر سبیل ضمان خواجه علاء الدین را مقرر و مفوض شده اند هر سال ببیست تومان زر توفیر برداشته و بار دیگر اموال اندوخته و در زیر زمین دفین ساخته بعضے از ثقات و نواب که مشمول ایادی و مربوب عوارف صاحبے بودند و از بهر دفع خصام ایشان را تعیین کرده و معتمد و معین دانسته

داشته

عصابه وقاحت بر جبین کفران بستند و نابوده تصدیق خصم مفتری کرد و از فرمان ولا تلبسوا الحق بالباطل و تکتموا الحق و انتم تعلمون منزجر گشت حقیقت حال بر تقدیر آنکه مبلغ مذکور باسم توفیر حاصل شده باشد زوائد اخراجات و توقعات پادشاه زادگان و خواتین و امرا و محصلان و ایلچیان نازل و رسم مدد و تنسقات پادشاه که از لوازم تصدی اشغال خطیر و ذنابه مقاطعات اموال دیوانی باشد علی الخصوص در چنان ملکے بنسبت چنان صاحبے از روئے قیاس توان دانست که اضعافاً مضاعفةً خواهد و منکسرات مال بقایا اعمال غیر مرجو الحصول که سرجمله آن در جرائد کتبه در نه آید و لبقد لک نه پیوند و همین سبیل معلوم رائے اکثر متأملان باشد و با وضوح این دلائل و رسائل متقدم باسم توفیر اموال تمام بخزانه رسانیده بود و در ازاء آن بمزید عواطف اختصاص یافته چون درین حال مضایقت فلک تنگ خوئے و مناقشت زمانه بهانه جوئے معائنه دید و کار دشابت رواجے زیادت از قیمت مثل داشته بود اختیار رنجور دل و انشراح سرور خاطر و متجلی دولت آغاز غمار هتماز کرده و نعمت حواشی کار بهر تلخ و اشی فرو گرفته اندیشه کرد که بے آنکه بمکالمت و مجادلت دوان و معارضه و مقابله حسنده مضطر شوم سلامت عرض سلیم را توفیرات نابوده را

قبول کردن توقیری تمام باشد و فاضل وجوهات را درین وجه معین گردانیدن
کفایتی بنام چه در آن یک دو سال بواسطهٔ کثرت حوالات و نازکی جواب مبالغ
وجوه از مستقرضات و خاصه رسانیده بود بسبب استرفاه خواطر رعایا و تخفیف اعمال
و عمّال و چون احتیاج خزانه بمال بود در جواب عذر هست و نیست و عرض حساب
و سیاقت و جمع فذلک موقعی نمی یافت آنرا نیز بقدر توان می بایست ساخت
و دل از اندیشه پرداخت جماعت اضداد با خود گفتند اگر وجوه فاضل را بر کار
این توفیر نشانند بروے ثقلی ننشیند پیش شاه بر رُخ رقعهٔ تقریر پیادهٔ دیگر فرو راندند
و منصوبه بر ساختند که در شهور سنه تسع و ثمنین و ستماه چون بغداد و مضافات
بر سبیل امانت در اهتمام داست جمعے از امرا و کتبه استرفاع و استدراک محاسبات کرده
دویست و پنجاه تومان باقی کشیدند و تا غایت از آن وجوه چیزے بخزانه نرسیده
و آن مال بعینها متوجه است و باقی و هم در آن تاریخ بر رائے پادشاه که جاسوس
طلائع غیب و ناموس ممالک اسرار است مکشوف گشت که لبقایاء تعلق
بمتصرفات نواحی دارد و استیفاء آن از دائرهٔ ممکنات بیرون است و اگر ازین
نوع خطابی رود جز خرابی اعمال و تفرقهٔ رعایا فائده صورت نه بندد از سر آن
درگذشت و کارنامهٔ آن بازنامه در نوشت و صاحب علاء الدین را نواختها
فرموده بمعاودت با سر حکومت آنجا برلیغ داد ع

قصه چکنی سخن دراز است

از ذهن و شاه در ذهن پادشاه حکایت زر کالنقش فی الحجر مرتسم شده بود و در عالم
مُلک چون دارے از درار پردهٔ قضا بالقضاء ظهور خواهد آمد اسباب آن سلسله وارد است

در یکدیگر دهد و حسن تدبیر عقلا در آن معرض همان نسبت داشته باشد که شعلهٔ آتش را
به نی پوشند و با کوه الوند بقوة بازو کوشند و دریا را بانباشتن تخویف کنند و آفتاب و ماه
را باستنزال وعید نمایند دیگر باعث کلی و محرک اصلی برین مقدمات اهتیاج
لشکر منصور بود و بمال چه درین حال از حدود مصر رسید که الفی و اشقر سنقور عزم
مکاوحت را با ایلخان عالم تصمیم داده اند و شاهزاده منگوتیمور را چنانکه ذکر آن تقدیم یافت
با لشکرے جرار نامزد ایشان مے فرمود و مثل آن بطرف بلاد شرقی نزدیک پادشاه زاده
ارغون روان می کرد و از حدود دربند باکویه سلوک طریقهٔ احتیاط را استمدادی
نموده بودند و آن نیز علاوهٔ شواغل شده و درین میانه رایات نصرت پیکر بعزم
توجه بمشتاة بغداد براه اربیل و موصل نهضت مے کرد و صاحب علاء الدین از جهت
ترتیب یامات و تدبیر ساوریات از پیش بفرستاد پادشاه در آن حوالی چند روزے
سبب تفرج طرد و مصطاد بر کنارهٔ دیهی که آنرا دیراسیر گویند از عمل رحبة الشام نزول
فرمود لشکر بر عادت مغول نرگه کردند چون گلهاء انواع وحوش با خروش و جوش در حلقه
جمع شدند و بر ایشان مدار نرگه تنگ آمد ایلخان بنفس خود با چند خواص و ایناقان در
راند در دل بهرام گور بر آن تاختن و صید انداختن آفرین میکرد۔

بیت

سوفاروش زحیرت وحشی دهان کشاده
شه چون زبان خنجر کرده تبیر لالش
چون در اسد رسیدی چون سنبله سنان کش
از هیبت الف سان کردی جو سین و دالش

تشریف ضربت اولوا ع وحشیا زا
تعلیم شکر دادی هنگام انفصالش

دریک لحظه شیران شکاری از وحوش پرداختند و موازی کوه برهم انداختند از کار صید فارغ گشته غرهٔ رجب براه سنجار عازم بغداد شد مجد الملک در راه هم از روز انفصال صاحب علاء الدین حکایت بقایا بازیاد الجان داد طائفه از امرا بر عقب صاحب علاء الدین بر بحث واستفحاص وکشف و استقصا و استخلاص مدعی چون برق از میغ روان گردانید بصاحب رسید ند و فرمان بشنوانیدند دانست که آن قضیه نمودار گردش فلک است و کار ایام ولیالی بی فتور جز تبعید آمال وتقریب آجال رجال نیست بقضا رضا داده وجز این خود چاره نیست صاحب ایشان ببغداد شد و کافه خلق را از آن حادثه بر چرخ فریاد رسید و در آن مسکن مالوف موقوف داشتند باول آنچه در تحت تصرف داشت از زر تا زر یره و از ناطق صرف تا صفر از حبات لآل مانند زواهر سعود متلالا تا رذائل خرزات اسفال منحوس فال از فراش عبقریات بار تا حصر و بوریا از توالد وطوارف خسائس تا طرائف از اوانی مذهبات و مکفتات تا رثاثات اثاث از طاقات الثواب تا نطاقات ابواب از جواری خیرات حسان دور از چشم بد حسان تا غلمان بیت البقر و اصطبل از بیت النوبه بوق وطبل از صاهل و ناهق مردود و ولایق از افراس و بغال خیص و غال ناقه و جمل وجدی و حمل

بیت

هرکه دارد نظر بجدی و حمل　　از خساست چو گاو دگر دولت

چون غرض صیانت جوهر عرض بود نه عرض در رستهٔ عرض حاضر آورد و پشت پای لا بارک الله بعد العرض فی مالی از سر همت عالی چون کار از دست رفته بود بر مقتنیات نفیس وخسیس زد عین منقود اثر مفقود شد وبضائع سراب ضائع پابها مال و املاک موجب املال تفصیل بضاعات ووثائق قروضات وجرائد اماسور و ش ومکتسب در بلاد عجم وعرب بسپرد لا اله الا الله تطویل چیست لوح ممتلکات را از هرچه اسم شی بر آن صادق بود بستر و چنانچه در رسائل تسلیة الاخوان از انشا آن صاحب قرآن شرح آن مستوفی آمدست و اگر جهان را در جهان خود همین یک عیب بودی که نعمت و راحت او بعد ما که عمرها در طلب وتعب صرف می رود بقائی وثباتی ندارد واجب نمودی که مرد عاقل دل بر آن ننهادی و از برائے تحصیل بے حاصل آن چندین در تگ و پوئے و جست جوئے نیفتادی۔ در حال اثبات این ذکر یکی از حاضران این دو بیت از گفتهٔ سعدی شیرازی رحمة الله علیه برخواند

بیت

گر خردمند ز اجلاف جفائے بیند　　تا دل خویش نیازارد و درهم نشود

سنگ بد گوهر اگر کاسهٔ زرین شکست　　قیمت سنگ نیفزاید و زر کم نشود

از تواتر این اخبار موحش برادرش صاحب دیوان که ملازم بندگی رکاب اعلی بود وجه تثبت وتانی ندید اجازت خواسته ببغداد آمد و سبب آنکه نوائر مخابطت و عواصف قهر ایلخانی سکونی و رکونی نپذیرد و مغالبت و اجتهاد در تحصیل مال و ترویج وجوهات بر اضعاف معتادی می نمود از خانهٔ خاصهٔ خود و فرزندان جواهر و مرصعات و اوانی زر و نقره آنچه بود بیرون آورد و از نواب و وکلا بسبیل استقراض برحسب استطاعت نقد و جنسے

بستدو با آن مضاف گردانید. جمع اعادی از نقود و اجناس آنچه لایق عرض داشتند حمل کرده در منزل وجیل ببندگی سر بر بقع کروند چوں بادشاه را اضعاف آن متوقع بود و آں مقدار عشر معشار مبلغ متصور بنی آمد ہیچ موقعه نیافت و عرض حال صاحب دیوان بوجهے رفت که بمهاد نه دمیل موسوم شد و خلاصهٔ مساعدت و مرافدت او از مال خاصهٔ مستلزم سخط ایلخان گشت قضا کار کرد و بودنی ببود و کوشش و تگاپوی سود نداشت وقتے ایں قطعه اتفاق افتاده بود

لمؤلفه

سپهر و قسمت عدلش نگر که ناهستم — بسالها و بدم غم. خوشی بساعتها

بضاعتم هنر و فضل و حکمتست چه سود — که مایه هست زیانم از ایں بضاعتها

بسوی کسب تن آسانی که ممکن نیست — بباد شد همه سعیم زہے اضاعتها

برائے آنکه فلک وارم چو بے هنران — کجا کسی که کند پیش او شفاعتها

ز مستعد همه کامی دریغ داشته اند — همه بسفله و دون داده استطاعتها

و بعد معرفتی دیدن الدهر اذن — عصیت نفسی جد الئن اطاعتها

یرلیغ شد که طغاچار یرغوجی با طائفهٔ معادیان اولئك الذین حبطت اعمالهم ببغداد آمدند و بنوی مواخذت و معاقبت آغاز نهادند آشنا و بیگانه و اہل جیران و لطانهٔ خانه کیفیت کنوز و دفین و جواهر ثمین که در خارج همیں نام داشت استکشاف کردن گرفت کرة بعد اولی برباط و خانقاهی که مستحدث او و مدفن اعزه و اولاد و عشائر بود رفتند و مبالغت تمام در نبش و تفتیش و هدم و کنس تبقدیم رسانید و چوں ہیچ درهمه نبود ہیچ نیافتند عاقبت او را که از خانهٔ مالوف که مانس عز و دولت و مامن وفود

راحت و مغرس نهال بهجت و مغرس اقبال و حشمت بودی نقل کردند گردنے را که سر بگردون گردان فرونمی آورد و رقاب گردن کشان گیتی بطوق نعم ایادی او مطوق بود از دغل دل در غل ذل کشیدند و دستے که از سر زبردستی گوش روزگار را بشنف رقیت مشنف ساختی بسلسلهٔ تهدید سوار صفت مسور گردانید و دیدهٔ فضل و معالی خونابه بارید. اگرچه بر اعضاء ظاهر قیود و هموم محسوس مے شد و رسوم ثانی و قرار از دیار دل شوریده و ار مطموس اما سلطان مملکت جوارح بر سریر ثبات مطمئن و متمکن بود و ساحت خاطر بامداد صبر که طلیعهٔ نصرة موجب نعم الاجر است مشحون قال الله تعالی انما یوفی الصابرون اجرهم بغیر حساب

بیت

بگذاشته ام مصلحت خویش بدو — گر بکشد و گر زنده کند او داند

و چوں نظر ارباب اغراض بر مجرد خسران مالی بود ایلچی را با خود یار گردانیدند و حکومت ملک بغداد برادر وے تقبل کرد و قید حدید برداشتند و در عوض آن دو شاخ خشوب از عداد و شاخ در گردن او انداختند مانند عروسی سرو بالا معانقه و معالقه را هر دو دست در گردن آن سرفراز حمائل کرد و در آن روز بازار فتنه از گفتهٔ رضی الدین نیشاپوری بزبان چوبین خود سرائیدن گرفت

بیت

دست من دل شکسته یک شب تا روز — انگار که خونم است در گردن گیر

ایں قطعه را در بیں حال پیش برادر فرستاد. **شعر**

اسمع فداك النفوس قول فتی — قد اوردوه موارد الخطر

بالعیون

اشکوالی ربنا ومنعمنا جور زمان یمحی بالصبر
کان منائی عناق هیفاء کالبان ما البان کان من وطری

اعادی برین مراسله وقوف یافتند بایکدیگر گفتند اگر اوراقوت عرضی نبودی طبع او
درچنین حالی که از بقا وارتقا بدرجهٔ خلاص آئیس است چگونه بتلفیق معانی آنس شدی
یا بتنظم ونثر موآتات کردی وقوت ذاتی چندین بمعانات شدائد ومقاسات مکائد
که کوه از صدمت آن کالهشیم تذروه الریاح گردد وفا نمودی آن نادان در
جهل وعدم عقل سررشتهٔ معرفت گم کرده بودند

بیت

کار دنیا که تو دشوار گرفتی برخود
گر تو بر خویشتن آسان کنی آسان گردد

یکی از مشفقان اورا از مساراة وشاه اخبار کرد در جواب این دو بیت چون آب
زلال وسحر حلال وکرشمهٔ احباب باغنج ودلال بنوشت

شعر

رمیت العدی ان لا الین تذللا لصرف اللیالی ان ذا لعجیب
وکیف ابالی بالخطوب وانما علی من الواق الحفیظ رقیب

اهالی بغداد چه بغداد بل تمامت طوائف در ممالک از ملوک ومالک از روی
انصاف با صاحب علاء الدین مشارک ومساهم این عناد دلشکن ومحن ناوک محن بودند
پس ایلخان عزم توجه بر ییلاق فرمود نار دورا کوچ کردند وایات عالیه برافراشت
وباد از غالیهٔ زلف پرخم پرچم مشام زمانه را عنبرآگین می ساخت وفراش صبا

منزل بمنزل الام بالام فرش بوقلمون می انداخت گاه رعد لوزوزی
از مقدمه تیره زن گشته وساعتی برق درخشان چون تیغ قورچیان خاص
عکس ضیا انداخته وباد علم نشاط لشکر ربیع از هر سوی افراخته عصابهٔ
ضلال وفرقهٔ ارذال چون از ابداع عجائب غرائب غرور واختراع اکاذیب صراح
ودعوی بی معنی که یکی زیور صدق نداشت بل کذبوا بما لم یحیطوا بعلمه
جز خسارت مالی ومزاحمت حالی حاصل ندیدند هرچند پیرامن مکر وفریب برآمدند از
شیخ وشاب وبد وفاجر وخامل وفاخر کسی را که از تعدی او حکایتی راندی وشکایتی
خواندی نیافتند وبر سبیل بر طیل وارتشا حیث ما طلب وشاء بچیزی اورا
ملزم نگردانیدند وبعلت خطاب زوائد اخراجات وعوض عوارضات چنانچه از
لواحق اعمال دیوانی باشد عرض اورا ملوث نتوانستند کرد سیلاب استشعار
در دل ناپاک ایشان زافزون گرفت واضطراب واقشعرار ظاهر ایشان را متغیر
گردانید ودر مقابل ایذا ظاهر وقصد شنیع مترقبد مجازات سیئات افعال ومقابح
اعمال گشتند ودرین اندیشه استیناف اصناف خداع واستعمال اسباب
احتیال پیش گرفتند روز بروز بر روز در در زیور آز از زر بر زور محض تلفیق
وتخلیق بر می آمدند تا بازیچه بازیچه عقدهٔ افسانه را مبهم گردانند از اقتداح آرا
واستشارات اهوا این مهرهٔ تزویر بر بساط عرض افتاد که اورا بمکاتبت و
مراسلت بلاد شامی موسوم گردانند وبرقم عصیان مرقوم جهولی را از قوم یهود بدست
کردند وبر کاغذ پارها خطوط ملون بآب زعفران وشنگرف مانند طلسمات
سحری اشکال نیرنجی برکشید یعنی آنرا در میان اقمشهٔ او هنگام تفتیش یافته اند ودسه

تن را از مجاهیل عرب که باتفاق امرا و شحنگان بمشایخ و مقدمان عرب و بهر وقت فرستاده بودند حاضر آوردند تا تخویفاً و ترغیباً تنکیلاً و تامیلاً مصدق اقاویل و محقق اباطیل و مروج نقد مزیف و مهیج لفظ مزخرف ایشان گردند و حال آن بود که در اول سال مذکور میان الفی و امرا مصری مخالفتی ظاهر شد و سنقور اشقر با جمعی از امرا ترک بحری تحری جانب مصلحت را کار بستند گرفتند و عیسی بن مهنا از امرا اعراب شام و آن نواحی با او دم موافقت زد و اسباب مصادقت موکد گردانید و الفی در دمشق بتشفی از در دمشق در شنق ایشان مستعد مقاتلت و متصدی دفع اثارت فتن گشت در سیاق این اطوار خبر رسید که فوجی از موج اتراک بحری از مصادمت لشکر مصری هزیمت یافته بجوار عانه حدیثه متصل شده انداز روی حزم و احتیاط برای احتراز و تفحص حالی رسولی را باتفاق باسقاق و امرا لشکر فرستاده بود و سنقور اشقر و عیسی بن مهنا را بر موافقت بندگی حضرت ترغیب داده و از مخالفت تحذیر و تنفیر واجب دانسته اتفاقاً انهزام ایشان از الفی مقارن وصول رسول افتاد بدان رسالت ابتهاج نمودند و از آن الوکت استظهار فزود عیسی برادر خود را مصحوب رسول ببغداد فرستاد و صاحب علاء الدین او را ببندگی حضرت علیا روان گردانید و صورت حال انها کرد ایلخان در حق سنقور اشقر نواخت و عاطفت فرمود و برادر عیسی را تشریف داد و زر و غله بر بغداد حوالت کرد و در آن وقت شهزاده منکو تیمور لشکری را چون قطرات باران بی کران و مانند سیل کوه گرد آن بکنار فرات کشیده بود بر قصد شامیان بخدمت او نیز رسول فرستاد و اظهار مطاوعت و انقیاد کرد و پیش سلطان مصر دین همین ارسال و مراسلت رفت

ایشان هر یک از مقام خود کیفیت حال را اعلام حضرت کردند و حکم بر تبلیغ شد تا تیمور لشکر را بازگرداند و از قصد ایشان منع کند اما بایدو اغول از طرف دیگر بدیار شام لشکر کشیده بود و خلقی تمام را بقتل آورده مقصود از این شرح آنست که خلاصهٔ اندیشهٔ ایشان جاذبهٔ محال بود و کاذبهٔ خیال ـ بدین سودا از عقب ایلخان رفتند و تزویر فرا بافته و اغلوطهٔ بنوی ساخته را عرض کرد بامید آنکه هم محصلان مال چون مقوی حال و ممشی کار بودند ازین تهمت و نسبت که بصدق نسبتی نداشت استکشافی غیر شافی نمایند ایلخان بنظر فراست که جام جهان نمای عکس لمعان المعیهٔ اوست از دیباچهٔ احوال فصول فضول آیت افترا برخواند و با نامل فطنت ازرار از وراء ازرار زار او زاهرا و بگشاد با استحضار صاحب علاء الدین حکم نفاذ یافت و ایلچی فرستاد تا در بندگی سریر دولت لازالت ثابتة الارکان کشف القناع باشباع رود چون ببغداد آمد از زمرهٔ مزوران آنکه او را محل اعتماد تمام می دانستند فرار بر قرار اختیار کرده بود و آنچه مانده از اداء شهادت زور نفور شدند اعادی را اندیشه افتاد که اگر او را تخلیص و تخلیه کنند هیچ آفریده در معاونت ایشان رغبتی ننماید تا بمیل بجد و تمنیهٔ بی منتهی ایلچی را فریب دادند و او را دستیار احتیال و دستور حال خود ساختند و صاحب را همچنان با سلسلهٔ توکیل می داشت آری

لمؤلفه مصرع

از دور فلک تسلسل ناکامی

بدیع علی کل حال نیست و با استحالت این دو مسئله کس را یارای سوال نه توکل بکلات ایزدی کرده در مقام تسلیم الحمد لله ما قضی و الخیرة فیما یقضی الله ؛ ما شاء الله

کان وما لم یشاء لم یکن ورد زبان وسبحه بیان ساخت و زورنامچه رضا را که عالی ترین
مراتب نفس است بذکر اذا لم یکن ما ترید فارد ما یکون موشح گردانید وحلم رزین
وفکر متین او میخواند

بیت

اگر سپهر بگردد زجائے خود تو مگرد   وگر زمانه نسازد تو با زمانه بساز

که بزودی انقشاع غمام غموم را سببے ظاهر شود واز چنین شیبے که حضیض دشمن کامی عبارت
از آنست فراز شیب فیروزی فرا رسد بر هر زیرک مدرک که دریں معانی امعانی واجب دارد
بروے روشن شود که هیچ خیر و شر و نفع و ضرر بفعل و ارادت بنده متعلق نیست و جمله
قضایا بتقدیر قادری مطلق است و امور عالم بمشیت او معلق پس در مقام ابتلا همه
وشنخواری بروے آسان گردد و ببرکت توکل و رضا مستحق مزید نعمت و احسان و این
مقدمات صورة حال او بوده در مبدا و منتهی والحمد لله فی البدء والرجعی شیعه
اولئك الذین اشتروا لهو الحدیث در مسارعت و مبادرت از عقب آیات پادشاه
تقاعد و تقاعس می نمودند و قرعه تسویف و تعویق بر رقعه اندیشه می انداختند عامه الناس را
در خفیه از گوشها باز دست می کردند تا ایشان را پی زده آیات خود گردانند و آن
روایات را بقول ما راست بعنعنه رسانند و احادیث غیر ماثور آن آحاد باسناد
ما هذا الا افک مفتری مسلسل سازند قال الله تعالی وکذلك جعلنا لکل نبی
عدوا شیاطین الانس والجن یوحی بعضهم الی بعض زخرف القول غرورا در همه
بغداد چون خود مزدوری دیگر نیافتند چون یک ماهی در رمضان این فکرت جولان کردند با جماعت
ایلچیان صاحب را مقید کرده عازم بندگی حضرت شدند در آن سفر صورة خواجه
بهاء الدین علی بن عیسی الاردبیلی و نور الدین عبدالرحمن التستری که رضیع دولت

ومربی نعمت صاحبی بودند و در ظعن و اقامت و هنگام نکبت و سلامت مصاحب
و مطیف رکاب فلک فرسائے و مجلس خلد آثار او با آنکه چون ناله خود در سینه مقید بودند
بر مثال اشک از دیده روان گشتند و اگر چه اسباب محاورات و مجاورت و موانست و مجانست
دست فراهم نمی داد بمراسلت و مشاعرت نفثة المصدور و بثة المکظوم بر زبان خامه
دو زبان که صورت غماز ان داشت می گذرانیدند و بدان تاثیر غبار شماتت اعدا و اعتبار
مسافرت در شدت و بلوای برخود آسان گذر می کردند و الحالة هذه تا بر صهوات مراکب
مراحل و منازل را بالقرب عقبه اسد آباد رسانیدند ایلچیان نژاد پدید تیر از شست
نفاذ یافته روان و بصفت باز در نشیب و فراز در پرواز از استنطاق و استفهام
بقرینهٔ حالی معلوم شد که در همدان پادشاه را حالتی مشکل که ملوک و ممالیک و جبابره
و صعالیک از تحرز و تصون در وقوع و حدوث آن متساوی اندر وے نموده
تمامت راهها بر عادت معتاد ایشان چون کار ارباب هنر بسته شده و از آن روئے
امور طوائف امم مانند زلف دلبران پریشان گشته صاحب را از توجه باز رد و منع
کردند متعصبان عصابهٔ تخییل و ناصبان منصوبهٔ تخییل ایلچی را گفتند تا وقت جلوس
خانی او را مخلی کردن از مقتضی فطنت و کیاست نباشد بدین سخن با وجود تباشیر
صباح فلاح در شب دیجور سموم بماند و با قید حدید کید و کبد حساد در ساخت
مبادی و مقاطع خیر و شر را در عالم مجازی مقدارے معین و وقتے موقت است
بے ارتیاب و الامور مرهونة باوقاتها و لکل اجل کتاب یمحو الله ما یشاء
و یثبت و عنده ام الکتاب. حال آباقا خان چنان بوده که در همدان بواسطه
تشرب عقار مزاج از سمت اعتدال منحرف شد و ضعف قوة و فترة ضعف گرفت

وطبیعت موازرت اطبا نمے کرد. لاجرم مرض متزاید شد روزے بر صندلی نشسته بود غرابی که دلیل غراب البین بود محاذی نظر پادشاه نشست و آواز می کرد

شعر

من شاء للبین قال قصیدة — یرثی الملیك علی رؤس القاف
ینیت علی الایطا مسالما من ال — اقواء والاکفاء والاصراف

گفت قرا ناری مرا طلب می کند از نعاق او کراهیت داشت فرمود تا او را براندند چوں کلاغ طیران کرد غشی قلبی روئے نمود وهم درآن عشیت طوطی روحش از قفس قالب پرواز کرد وذلك فی العشرین من ذی الحجة حجة ثمانین وستمایة ومدت ملک او که روز بازار سیاست وعدل جز آن بخاطر نمی آید هفده سال بود.

بیت

نهادند زیر اندرش تخت زر — بدیبائے زربفت وزریں کمر
تن شاهوارش بیاراستند — گل ومشک کافور می خواستند

چند روز بر رسم ایشان در مقام مصیبت ولباس عزا بودند خواتین روئے سلسله موئے

بیت

بکندند موی وشخودند روے — زبان شاه گوی دروان شاه جوی
سر سرکشان گشت پر دود خاک — همه دیده پر خون همه جامه چاک

وتاریخ ایں واقعه را یکے از اهل عصر ایں ابیات عنوان دیباجهٔ دل ساخته

بیت

اباقا ان که از انصاف وعدلش — جهاں بد چوں بهشت عدن خرّم

زهجرت ششصد وهشاد وعشرین — زذی الحجه نه افزوں بود نے کم
که با دار البقا شد وقت اسفار — ازیں دار الفنا والله اعلم

جلوس سلطان احمد بر تخت مملکه

در وقت مقام مراغه چوں احوال ملک اختلال خواست یافت تعیین خانیت را مفاوضت وکنگاج در پیوستند وقرعهٔ استخارات بگردانیدند آقا وامراکه حاضر بودند متفق الکلمه ومطابق الالسنه قرار نهادند که از برادران تکودار خان گرده وسبب آنکه قلادهٔ اسلام را متقلد بود او را سلطان احمد گفتند بریں مشاورت رائے جمله متحد گشت ومیعاد کردند که با جتماع دیگر شاه زادگان ونوینیان ایلچیاں پرنده بجناح عقاب رواں شوند ودر الاطاق قوریلتائے سازند دیرلیغها وپایزها را آنجا تجدید کنند واحکام یاسا را تجدید بعد از اجتماع ایشاں سبزه چوں دل غمزدگان از جائے برخاسته بود واطراف کوه ودشت را از فرش مینائی بیاراسته ابنائے زمان زاغزل کاتب ورد زبان شد

بیت

از بادِ نسیم عنبر آمد — مانا که کوئے دلبر آمد
از بوئے چمن چو زلفِ خوباں — معز دل وجان معطر آمد
برداشت قدحچه لاله یعنی — هنگام نبیذ احمر آمد
نرگس سوئے تختگاه چوں شاه — بر فرق نهاده افسر آمد

تا گفت صبا بگل که خوبی　　او نیز بخنده خوش درآمد
آهنگ نوائے نالۂ بلبل　　از زخمۂ چنگ خوشتر آمد
از رشک دهان یار غنچه　　در صبحدمش نفس برآمد
از لطف هوا مزاج بستان　　همچون غزل شرف تر آمد

از اقصائے ممالک شاهزادگان و خواتین و نوئینان و سلاطین بدین انجمن انجم صفت جمع شدند و قوریلتای ساختند که بدان زیب و ترتیب هرگز اتفاق نیفتاده بود قاعدۂ نشاط و طرب چون فرش معدلت ممهد گشت و مبشران فتح الباب سعادت ندا

شعر

لقد زادت الایام حسنا و بهجة　　اذ اید الاسلام دولة احمد

از مرکز خاک بمحیط افلاک رسانیدند احمد مؤید و سلطان عادل دل قبای رفعت و بختیاری در دوش گرفته و تاج بتاج اقبال بر تارک مبارک نهاده روز یکشنبه سیزدهم ربیع الاول سنه احدی و ثمانین و ستمایه بتخت مملکت برآمد شاهزادگان از سر نشاط کلاه برداشتند و بقدم عشرت زمین را پے سپر گردانیدند مراسم دعای دولت روزافزون و شرائط تهنیت جلوس میمون اقامت کردند رامشگران نوائے باربدی را در لحن داؤدی بسقف فلک مینا گون رسانیدند، خواتین دابکار چون باغ نوبهار به صد هزار نگار آراسته و بنفشه زلف در گوش هر یک بغمازی فرد خوانده

بیت

ای ترک نازنین که دل افروز مهوشی　　ایناق دلربائی و امراق اینشی

کاکل بر آگن تو چو پشکست برسمن　　غمے بر عذار نغز تو چون قطره برشی
گل کنگلک بدست حد چاک میزند　　بر تو چو دید زینت ترلیک زرکشی
افتاده گشت برگ قسم تا نهادهٔ　　بغتاق آل برز بر چهره آتشی

بموافقت آن بزم بهشت آثار آلی اقطار امطار از عقود سحاب سنجاب پوش مے ریخت و غلالۂ باد شمال چون گیسوئے مهرویان عنبر و مشک می بیخت قطرات عهاد بتجدید عهود اعهاد انظروا الی آثار رحمة الله کیف یحیی الارض فما له مونتها در تلال و وهاد لبسط کرده و طیور بلغات مختلفه من یهد الله فما له من مضل و من یضلل الله فما له من هاد استشهاد نموده در جهان بعد از شور و شر و شر و رسور و سرور حاصل آمد و عقد امور بعد از انفصام انتظام یافت دین محمدی بدولت احمدی نضارت و تازگی از سر گرفت انفاس زمان بنشر دعاء سلطان مطیب شد و خیام ایام باطناب اطناب مدائح او مطنب اعواد منابر از ذکر القاب فاخره چون شاخ گلبن شگفته گشت و چهرۂ سکه از شادی نقش نامش ناضرة الی ربها ناظرة صفت یافته چون پادشاهزادگان از تکشمسی کردن و کاسه گرفتن فارغ شدند علی التناد به مراسم خدمات را بتقدیم تلقی نمودند باول باران جود و احسان برکشت زار امانی قاصی و دانی فایض گردانید و تمامت را زواخر انعامات و فواخر خلع و کرامات ارزانی داشت و خلائق را از نصاب عوارف و سجال ارفاد و اشبال خود نصیبے وافر مهیا ساخت

بیت

ابر تخت بنشست فیروز و شاد　　در گنجهائے کهن بر گشاد

حکم فرمود تا به نقد زر و جواهر و بالشها و مرصعات کلید و طارف که از آباد آفانیلو خود آبا قا مانده بود و سالها در خزانهٔ قلعه و دیگر اطراف معدّ بماند و دند و برادران و اولاد و اعمام و خواتین و کنات و بنات و اخوات و امراء تومان تا هزاره و صده و دهه و کافهٔ متجنّده قسمت کردند و از خزائن جزائن احدوثهٔ جمیل و دعائی خیر دولت خود را ذخیرهٔ نگذاشت

بیت

شد منفعت عالم دست تو که آن دست · کانست و نه کانست فشانندهٔ کانست

شد مصلحت دنیا مهر تو که آن مهر · جانست و نه جانست فزایندهٔ جانست

دل خاص و عام بدانهٔ انعام در دام کام و قید مرام خود آورد، بدین دهش و بخشش و استحقار خزائن و دفائن آیات مکارم پادشاهانه از صفحات جهاند روزگار محرّر شد و یرلیغها باطراف ممالک روان فرمود مبشر بر بسط کف جود و ندی و کف جور و اذی و متضمن اشادت ارکان معدلت و استحکام بنیان مرحمت و پیش از شروع در کار مملکت بی تذکیر مذکری ایلچی فرستاد و صاحب علاء الدین را که بستهٔ دام ایام و لیالی خستهٔ سهام چرخ لاابالی بود و بر هم زده و کارش از فرط نامرادی دست خوش روزگار از مکائد اعادی خلاص داد و از قیود صورة و معنی بیرون آورد و بخت بخشم رفته صلح کنان باز آمد و حریف اقبال استقبال کرده میگفت و چون غنچه در پوست نمی گنجید۔

شعر

هذا الذی کانت الآمال تنتظر · فلیوف لله اقوام بما نذروا

وقتی خاطر با جادت این ابیات سخاوت کرده بود درین مساق تناسبی دارد

بیت

شب یلدای مرا شد اثر صبح پدید · یافت قفل غمم از فاتحهٔ صبح کلید

کشت امید بخندید بیک شبنم لطف · شاخ شادی ز نگارش باد قبولی بوزید

کشتی عمر که در بحر فنا می شد غرق · شرط آن بود که نزدیک کناری برسید

رنگ و نیرنگ اعادی همه از بوی مثل · بود بادی که کسی در شکم شیشه دمید

دل اگر خار جفا دید خدا را منت · کز گلستان امل هم گل یک کام بچید

در قدح ناب معطر فگن و باد مکن · گر ز دو دیدهٔ من خون مقطر بچکید

بر کفم جام غم انجام نه امروز چه شد · گر دلم دی ز کف حادثه یک درد چشید

گر فلک کرد بعمد ادو سه روزی تقصیر · بختم امروز قضا کرد و از کینه کشید

عیش خود خوش گذران مغز تفکر کم سوز · که در ایام کسی بوئی وفائی نشنید

باشارت سیحنا بیهم و صفههم مجد الملک را گرفته هم بدان قید مقید کرد و باعوان صاحبی سپرد زبان غل از غلغل قل هو القادر علی ان یبعث علیکم عذابا در کوشش بی کوشش انداخت و قید حدید از سر غدر نه از پی عذر در پالیش که نیک در بالیست بود افتاد و دو شاخ از روی گرانی و بچشم خود بینی نه از سر آرزوئی و دل نگرانی هر دو دست در گردنش تنگ در آورد و چندانکه مسمار سرزنش می کرد تقرب و توصل زیادت می نمود و میگفت سر را بر سر کار او و بار بر سر او خواهم نهاد تا آخر هم از روی دوری نحست بر اجزای وجود او صورة فی سلسلة ذرعها سبعون ذراعاً ظهور یافت در دست افعال ناستوده و اعمال ناز دودهٔ خود چند روز با قید تنکیل بود

صاحب علاء الدین از کمال اریحیت ذاتی و حسن سجیت مجبول است خوا که در زمان قدرت خلعت عفو که بهترین خصائل و بلند ترین مراتب فضائل است ارزانی دارد و از نتائج نفس قدسی حکایت حلم قیس را منسوخ گرداند جمع مخلصان و خدم و اعوان زبان تقریع دراز گردانیدند و حقیقت برجائے خود بود که آخر بمشاهده رونت در ازاء اصطناع و مواهب جسیم این آستان دولت آشیان مناسبت جوهر نفس او چگونه ظهور یافت و در آن حال جانب حق و خلق را سر موئے مرعی نداشت امروز چون پیرامن رب حافرهٔ وقع فیها طواف میکند و از شجرهٔ دست نشان خود ثمرهٔ مجازات اقتطاف عقل سلیم کجا رواداردکه برخصت حلمی معتاد این ظالم مظلوم صورت اخلاص دهی و باز عالمی را در دست ظلم و عدوان او گرفتار کنی حکماء رخصت نداده اند که بر قتل دشمن مبادرت نمایند و تا مجال دفع و امکان تحرز از مکیدت او باشد آن طریقه را التزام باید نمود اما چون محقق دانند که اگر فرصت و قدرت او را باشد لامحاله جز تقلع و قمع رضا نخواهد داد واجب است فرصت را فائت نگردانیدن و روئے زمین و ساحت خاطر را از خبث عقیدت و اندیشهٔ غائلهٔ او پاک کردن و چند روزے که در عمر سعتے و اجل را تاخیرے باشد آن را پیوند صبوح شادمانی و سرمایهٔ فتوح زندگانی شمردن

بیت

یکی شربت آب از پئے بدسگال	بود خوشتر از عمر هفتاد سال

و درین حالت خلایق بسیار از مغول و مسلمانان مترصد با تیغ و خنجر ایستاده بودند تا چه وقت اشارت رود ناگاه اعوان صاحب او را بیرون آوردند و در یک چشم زد چون ذبایح قربانی که خلایق بر تفرق اعضا و اجزا و استلاب جلود و اعصاب آن حریص باشند او را

ارباً کردند و خون او را چون خون مدام بیک دم می آشامیدند و اعصاب او را بر آتش مے نهادند و می خوردند هر آئینه سرانجام وشایت و پایان کار محاسدت یاران نمک کرم و دودمانی که اولیاء نعم بوده اند چنین خواهد بود از آن هر عضوے را از اعضاء او بطرفی از اطراف ممالک فرستادند چون سر شر در بغداد بر آورده بود و زبان در ارباب ثروت نهاده سر او را آنجا فرستادند حکایت کردند که شخصے بندۂ یا بداد و زبان او را ببرید و تبر بر زبر داگر سر زبان نگاه داشتے در سرانجام سر از زبان نکردی

بیت

گر زبان تو راز دارستے	تیغ را بر سرت چه کارستے
ورنه جستی فضول خاطر تو	این سرت را بجائے دارستے

پای او را بشیراز فرستادند یعنی هنوز قدم سعایت آنجا نهاده است و چون دست بدے نموده بود و در بے ادبی دست از پائے جدا نکرده دستش بپائے مردی سرعان العراق رسانیدند و درین حال بهاء الدین جامی راست

بیت

مے خواست که او دست رساند بفلک
دستش نرسید لیک دستش برسید

صاحب علاء الدین را بر حسب فرمان یا ایها الذین امنوا اذکروا نعمة الله علیکم اذ هم قوم ان یبسطوا الیکم ایدیهم فکف ایدیهم عنکم و اتقوا الله و علی الله فلیتوکل المومنون حق شکر و شکر حق واجب آمد و این رباعی که صورت حال داشت یکی از اهل عصر انشا کرد۔

دوبیت

روزے دوسه سر دفتر تزویر شدی

چو بندهٔ مال وملک وتوفیر شدی

اعضائے تو هر یکے گرفت اقلیمے

فی الجمله بیک هفته جهانگیر شدی

دریغ آدمی زاد که بواسطهٔ تحصیل حطام پنج روزه نفس خود را در آتش جهان حطب حطمه می سازد و دریں جهان بدرد نایافت مبتلا شده ذخیرهٔ بدنامی و تبعهٔ کامی نمی اندوزد

لمؤلفه

گر قسمت که رسیدی بدانچه می طلبی

گر قسمت که شدی آنچنانکه می بائی

نه هرچه یافت کمال از پیش بود نقصان

نه هرچه داد ستد باز چرخ مینائی

بیت

کے بدیں خاک سر فرود آرد

هر سرے کو سر سری دارد

هر که جز دوست هیچ نشناسد

هر که جز یار هیچ نشمارد

نام خویش از میانه برگیرد

نام خویش از زمانه بردارد

حکومت بغداد برقرار بحکم یرلیغ صاحب علاء الدین را مفوض شد و زیادت از معهود سلطان او را سیورغامیشی کرد و خلعت خاص و بایزه داد و روزگار از کردهٔ خود عذرخواه آمد هر چند صاحب را نیت آن بود و در خاطر موج می زد و نخواست که باز در آن کار تشنگی و دریا رژرف خوضے پیوندد و مجازات دهر غشوم و مکافات حب مال و جاه دنی شوم در مدت فراغت باستیفاء لذات و راحات مزخرف تقدیم نماید و کلام معجز نظام حضرت علی مرتضی را. تدارك فی آخر العمر ما فاتك فی اوله کار بند و بلے پادشاهی باقر عهد که بر سریر سلطنت تمکن یافته باشد بے وسائل تشفع و سائل چندان عواطف پادشاهانه و مراحم خسروانه مبذول دارد و او را از دو غرقاب شماتت و هلاکت خلاص دهد و خصم معاند و دشمن حاسد را با هرچه از اموال او گرفته در برده باشد در مدت حکومت حاصل کرده بوئے تسلیم فرماید چگونه رد سخن و منع فرمودهٔ او در مذهب عقل و عرف مرخص و ماذون بود بدیں موجبات از اعتناق عهده و تقلدی آن اجتناب نتوانست نمود و خود رسمے قدیم و علتی مزمن و عادتی متمرن است که آدمی زاد دریں خاکدان و حاصل ایں باددان هنگام محنت تنذکر ایام دولت تن در جوش دهند و در روز شادی شب اندوه فراموش کنند و بے شك که دنیا نامهست بی ثبات و بے قرار و زود گذر و ناپایدار بوده خنك مرد وشی ابراهیم ادهم صفتے که ایں عروس بے وفا را هم در شب اول زفاف از سر یك دلی نه دوروئی طلاق سه گانه بر گوشهٔ چادر بست و در کنج آشیانهٔ قناعت که گنج خانهٔ فراغت است خرم و آزاد نشست، قدم قلم از جادهٔ عادت باز بمنهج مقصود نهیم سلطان روئے بساختن مهمات ملك و تنقید مصالح سلطنت آورده راه نیابت بسغونجاق نوئین تفویض کرد و منصب

صاحب دیوانی بر قرار صاحب شمس الدین را مقرر فرمود و رتق و فتق امور ممالک را برائے رزین و فکر متین او باز گذاشت لاجرم رونق ملک وملت از پایۂ معهود زیادت شد و بلاد و عباد در انجمن مساعی و یمن تدبیر خود آمن و معمور داشت و جهانیان را حکایت عدل فریدوں فراموش شد۔ و ریاض دین محمّدی بنسائم عدل احمدی هر روز خرم و تازه تر میگشت ۔ و بر قاعدۂ اسلامیان یرلیغ را فرمان و ایلچی را رسول گفتند و ایلخان از شرب خمر معرض بوۓ و احیانا قمیز را متعرض۔ و شیخ کمال الدین عبدالرحمٰن الرافعی را بواسطۂ معرفتے سابق سیورغامیشے کرد۔ و رتبتِ قربت یافت۔ و شیخ الاسلامی و تولیت اوقاف ممالک را از آب آمویه تا حدود مصر در نظر اهتمام او فرمود و حکم شد که تمامت اموال اوقاف برحسب شریطۂ واقفان بو قوف و حضور نواب شیخ کمال الدین و ائمه کبار و علماء نامدار بمصب استحقاق رسانند۔ و مواجب و رسوم و ادرار اطبّاء و منجمان یهود و نصاری که در جرائد دواوین اوقاف بتعصب احکام در هر وقتے اثبات یافته بود مسقط گردانیده از مال قرار ملک عوض دادند و در تجهیز قوافل حاجّ و ترتیب مؤن سبیل بیت الله بتاکید تمام احکام نافذ گشت، و همچنیں معین شد که حاصلات اوقاف حرمین مکرمین را زادهما الله شرفاً و کرامةً جمع کرده هر سال بوقتِ توجه حاج ببغداد فرستند۔ تا صاحب علاء الدین آنرا بسدنۂ کعبه و خزنۂ بیت الحرام رساند۔ و متعبدات و مواضع اصنام بے نام و دیرهائے نصارے را مساجد و معابد اهل اسلام سازند ۔ و بدین مهمات دینی از خواص و معتبران حضرت بهر طرفے رایکے روان فرمود ۔ و ترحیب ارباب علم و فتوے و تعظیم اصحاب زهد و تقوے و مشائخ و متصوفه

و اصحاب خرقه یکے هزار شد۔ و شیخ کمال الدین عبدالرحمن ملازم لیل و نهار گشت صاحب دیوان در مبدا رخوض در الغوان شروع در پایۂ تخت عرضه داشت که هر سال هشتاد تومان زر بمصالح آش اردوها رخواتین و شاهزادگان و نغار چریک منصور صرف مے رود اکثر بر کار خاصه خواجه فخر الدین ایداجی مے نشیند۔ اگر یرلیغ شود از خاصۂ مال خود امسال آں مهم را کفایت کنم پسندیده افتاد حکم یرلیغ بنفاذ پیوست۔ که خواجه فخر الدین ایداجی در کار آش مدخل نسازد و همت صاحبے آں سال مصالح آش را بواجبی متمشی گردانید۔ و تقریر کرد که از چهل تومان زر زیادت خرج نشده تا غایت آنچه تصرف نموده اند عرضۂ اتلاف و ضیعت بوده و سبب وحشت صاحب با خواجه فخر الدین آن بود که سلطان در مبدا جلوس بنا بر سوابق خدمات و اواصر اذمات که در بندگی حضرت ممهد داشت حکم فرمود تا او صاحب دیوان باشد۔ بکمال انصاف عذر ایں گفت که نطاق تدبیر من از احاطت بر کلّی مصالح قاصر است و با وجود آفتاب از چراغ بیوه زنان استنارت نمودن مقتضۓ کیاست نباشد۔ اگر پادشاه سیورغامیشے فرماید بهمان اسوهٔ قدیم و قانون مالوف که در بندگی آقا نیگو موسوم بوده ام کوچ دهم و امتثال او امر و نواهی را کمر بندم۔ سلطان استعفاء او را پسندید و عاقبت کار آش بزرگ را که ورطۂ هائل و دریائے بے ساحل بود بکمال کفایت او تفویض فرمود۔ بدیں موجب که تقدیم یافت صاحب را تغیرے با او در خاطر ظاهر شد۔ و جز بدیں تدبیر که تایید روح قدس را مے شایست از التزام تمشیت مصالح آش بخالصات اموال خود مدافعت او را اندیشه روئے

نشیون

نمود و در شہور سنۃ اثنی و تسعین و ستمایۃ کہ محرر این سطور را عزیمت سفر آن طرف افتاد۔ بخدمت آن یگانہ مستسعد شد انواع مکارم یافت۔ بصورت شخصے مصور و عالمے معالی در تحت ہمت نفسے مسخر محاور ستے چون آب رواں روح افزائے و لطف طبعی چون جوہر بادہ طرب زائے در صبغت و صنعت دری نظمی أعذب من ماء معین و در کسوت لطافت ریاتر از گل و نسرین

نظم

جواد کفے عادل دلے کہ در قسمت ۔۔۔ ز بخل و ظلم نیابد نصیب ادالاّ

کہ جام بادہ بساقی دہد بدست تہی ۔۔۔ بتیغ سر بزند کلک را نکردہ خطا

حالے کہ دیدہ بر داء غراء او مکتحل شد بے سابقہ خدمتے ولاحقہ معرفتے کہ جاذبۂ مکارم الکارم و مستدعی اختلاط و انبساط باشد امداد استیناس متعاقب شد و از ہزت طبع در اکتساب فضائل علی حسب الاستعداد رغبتے صادق و میلے کامل فزانود و بحکم آنکہ ہرگز رکوب غارب اغتراب و کرب مفارقت دیار و ازاب و تحمل اسفار شاق اتفاق نیفتادہ بود احیاناً از تمادی ایام مہاجرت و حرقت فرقت احباب و وطن بدین بیت

بیت

بہ التعلل لا اھل ولا وطن ۔۔۔ ولا ندیم ولا کاس ولا سکن

تعلل رفتے۔ چوں ملاقات دست دادے با تراکم و تزاحم شاغل و عوائق در طلاقت وجہ و ذلاقت لسان بساط لطف طبع را مبسوط فرمودے۔ و بحسن محاورت و اظہار تعلق خاطر و طیب مشاعرت و معاشرت با او وحشت مہاجرت زائل

گشتے و در انجبار آمال و قضاء مہمات بدم و قدم ذکرم و تجشم نمودے۔ و چون زبان عذر عقدۂ لاینطق داشت در ازائے آن شمائل اخلاق و لطف گستری گفتمے

بیت

اے تو غریب در جہاں بندہ غریب شہر تو

از تو غریب کے بود رسم غریب پروری

و چوں اتساع عرصۂ بیاراوند در خور ساحت سماحت و علو ہمت او مشاہدہ افتاد بر خاطر گذشت کہ چنین شخصے مؤید مدت سی سال در ملازمت حضرت بادشاہان گردون غلام بنظر عنایت ملحوظ بودہ و متصدی جلائل اعمال ایشان شدہ اگر آفتاب صفت نظر بر اکتساب زر و دینار داشتے یا چون شگوفہ میل برگ سیم خزائن عالم او را حاصل بودے۔ اما ہیہات مرد موفق عاقل روشن روان کہ دیدۂ فکرتش بکحل الجلاء بصیرت منجلی باشد کجا بدین خاک رنگین چون اطفال مستأنس گردد بل ملتفت و از جاہ و حشمت این جہانی و صامت و ناطق خاک تودۂ فانی اکتساب ذکر باقی کہ حقیقت عمر ثانی جز آن نیست چگونہ اختیار نکند۔ و اینک زبان حال نیز بے زحمت قال شاہدے عدل است کہ بواسطۂ مشاہدہ اریحیتے جبلی و نتیجہ کرمی اصلی در مدت اندک مصاحبتے بعد از آنکہ از این آستانۂ غرور بمنزل حبور پیوستہ از آں ناز و نعیم او را اعقاب او را اثرے نماندہ بمجرد جریان خامہ بر صفحہ دو طبق کاغذ ابد در سحۂ لعاب مدادی چگونہ مطالعان ذکر جمیل او را از عریضۂ

شعر

ذکرالفتی عمرہ الثانی وحاجتہ   ماقاتہ وفضول العیش اشغال

برے خواند مقصود از اطالت ایں تشبیب آنست کہ روزے جمعے از
اہل فضل ومشاہیر آں صوب کہ مطیعان خدمت ومحرم اسرار بودند در مجلس
انسی حاضر شدند۔ ولحظۂ مجال اعنیہ رسددو اشتند۔ در اثنا حکایتے
کہ مے رفت ذکر صاحب شمس الدین ادر اللہ علیہ شآبیب رحمتہ
طراز حلۂ اخبار وواسطۂ عقود حکایات آمد محرر ایں تعلیق از اسباب
وحشتے کہ خاطر زاہر صاحبے را بآن یگانہ حاصل بود در مقدمہ اشارتے بداں
رفت استنطاق کرد وتعجب نمود مغلظات قسم وایمان مؤکد حجاب اشتباہ
از محاذات بصیرت برداشت وتقریر کرد کہ باخدمت آں صاحب قرآں ہیچ
وصمت مخاصمت ونشار مخاشنتے نبود اما ہرچند پیرامن کعبۂ تودد طواف
مے کردم وروئے بقبلۂ اخلاص مے آوردم خاطر صاحبے را نفور تر
می یافتم واعراض وانقباض زیادہ مشاہدہ کردہ می آمد باآنکہ تعطف او دو
اصلاح حال خود را در عقدۂ تعذر یافتم واز عنایت وموالفت ورعایت
ومخالفت نومید شدم بدخواہ دولت وقاصد جاہ او بنودم ودر حضور وغیبت
برمراسم خدمت واطرا ثنا توفر می نمود۔ والدلیل علیٰ ذالک در زمان اجتناب
از کار آں بزرگ چوں مرا در معرض مؤاخذت آوردہ بود۔ ایں دوسہ بیت کہ
در زیور پارسی بحقیقت از خلل خالیست دینابیع لطف طبع از الفاظ آں
جاری انشا کردم وبہتش فرستادم

بیت

مکن نومید مارا زانکہ نومید
ہمہ کس را بچشم خوار بیند
نیندیشد بیندیشد ہمہ چیز
نخسپد خوابہا بسیار بیند
سزد گر مرد عاقل وقت فرصت
نگہ دارد دل ودر کار بیند

این معانی در گوش صاحب تاثیرے نکرد واین قطعہ باغرابت ترکیب ولطف
تمثیل از آیت رحمت نامۂ آسمانی مشتمل بر لطائف توبیخ واعتراف برجرائم
ہم قرینۂ انشاگشت ورہینۂ انشاد

قطعہ

لوترٰی خواندہ مجرمان بپشت
ہمت عفوت از سر تعظیم
از کرم آیت ولکنّ را
بر نخواندہ زہے کریم رحیم
بہر تعظیم وعکس این معنی
نکتۂ یافتم چو دُرّ یتیم
توکریمی وکرد کار کریم
راستی سیب کردہ شد بدونیم

باچندیں سوابق اعتذار وقیام درمقام استغفار یک انشوطه از معاقد تنسکر صاحبے واہی نگشت وہیچ وجہ در بند تدارک رہے نشد۔ بل دیگراسباب را رہلینہ شد۔ چوں ایں حکایت باو پیوست از حاضران کہ واقف بر احوال بودند۔ استشہاد کرد وہر یک داستانے موافق ایں نمط وملائم ایں نسق بتقریر رسانیدند۔ بعد از تسطیر اساطیر وافسانہ وابداع انواع احوال زمانہ باز سر سخن رویم۔ سلطان احمد در تمہید قواعد عدل وانصاف واغلاق ابواب ضیم واجحاف نیک مبالغ بود صاحب دیوان بتقریر کرد کہ چوں پادشاہ سلیم الاعتقاد در اعلائے اعلام اسلام واعلام آیت تشبیت دین محمدی علیہ السلام رغبتے صادق ونیتے صافی دارد باسلاطین بلاد مصر وشام اظہار موافقت واعلان مطابقت پیش باید گرفت تا تیغ خلاف از طرفین درغلاف رود وراہ تردد تجار ودرادبے تردد منفتح گردد ومواد مشوشات واصول منازعات بیکبارگی منقطع ومنقلع، واگر دفع نازلہ را استمداد رود بحکم اتحاد در دین واتخاذ مسلک یقین در مظاہرت ومناصرت بقدم اجتہاد ساعی گردند۔ وشرائط متادعت ومقالعت را راعی باشند تا رصیت متابکت وانتشار ذکر مشارکت خواطر اہل اسلام در بلاد ایل وباغی ودیار مطاوع وطاغی بعبودیت حضرت زادہا اللہ مستلادنجا یا مائل گردند چوں ایں سخن متضمن محض مصلحت وموجب مزید رونق ونماء ملک وملت بود حکم یرلیغ شد وشیخ کمال الدین عبد الرحمن را برسالت وسفارت معین گردانید بدلبشر بدخولی سلطان در مسلک دین وابتہاج بانتہاج خطۂ یقین وتذکر استصلاح

ذات البین واستبعاد از طریقۂ نقار دشنین، بعد از ارسال مراسلہ اقضی القضاۃ قطب الدین الشیرازی واتابک پہلوان را بامکتوب[1] روان فرمود چوں باختلاف رسل سبل موافقت میان طرفین مفتوح شد پادشاہزادگان وامرا از اشتباک واشتراک سلطان با ملوک مصر وافتتاح مصادقت میان ایشان متفکر وہراسان شدند واز ظہور قوت اسلام واسلامیان برخود پیچان وہنگام جلوس سلطان احمد پادشاہزادہ ارغون باتفاق دیگر برادران بخانیت آقا موجلکا دادہ بود۔ بعد ازان عازم سغورلوق شد۔ وباغرائے جمعے امرا در خاطر او غبار تغیرے پیدا گشت وامارات مخالفت ہویدا در بندساختگی اسباب مدافعت وپرداختن ابواب معارضت فکرہا پادشاہانہ کرد۔ طغاجار را کوس واعلام داد ومیر تومان گردانید۔ ولشکر قراونا س کہ نسناس صفت اندنہ ناس۔ ودرمیان مغول ازایشان بے باک ترنباشد۔ در عداد اہتمام او آمدند حکایت تغیر نیت وتبدیل عقیدت او را در خدمت سلطان عرضہ داشتند۔ الیناق کہ مقدم لشکر گرج بود وبصفدری وبہادری مشہور براہ رسالت نامزد شد وامتحان را حکم یرلیغ باستحضار او نفاذ یافت۔ چوں بخدمت شاہزادہ رسید۔ عاطفت شاہنشاہے عنقاء دل بے وفاء او را کہ امہد ثبات از و چوں کبریت احمر واکسیر اعظم عدیم الوجود بود بحبائل اجلال ومثقلۂ اصطناع مقید گردانید۔ الیناق بمنایح آفریدگار غرشانہ کہ اعناق ہمت مومن ومشرک باطواق آن مطوق است قسم یاد کرد وبریکتا دلی واخلاص در عبودیت وموافقت شاہزادہ مواثیق مستحکم را محبت داد وچوں بہ بندگی سریر دولت معاودت کرد در باب توجہ ارغون بصوب حضرت

[1] یہ مکتوب عربی میں ایک طویل خطبہ ہے جس کا متن اس مقام پر حذف کر دیا گیا ہے لیکن اسکے مطالب کا خلاصہ حواشی کتاب میں درج کر دیا گیا ہے ۱۲

عذرے سقیم نزاز غمزهٔ دلبران بادارسانید. صاحب دیوان را از ماجرای مهادنت
اعلام کرده بودند. از تبلبل تقریر و تزلزل حرکات او آیت مواضعه چون آب فرو
مے خواند و خود هیأت ظاهر دلیل هیأت باطن باشد. و زبان ترجمان احوال سرائر،
در بندگی حضرت بعد از تمهید مقدمات عرضه داشته باز ازدواج دختر
سلطان کوچک نام الیناق را بزرگ گردانید و بیرلیغ بنواخت و عاطفت
و اعلاء مرتبت و مکانت او نافذ گشت بدین حسن تدبیر بیخ مخالفت را از ساحت
سینهٔ او قلع کرد. مادهٔ وحشت بدین معالجت حاذقانه ارتداع یافت. عنقریب
شهزاده ارغون جوشے را بسراپردهٔ سلطنت فرستاد. معلم بدانکه در زمان ایلقاقی
مجد الملک و ایقاد لوثر غضب ایلخان و تراجع کوکب دولت صاحب دیوان
موجل کاداده بود. که هر چه بسمت تملک دارد از نقد و جنس و ضیاع و عقار از
آن پادشاه است و بهنگام اشارت بے تلعثم و تمغم تسلیم کند اکنون التماس
از سدهٔ سلطنت آنست که اورا مصاحب جوشی آنجا فرستند. تا آن سخن
پرسیده شود. و آن مصلحت بتفصیل رسانیده آید. و نیز چند ساله تصرف
در مملکت پدر نیکو رانموده و هرگز حسابے مشتمل بر جمع و خرج ممالک رفع نکرده
آنرا هم جوابے گوید و سیاقتے منقح بنماید باعث بر ارسال این لوکات مطمع مالی
نبود چه در وقتیکه واقعهٔ اباقاخان شائع شد بر آن منوال که شرح داده آمد
اکثر طوائف از راه غلبهٔ ظن می گفتند. صاحب دیوان برائے تخلیص برادر و
نظر بر آنکه مجد الملک چون ازین کار فارغ شود باستر فاع او پردازد. با بعضے
خواص و ایناقان حضرت مواضعه کرد تا پادشاه را بسمے ناقع تجریع کردند و وفات

برادرش منگو تیمور نیز هم چون در آن نزدیکی واقع شده بود بدین روایت مسند
گردانیدند این اغلوطه در خاطر شاه زاده استحکام یافته بود پیوند دیگر اسباب
وحشت شده سلطان را انست که زبدهٔ مقصود چیست و این التماس زهریست
در جلاب تعبیه کرده. و تیغے خونریز در زیر پرنیان نهفته و صورتے کریه در
پیرایهاء دلکش و ملابس منقش جلوه داده آنرا جواب این فرمود که تمامت امهات
مهمات ملکی و مالی در نظر و عهدهٔ صاحب دیوان است اگر غیبت کند مصالح
در معرض اهمال و اختلال افتد. و در دیوان حضرت کسی که قائم مقام او تواند
بود. و بتمشیت امور قیام نموده ندارد چگونه توان فرستاد. رسول و مراسله
التفاتے ننمود. و برسول و مقترحات اعتمادے نفرمود. جوشی سخن تمام کرده
باجوشے تمام و ناخوشی پیغام مراجعت کرد. این مدافعت ضمیمهٔ منافرت گشت
و معادات از حد قوت بحیز فعل پیوست بر ساز ناسازگاری پردهٔ مخالفت را
آهنگ بلند تر شد. بل کار از پرده پوشی بگذشت و در مطاوی این اطوار سپهر
فضائل از علا جدا ماند و روزگار در عطاء خود رجوع کرد چنانکه شاعر نظم داده

یگانهٔ همه آفاق صاحب دیوان
علاء دولت و دین صاحب زمین و زمان
بسال ششصد و هشتاد و یک شب شنبه
چهارم مه ذوالحجه صبح در اران

از این وحشت آباد دنیا بجنت سرائے عقبے خرامید و جهانے معالی را با خود
در دل خاک ضمین ساخت. مصرع

اے خاک چہ دانی کہ چہ پذرفتستے

دیدۂ فضل خوناب می پاشید و روزگار بناخن حسرت چہرۂ امانی می خراشید

بیت

دلہا ز ہجر غرقۂ خونناب دیدہ اند
جانہا چو مرغ بسمل در خون طپیدہ اند
دانی سبب کہ چیست وچرا آہ و مشغلہ
بر فرق طاق قبۂ خضرا کشیدہ اند
بدرے ز آسمان وزارت افول یافت
سروے ز بوستان معالی بریدہ اند

صاحب دیوان در مقام عزا نشست۔ و صحن سراچۂ چہرہ را بسیل خون آلود سرشک بشست۔ بعادت خور از خواب جدا ماند و در خورد بود و شمع کردار اشک ریزان بر رخ زدو مانند صبح جامہ دران بادم سرد این بیت جانگداز مکرر می کرد۔

بیت

گوئی من و داد دو شمع بودیم بہم
یک شمع بمرد و دیگرے میسوزد

چون ہنگام ترتیب غزا و عزم کفاح بود نہ موسم عزا و نیاح سلطان او را خلعت خاص دادہ بانواع سیور غامیشی تسلیہ خاطر مبذول فرمود۔ پس بتدبیر استدراک امور و ردع مادۂ ہائج و تسکین بحر مائج فتنۂ کہ زمان از زمین برانگیختہ بود مشغول

شد۔ ارغون یرلیغ فرستاد باطراف کہ املاک صاحبی را بتصرف ایلچیان و نواب دہند۔ و وکلاء او را از شروع در استیفاء متوجہات ممنوع دارند و بدین مصلحت بولاتا مور را بعراق روان کرد و سبب آنکہ بنفس خود در آن حوالی بود۔ و ارباب عراق استشعار داشتند بعبرت قوت بعضے را در تصرف گرفتند و ذرائع اختلاف۔ و وسائط معادات علی الحالات و العلات بسلسلۂ وار دست درہم چہ دست درہم لہ کار جہانی برہم زد نہال مشاجنت بیخ بشری و شاخ بثر بار رسانید۔ وبکرات بہنگام اجتماع شاہزادگان استحضار القبور لمتابعۃ ایلچیان علی التتابع تسارع مینمودند و ما زاد ذالا التباعد من جانب السلم و الصلاح و ما ھاد و الا علی المارعۃ و الکفاح چون صراف تقدیر بر رستہ دکان تصاریف مصارفۂ فصول را درست مغربی بمیزان فلک بر کشید و بر قسطاس زمانہ کفۂ اللیل ان طال مال الیوم بالقصر مائل شد و کبیل روزگار جامہائے سبز مستعار را کہ اشجار از کسوت خانۂ ربیع عاریت گرفتہ بودند بدست تجدد فصل باز خواست کرد و خیاط خزان در بسیط اغبر از اوراق اغصان ثیاب احمر و اصفر از دوش عروس چمن افگند و روح نامیہ از زینت نبات نبات عاجز آمد قوت مولدہ را عزب خانہ گرفت **بیت**

مادر باغ سترون شد و زادن بگذاشت
چکند نامیہ عنین و طبیعت عزبست

و سخن مسعود سلمان ملائم وقت و زمان آمد۔ **بیت**

چون گشت باغ پیر نہان گشت راز او
چونانکہ بود پیدا آنگہ کہ بد جوان

آرے جوان و پیر ہمیدون چنین بود
کین زاز خود پدپدکند وأو کند نہاں
در بوستان بجائے گل ولالہ وسمین
آمدزنج وزگس ونارنج بے کران
گرار غوان زباغ بشد ہیچ باک نیست
مے خواہ ارغوانی بریاد ارغوان

میزبان زمان از بادبزان ببرگ ریزان موکب خزانزانبوی برگی بنوامے ساخت ونائے بلبل ناطقہ لوائے.

بیت

برگ ریزاں بہمہ حال فرو باید ریخت
بقدح آنچہ ازو برگ و نوای طربست

می نواخت باغبان ورصحن چمن ازز پر درخت گل وارغوان وسمن رخت اقامت نزدیک سروسایہ افگن کشید ۔ وچوں ایام نضارت سبزہ وگل و طراوت وطلاوت یاسمین وسنبل مانند عہد دوستاں سرپل ومواصلت غانیات بے ثبات مے نمود۔

بیت

شب وصل تو عجب زود گذر بود مگر
نسبتے داشت شب وصل تو باروز شباب

ذکر شکر عہد ودفا بر ورق متخیلہ نگاشتہ از تسجاع دنواز قماری وحمام

وتغزید وزمزمۂ عنادل درمجلس راغ وباغ آواز زاغ ونعاق غریب غراب بدل ماند واہل زمین بدیدۂ تعجب نگران وزبان زمان حال طعنہ زناں گویان فلکا تاکے ازیں تجددات حال در روزگار چند ازیں گردش باتربے مرازیں حرکات دائم چہ مے خواہی دبرین تقلبات چہ بنیاد مے نہی

رباعی

تاکے فلکا گرد جہاں میگردی
روزان وشباں بہ این و آن میگردی
خاک آدم گشت وآدمی خاک شدند
در دور تو و تو ہمچناں میگردی

نہ نسیم نوبہار وغضارت ریاض از سموم مصیبت مضمون می ماند ونہ برگ وبار بستان تا لبستان از ترک تازحریف خریف امان یابد ۔ ونہ خزہا بر ملون خزانہ خانۂ خزانی از سلب ونہب صدمت شتلا سلامت مے بیند احسنت ای جانت برخی

بیت

آذار پر یر بود دی روز نیمور
امروز خزاں است وشود فردا دے

دورین میانہ روزگار برائے فذلک شہور اثنی عشر جلالی وشرح تاثیرات دہور زمرۂ بشر را از آب پارسیہا بطبع آتش سرعت مؤلف کہ دشمنا نزا چوں آتش پارسی محرق است ودوستاں راچوں نسیم عراقی موافق ایں کلمات مؤلف می گرداند۔

زنگیب
لباس ۱۲
شادال

نظم

زفر ور دین که وقتِ اعتدال است
جهان چون نوعروسی باجمال است
ز تاثیرِ مه اردی بهشتی
بجانها می رسد روح بهشتی
مهِ خرداد مارا خرمی داد
کمال نشو عالم کرد آباد
بود اندر مه تیر اوج خورشید
شود رخشان از ورخسارِ امید
ز مرداد است بی مردادِ باحور
بظلِ خویش خوش ران کام باحور
بشهریور سهیل آمد پدیدار
همی تابنده همچون جبهتِ یار
بود در مهرمه نوبت خزان را
برد بادِ بزان برگِ رزان را
بخوبی چونکه آمد ماهِ آبان
نگاری جوی همچون ماهِ تابان
بآذر مژده یابی از زمستان
زحجره نقل کن سوی شبستان

چو آمد باد سرد و قلب دی ماه
تو هم قلب شتا و جام می خواه
چو شد سیمین زمین در ماه بهمن
می اندر جام چون جانست در تن
در اسفندار مذ با اهل سند جم
وما اللّذة مثل الحبّة والخمرِ
چو آمد پنجهٔ دزدیده بی طیش
بدزد از عمر خود روزی پی عیش

ارغون عزم توجه بغداد مصمم فرمود- و نواب مدینهٔ السلام را چاشنی انتقام بچشانید
خزانهٔ موجود بستد و بعلت بقایا در سالهاء گذشته مبالغ وجوهات را معین
گردانیده استخلاص رفت شیبنی بخشی دیولا تا مور و طغاجار در ساختن مصالح
و خوض در سوانح مهمات سعی پیوستند- چون از تحصیل مال فراغی حاصل شد
در اوائل شهور سنه اثنین و ثمانین و ستمائیه بالشکر عازم بلاد شرقی شد- و در تدبیر آنکه
چگونه تختگاه موروث از دست معادی دولت بیرون کند و دیدهٔ بخت دشمن
پرخون روزی بشبی می پیوست عسی الله ان یاتی بالفتح او امرٍ من عنده
چون اندیشهٔ ملک گیری بی معاضدت رجال و مساعدت مال محال می نمود همت
بر تحصیل این اسباب که مؤدّی بود بحصول مطلوب مصروف ساخت در اثناء
این امور امیر علی جنگین با جمعی کتبه بتعلیم بعضی امراء در خدمت سریر شاهزاده تقریر کردند
که صاحب معظم وجیه الدین زنگی الفرزندی ابن الصاحب السعید عز الدین طاهر

بیت

طاهر آن ذات مطهر که سپهرش گوید
صدر طاهر گهر و صاحب طاهر نسب است

که روی رزمهٔ مکارم و ممالک معالی و تاج تارک ملوک و اکارم و اعالی بود نزاهت عرض تشریف او چون ترکیب آسمان از عیب مصون و جلالت قدر منبعش مانند چهرهٔ آفتاب از کلفت تکلف مامون در مدت حکومت اعمال خراسان و مضافات آن هر سال تو مانها بخاصه تصرف کرده و انواع الاکاذیب و افائک در زیور تزویر بخلوت جلوت داده. شهزاده بمواخذت و توکیل او اشارت راند چون هر گز طاهر نسب طاهر حسب زاکی محتد سامی منصب برکاکت و خساست تن درنداده و هنگام تورط امواج بلیت و تعرض نکبت امارات تذلل و تقلقل از خود ننمائد. و هر دقیقه در خلاب عیش کدر افتاد و بر راهگذر بلا مضطرب حال شد. دست اعتصام در عروهٔ وثقی صبر و احتمال زند و سهام صروف ایام را جُنهٔ اوقی از تثبت و استقرار پیش دارد. و جانب تذبذب و حیرت که مادهٔ پریشانی و موجب سخریت و ملامت محب و شانی باشد فرو گذارد. خواجه وجیه الدین در دفع این حادثه که منصوبهٔ روزگار ناهموار و بازیچهٔ فلک دوار بود. استقراخ و استغاثت را در خاطر راه نداده بخواتین و امرا التجا ننمود.

بیت

چون شحنهٔ نیاز ز دست تو یا وگیست
ترس از تکبّر مدار و پناه از طغان مخواه

دل را قرار به دار غُسل اندر گلو مکن
تن را پیاله دار کمر بر میان مخواه
گو درد دل قوی شود و گو تاب و تب فزای
زین گلشکر مجوی و زدان ناردان مخواه

امّا ناصحان دولت و پردردگان حضرت بر عدم تواضع و التجا و قلت استمداد از افراد امرا، باز خواستها مشفقانه می کردند. در شیوهٔ مهاونت و توسل مبالغت می نمود. رعایت خاطر ایشان را بطوغان قهستانی مکتوبی نوشت و این قطعه مضمن را ایراد کرد.

توصّل

بیت

چون زلف دارم جوانی گردش گردون پیر
مشک من کافور گشت و ارغوانم شد زریر
آه من سرد است چون باد خزان نبود عجیب
چون بهار عمر ما را در ستند ایام تیر
ماه و مهر و تیر با من سخت بد مهر او فتاد
ای مسلمانان فغان از جور ماه و مهر و تیر
قامت چون تیر من چاچی کمان شد زان سبب
یار دور انداز از نزدیک خود ما را چو تیر
گوشمال حادثاتم داد گردون چون رباب
همچو چنگم لاجرم می آید از رگها نفیر

آنکه با من کرد گردون کرد با بسیار کس
بامدادے میر بودم در شبانگاهے اسیر
صاحب اعظم وجیه الدین بُدم دیر و زمن
ملک را فرمان ده و شاهِ ممالک را وزیر
زر نهاده گنجها از بهرِ دفعِ روزِ رنج
رنجِ من زر مے فزود و زر نبودم دستگیر
تکیه بر مالِ کسان هرگز کسے چون من نکرد
مالِ من چون مار گشت و من بسانِ مارگیر
چون عزیزِ مصر بودم خوار گشتم همچو خاک
از منِ و دورِ فلک گر عقل داری پندگیر
سر بر آوردی بدولت پایه مردی کن بلطف
دست رس دادت خدائے افتادگان را دست گیر
کین همان دهر است کز شاه اردوان بر بود تاج
وین همان چرخ است کز نوشیروان بستد سریر

او در جوابِ این ابیات مندرج گردانید بلیت

سالها جامِ جم بدست تو بود
چون تو نشناختی کسے چکند
بُرده بودی و نقش آمده بود
چون تو کژ باختی کسے چکند

گوهر نسب چراغ بودن لیک
چون خود انداختی کسے چکند
اسب رهوار بود میدان خوش
چون تو بد تاختی کسے چکند

حاصل در جواب این مطالبه و عتاب میگفت پادشاه حکم فرمائد تا مراد در محضر امرا حضرت کننده صاحب وقوف . محاسبات را استدراک و مستخرجات را استکشاف نمایند اگر چیزے بسبیل تخلیط و برطیل یا تغلیط و تعطیل اصول اموال چونانکه رسم ولاة اطراف باشد بدین طرف عاید شود هر دینارے را هزار دینار عوض دهم . و الّا بر رای پادشاه که آئینه جمال صور غیب و طلیعه کتائب اسرار ایام است منویه ارباب اغراض و تزویر اصحاب اطماع روشن شود و چنانچه همت بلند شاهنشاهی اقتضا فرماید مجازات سوء افعال و حبس اعمال ایشان را حکم راند هر چند پیوستگان حضرت و پیشکاران دولت شاه زاده بعلم الیقین میدانستند که اگر مستوفیان عطارد رای دیوان که مشرف بودند بر قانون خبرت و ناظر در امور تجربت در بیاض نهاد و سوادِ لیال روزنامچ اذکار را نقل کردندے و بتحریر و تعلیق و تصدیر و تحقیق حسابات اشتغال داشتندے ممکن نبودے که در مقابله معاملات او مجملاً و مفصلاً حرفے باز خواسته شد که محاسب عقل آنرا قلم لایجری راند . و از فذلک مجموع فطانت و کمال رزانت او و جهے باقی طلب دارد اما ارغون زر می خواست نه جواب بر قانون صواب در عوضِ زرِ سخن زرّین مقدارے نداشت . و طالب دُرر و یواقیت . نوادر یواقیت المواقیت و فرائد و شارح دُمیة القصر را چکند قوام الدین بخاری با بولوغان از شیراز

گریخته بخدمت ارغون پیوسته بودند و مملکت شیراز را در نظر شاه زاده جلوه داده
بموقع افتاده ایشان را سیورغامیشی فرمود و قوام الدین بخاری را منصب استیفا
دیوان حضرت ارزانی داشت. و در مدارج این اوقات امرا اورا برسالت پیش
خواجه وجیه الدین فرستادند تقریر کرد که ایلخان طمع در مال مستحکم کرده و مادّهٔ
شفقت و مرحمت کم تعیین کتبه و تحریض بر استدراک بهانه ایست برائے توصل
به مقصود و مراد نزاهت عرض جمیل و صیانت اصل نبیل را چناں لایق ترکه برین مبلغ
مصالحتے کرده آید و مسامحتے طلب داشته شود و از برائے تقنیت خرسندی
اَلطرحُ وَافرح راکاربندی و حکایت صاحب علاء الدین که این خطاب تقدلیست
مضروب برآن عیار و کسوتے فرا بافته بداں پود و تا در وی هم ازاں دن در شحهٔ
هم ازاں مسیل بازیاد ضمیر آفتاب پرتو می باید آورد. و بعد از اختلاف سفرا و
تردد نصحا بر آن مقرر شد که پانصد تومان بخزانه تسلیم کند سیصد تومان نقد و
دولیست تومان مواشی و غلات و اقمشه و آلات یکے از ثقات نواب صاحب
وجیه الدین دریں حال جوهر نفس ردیه آشکار کرد و ثعبان صفت زبان وشایت
بیروں آورده گفت دستورے مشتمل بر ذکر اغائر ذخائر و نفائس جواهر دریں چند
روز مصحوب یکے از خواص خود بطوس فرستاده تا بطریق ودیعت پیش فلاں معتمد بسپارد
حالی ایلچی رابدیں مهم رواں کردند در موضع میعاد ایلچی را با حامل و موصل آن
پیغام ملاقات رابدیں افتاد آں دستور برگرفت و از سر پائے مراجعت کرد چوں
بر کثرت خزائن و نقود و دفائن عثور حاصل شد از مقتضی تقریر و تقبیل که
دولیست تومان از مواشی و اجناس دهد نکول و ابا فرمود بنا کام اداے پانصد تومان را

ملتزم شد مشاهداں تقریر کردند که در یک روز قریب سه هزار من زر عیار موزون
و منقود گشت. و تتمه را مرصعات و ثیاب از خزانهٔ فیروزکوه و هراة و مرد و دیگر
خزائن بیروں آورد و تسلیم کرد و مبالغ وجوهات بعوارض و اخراجات بسمت
الفاق یافت بے آنکه بر فوات آں تحسر و تندم اظهار کرد. در بازار چه دنیا ردیا
نمائے خوشا آن بزرگ همت که جز خود تجرید تخرید و بنظر استزادت که مصراع
زِیَادَةُ الْمَرْءِ فِیْ دُنْیَاهُ نُقْصَانُ
در متاع استمتاع او ننگرید و دل بمقتنیات فانیات ننهاد. و بر جان نازنین خود چهار
در محنت و مشقت او نگشاد. و حب حُبُّ الدُّنْیَا رَأْسُ کُلِّ خَطِیْئَةٍ در زمین سینه
نپاشد. و از تعلق اَلذَّهَبُ یُذْهِبُ بِدِیْنِكَ شادمان نباشید. تا هم اول از
اندیشه و تکاپوئے اکتساب فارغ شد. و در آخر از حسرت و ندامت زوال
که لازمهٔ وجود است خلاص یافت. صاحب الدیوان شمس الدین باستماع این
چشم زخم که چهرهٔ اقبال را خال اختلال بود متاسف گشت چه نسبت قرابت و
وصلت مصاهرت متاکد شده بود و وسائط تعلق مشابکت منعقد دریں حال
رسولان فرستاده بجزا تشریف تسلیه نامهٔ نوشت و فرا نمود که دریں واقعه بادے
اشتراک داده و در مباح و مساهم مساهم این هم جانگداز دکار در هم است مصراع
در درد کسے رسد که دردے دارد
چون غرض شاه زاده از اں عرض بحصول موصول شد در تشریف داده مخلی کرد و باز
باکراه بر تقلد حکومت اعمال خراسان الزام رفت. در طینت و طبیعت مغول
ایں طریقت بغایت مذموم است و بسخافت موسوم که هرگز نواب دوز را از

الزام

صدمت خطاب و عتاب ایشان سلامت نخواهند دید- و پنجاه ساله حقوق خدمت عاقبت بوخامت انجامد- و نیک بندگیها بتقریب مفسدے و تقریع حاسدے نسیاً منسیاً گردد مصراع

چنین یارست بسم الله کسے کش رغبتے باشد

باری جل و علا ابواب قناعت که موجب فراغت دنیا و سعادت آخرت است بروے حال همگنان گشاده دارد و دیدهٔ بصیرت همه را بکحل معرفت جناب ربوبیت مکحل گرداناد- تا بدین زخارف پای نابرجای سرهمت فرو نیارند و دست ازین حطام بے نظام بدارند و منه التوفیق والهدایة الی سواء الطریق

ذکر حادثهٔ قنغراتای و فاتحهٔ مکیدت و سلطان را

نسبت تسبب اسباب اشتات در عالم ملک با جواذب حوادث و لوازب کوارث معلوم علم علام قدیم و مقدور حکمت حکیم قدیر تواند بود- و بعد وقوع واقعه و حدوث حادثه عقول و نفوس را بمصداق تجربت و قیاس و دلالت و آلت مدرک حواس حل مشکلات و کشف معضلات قضا و قدر و تمیز بیان موجبات نفع و ضرر معین و مقصود می گردد- چون سلطان احمد در استزادت رونق اسلام و اسلامیان مبالغت می نمود- عق ـد و آرا شهزادگان و امرا سمت تغیر می گرفت و از مخافت وبال نکالش در خفیه با همدیگر سگالش می کردند در اول شهور سنهٔ احدی و ثمانین و ستمایة قنغراتای را با لشکرے تمام بسرحد روم در درع عصاة آن

بوم فرستاده بود- شیطان اندیشهٔ ناصواب در آشیانهٔ دماغ او بیضهٔ وسواس نهاد و سودای سلطنت زمام تمالک و تماسک از دست فطنت بربود- با بعضے امرا بر مخالفت اتفاق کرد و بتلبیسے اندیشید که مفاوضهٔ سلطان را بردارد و خود در چار بالش خانیت نشیند- امضاء این عزیمت و تنفیذ این مصلحت را متوجه اردو گشت و مترصد و متشمر بود تا چه وقت کمان کینه کشد و کمین مکیدت کشاید توفیق مبدع غرائب و واهب رغائب جل آلاؤه نخواست که ظلمت بر نور مستولی و کفر بر ایمان مستعلی گردد یکے از محرمان دائرهٔ اتفاق و زمرهٔ موافقهٔ شقاق از سر یکدلی سر ستر شر ذمهٔ فساد را در بندگی سلطان باز کرد و از کیفیت احتیال و قصد برادر تشقیق و میعاد اقتتال باز گفت جماعت متهم را و منهم من یشتری لهو الحدیث که عقدهٔ مبهم را برامور دولت و ملت خواستند زد گرفته احضار کردند و ایشان را در مقام بازخواست بزرگ در معرض سوال و جواب بل نکال و عتاب آوردند هر یک خبایای ضمائر و خفایای سرائر سراسر بر صحرا نهاده از قول کاتب گفتند-

بیت

عدل تو بنفع و ضر مجازی باشد
عفو تو حقیقی نه مجازی باشد
گر سر فگنی در قدم آن جای و بیست
در عفو کنی بنده نوازی باشد

بر اعتساف مناهج اختلاف و اقتراف جنایت و احجاف اعتراف آوردند- چون دلائل غدر و خیانت بر برادر خود که هنگام شدت در خاوزمان دولت و صولت

پشت استظهار وروی رزمهٔ مظاهرت می دانست درست باقت حکم فرمود تا پشت او را مانند روی طرهٔ دلبران پشت بشکستند. کوچک نوئین وشادی اُقتاچی وجمعی تمام از امرای بزرگ که درین راه رهبری وبرین کار یاوری نموده بودند شعبهٔ حسام انتقام گشتند. بعد از ظهور این حال وشعور بدین فعال سلطان بالکلی مواد اعتماد از مغول منقطع شد. ولقوّت وتحرز از بوائق بواقی امرا یکی هزار گشت والعجب. این حال بحقیقت داعیهٔ سنت غدر ومکیدت وحالیهٔ سمت مکر وخدیعت امرای مغول وموجب زوال ونکال ایشان گشت وبعد از آن سالها امثال. مصرع

وقع القوم فی سلا جمل

واقع لموه تفرق بینهم لبتر صورت حال آمد چنانچه در مساق جلوس خان واثنای اثبات طاریات احوال معلوم متأملان گردد.

مناصبت ومحاربت شهزاده ارغون با سلطان احمد

مجرّض توفیق وسعادت تائید ربانی ومتقاضی همت گردون فرسای ارغونی رخصت نمیداد که یک لحظه از طلب واجتهاد در طلب تو علی برنا ومتقاعد شدے باز عالی پرواز بزرگ منش که نشیمن او بر قمهٔ قلهٔ شوامخ شماخ ذروهٔ قلعهٔ راسخ صمت اسیر دکی بخانهٔ چند ویرانه نشین سر همت فرو آورد وشیران شرزه که فضالهٔ فرائس ایشان مطمح ومطمع اشبال واشباه زبید چگونه از مناقبی اکیله ذیاب وکلاب

تهیهٔ چاشت خود سازند. خیال وتمثال عقیلهٔ ملک از محاذات ضمیر او محجوب نمی شد. ودرین آرزوی نامی سواد شامی بیر سانید بسیاض بامی بر قول تهامی.

بیت

اهتز عند تمنی وصلها طرباً
ورب امنیة احلی من الظفر

چون از خانیت موروث وسلطنت مأمول خراسان بالسبیل بهانه می گرفت. بهارا ایلچی فرستاد. والتماس تومانات عراق وشیراز که اکثر با ینجو وخاص اختصاص داشت در میانه انداخت وبسر انگشت اشارات

بیت

ستحلم لیلی ای دین تدینت
وای غریم فی التقاضی غریمها

سرپوش اعتذار از سر طبق غرض برداشت. خلاصه آنکه چون سریر دولت پدر نیکو استحقاقاً واتفاقاً مسند ومتکای سلطانی را می شاید. هر آئینه ما را نیز طرفے باید تا مصالح لشکرے که در نظر است از آنجا ساخته کرده آید. اکنون در ازای ملتمس اگر آثار قبول مشاهده افتد. وآنچه بنجا لصات اینجو تعلق دارد میدول هر آئینه میان آقا واینی طریقهٔ مشایعت ومتابعت سلوک مانند منهل مصادقت موافقت مورود والّا که از اسعاف این ملتمس متأبی ومتغافل خواهد گشت جنگ را ساز وبرگ کن. مهاونت ومداهنت را ترک. چه بعد الیوم در عوض سریر مملکت

والکلیل سلطنت

بیت

مرا تخت زین باشد و تاج ترگ
قبا جوشن و دل نهاده بمرگ

سلطان چون این پیغام خشن و اقتراح که داعیهٔ استیحاش بود معلوم کرد گفت

شعر

وَعِندِی جَوَابٌ لَو اَرَدتُ لَقُلتُهُ
وَلَو قُلتُهُ لَم اُبقِ لِلصُّلحِ مَوضِعًا

جوابی هم ازین پرده در شیوهٔ اختصار فرمود که ریت معهود ملک مألوف او عراص خراسان است و از روی اشفاق و اهتمام بحال او مقرر داشته ایم اگر التماس دارد که طرفی را از اطراف بدان مضاف فرمائیم بفور یلتابی حاضر شود تا چنانچه رای انور که مصراع

یک ذره ز نور رشش آفتاب است

صواب بیند بعد از اشتمام رند اهواد ایراد زندا اعاطفت معارفت دریغ نداریم. و اگر بر قاعدهٔ ضلالت اد غوایت خواهد سپرد نقش ایلی از دیباچهٔ لوح یک دلی بکلی سترد. فرمان فرمائیم تا موجی از دریای محیط یعنی فوجی از حشم منصور که نصرت ازلی عنان کش عزایم و سعادت کلی رائد هدایت ایشان است بدان صوب آیند و ارغون را با لشکری که بوجود ایشان در بند آشتی است چیلاشی کنان بپایهٔ تخت کیوان رفعت ما آورند و مثل لامدن غضنک ولاشردن غضبک مشاهده کند.

بدین جواب لطیف و تهدید عنیف ایلچی را باز گردانید. و امید صلاح و اصلاح چون دامن در پای افتاد. و تدارک کار مانند آستین از دست در گذشت سلطان باوّل در اواخر شهور سنهٔ اثنین و ثمانین و ستمائه امرای قراوناس را مواخذت فرمود و ایلچی فرستاد ببغداد و [illegible] شهزاده ارغون طغاجار و چاغر و طولادای و اجی و اباچی پسر سنتای نوئین و جوشی و جنغا تو مکتوب و مکنون معرف بلیات گردانید. و مانند دل منتظران در بند کرد. و ازین میان کینجا تو اغول با تماجی اقتاجی و فوجی قلیل از خوف فلک دغا و حریف زمانهٔ بی وفا مهر اقامت برچیدند. و از زخم کعبتین ملوّنین و منصوبهٔ روزگار مقامر راه طویل خراسان پیش گرفت. و از حکم یرلیغ چونغر ایلچی را پیش اتابک یوسف شاه لر فرستادند تا با لشکر تمام مستعد و شکر ده شده محافظت آن حدود نمایند و بهنگام احتشاد و سیعاد و اسعاد چریک منصور از موضع خود در حرکت آید. و صاحب دیوان لیلاً و نهاراً بساختن مهمات چریک از دور و نزدیک ترک و تازیک اشتغال نمود و با صابت رای آفتاب منقبت افاضی دادانی را مطواع و مذعان ساخته اسباب سلاح و استعداد آلات حرب مترتب گردانید پس یرلیغ با ستر کاب لشکر نفاذ یافت ارباب مساجلت در معاجلت هر کس از جائی خود بتهیهٔ عدت مقاتلت قیام نمودند. و در مقدمه هولاجو شاه زاده و باسار اغول والنیاق که موسوم بود بامارت و قیادت لشکر منصور و مشهور بصفدری و عمدهٔ استظهار جمهور با ازغسون و تکتا و نارین احمد و اشغان آسان آسان متوجه خراسان شدند. چنانکه صفت ایشان را گفته ایم.

رباعی

ترکان که چو شیر در وغا بخروشند
در صلح بعشرت و مدارا کوشند
گه در صف رزم همچو خنجر نیشند
گه در کف بزم همچو ساغر نوشند

واز آن طرف شاه زاده ارغون چون از معاودت ایلچی بر مضمون ضمیر سلطان واقف گشت و در عقب کیخا تو گریخته با خبر مواخذت اعوان برسید دانست که آب از سر چنانکه مصرع

کار از لب خشک و دیدهٔ تر بگذشت

از اتمام ساز مصاف و جدال و تحصیل آلات قتال ساختن مصالح لشکر و نواختن هر میر و صفدر فارغ شده بعضے از قواد قراوناس عرضه داشتند که اگر ما منغله باشیم متعهدی شویم که این یک تومان لشکر باده تومان معارضه کنیم چون تمامت اقوام ایشان حاضر نبودند به استحضار دیگران از اماکن دیور تهها ایلچیان نامزدان فرمود تا بے تابی و تانی هر کس از مقام معلوم در عقب رایات چون ظفر و نصرت مسارعت نمایند- چه زمان احتمال توقف و انتظار نمی کنند پس یولا تامور و جور غدای و بولو غان را تو کر ساخته با یکهزار غاص بطریق منغله از پیش روان گردانید- و خود بقول عمله نجوم غرهٔ صفر سنه ثلاث و ثمانین و ستمائه که سلخ عمر مخالفان دولت بود با امراء اماکاجی و نقای یارغوجی و تادتای و قاذان پسر قتلغ بوقا و بایتمش قوشجی و سرطاق و آلغو و ادلادای و قد خان و

اعمان و مقدار چهار هزار سوار بنا بریکبار حرکت فرمود- چون بادمان و طاقت مراکب لواگی و اعقان محط شعاع ابصار ایشان شد خبر آوردند که الیناق زی ولایت رے رفته و دیار و اهالی و اسباب سوخته و کشته در فته و سرائے لار را که ابجو ارغون بود خراب کرده پس تمامت اذران را بغارت برده باذربیجان فرستاد و از ان نجابر فارغ زاد نائرهٔ غضب ارغون را بر شارهٔ سودا نشاند چون شیر زخم یافته در اضطراب آمد قسم یاد کرد که در ازائے این جنایت جنایت استجام نکنم تا بے ترحم بزخم تیغ غائله تیغ سزائے تخریب سرائے در کنار روزگار او نهم از آنجا انتظار وصول لشکر ناکرده شب را شب و روز را روز نگفت و دو منزل را بیک منزل مے پیمود تا در صحرای آق خواجه اتفاق ملاقات عسکرین و منازلت فریقین افتاد از دو سوئے روے به اقتتال آوردند بوقتے که از گردش مغفر زنگار فام

نایره

بیت

بر آورد خورشید زرین حسام
فرو برد مه همچو سیمین سپر

صف مناجزت آراسته شد- از طرف ارغون بولاتا مور و اماکاجی در میمنه بودند و بولوغان در میسره و تادتای در قلب چون مرکز اقبال او ثابت و از طرف سلطان هولاجو شاه زاده در قلب ساکن و باساراغول حافظ میسره بود- و الیناق قائد لشکر و رائد ظفر در میمنه ایستاده ناگاه دل ابطال در غلیان آمد سواران از اطراف در جولان مجلس رزم را آهنگ جنگ تیز شد- زخمهٔ سنان اوتار شرائین را در پردهٔ حجازی اصطخاب می داد و صلیل نصال و حسام خفیفاً

وثقیلاً اصول ضربی می نمود بر آوای کوس اعراف جیاد که وَالعادیات ضبحاً فالموریات قدحاً صفت داشتند در پای کوفتن آمدند. ساقیانِ قضا بکاسهٔ سرها شراب هلاهل بمذاقِ هلاکت می پیمودند و حریفانِ آب دندانِ تیغ از نجیع حبل الورید چهره را گلگونه می ساختند چنانکه فردوسی گفته از هر گوشه دلاوری و بر هر طرف کمان دری در صحرای نبرد

داراے

بیت

یکے چرخ را بر کشید از سفاح
تو گفتی که خورشید شد در سراح
در برج کیمخت را باز کرد
در آن هر چه بد مرغ پرواز کرد
هوا پر ز زنبور شد تیز پر
خدنگین تن و آهنین نیشتر
بگرداں هر آنکس که آنجا گذشت
گمانش چناں شد در آن پهن دشت
نگر کرگس و دال بشتافتند
پر اندر پر یکدگر بافتند

چوں ابرِ کمان تیر باراں کرد شگفت اگر سبزه زار خنجر گل و لاله بشگفت. **بیت**

ز پولادِ پیکان دیر عقاب
سپر کرده در پیش تیر آفتاب

ارغون سیاوش وش تن بر هیون پری پیکری که از فراہت ادهمند خوش خرام گردون بستهٔ عقال عجز مے نمود

بیت

جهاں نوردی کامروزش اربر انگیزی
بعالمیت رساند که اندر و فرداست

سوار گشته

مصرعه

کمان فی سرجه بدراً و ضرغاماً

در مدار میدان چوں نوبت دور بوذ فلک هزار چشم بر آن نیزه گذاری و میدان داری و خنجر گذاری باخلاص آیت وَاِنْ یَکَادُ می خواند. و زبان سوفار چوں تیر این سخن راست می راند

بیت

شاه براسب پیل تن رخ فگند پلنگ را
شیر فلک چو سگ بود تا نشِ پیاده شمری

هنگامی که کمان چاچی را مانند ابروے بتان در خم می افگند قمر در قوس می آمد و چون تیغ آتش کردار صاعقه بار بر فرقِ اعادی راست می کرد. روزگار می گفت

شعر

شبهته والسیف فی کفه
بالبدر اذ یلعب بالبرق

هرچند لشکر ارغون میان لشکر سلطانیان گوئی قطرهٔ بود و دریائے محیط یا ذرهٔ بنسبت اجرام بسیط اما شاه زاده با مقدار پانصد سوار مانند شیر شکاری که گلهٔ آهوان را غنیمتے شمرد. یا باز که تیهوا از امنقار و مخلب شکرد لحظهٔ بر قلب و ساعتے بر اطراف حملهار جان شکری کرد و می کشت و می تاخت. و بهر صدمهٔ سرها را چوں گوی در خاک می انداخت تنورهٔ حرب تفسیده گشت. و تجاویف دماغ پردلان از دخان سودا و آتش غضب بامتلا رسیده

بیت

فرو بسته در آں غوغائے ترکان
زبانگ نائے ترکی نائے ترکان
بمرگ سروران سر بریده
زمین جیب. آسمان دامن دریده
حریر سرخ بیرقها کشاده
نیستانے بآتش در فتاده

مغافصتهً الیناق از میمنه بر میسره زد در حملهٔ اولیٰ والصبر عند الصدمة الاولیٰ بولوغان منهزم شد. و سد ثباتش منثلم هم از آنجا سر خویش و راه لشکرگاه سلطانی در پیش گرفت. یولا تامور نیز با اما کاجی از میمنهٔ خود طرف مقابل را حمله بردند باسار اغول باساز و لشکر عنان فرار تافت یولا تامور تا نزدیک قزوین از عقب برفت چون او در نیافت زن و فرزند او را بیرون آورد و دیه گرگان را چون گرگان گوسفندان را غارت کرد. از طرفین قتلے شنیع و

نکالے فظیع رفت و هر دیه و ولایت که ممر ایشان افتاد اثر عمارت از آن نواحی منحمی گردانیدند. و هنوز آن دیار با حال معهود نرفته. چوں هر دو لشکر بیکدیگر مختلط شد مصرع

در آں گیر و دار و در آں کر و فر

ارغون با قلت فوجے از قلب جدا ماند مصرع

زهے میانهٔ نوش تو گشته نیش مرکب

سامان توقف و مجال تلبث ندید براه فیروزه کوه رواں شد و اعداد لشکرے که در خدمت رکاب بودند بسیصد سوار نمی کشید. در خاطر داشت که بلشکر قراوناس پیوندد و دیگر باره استیناف مقاتلات و استعداد مکاوحت فرماید و بقایا لشکر چوں از حال شاهزاده بیخبر بودند تمامت متفرق شدند فریقین نطع محاربت در نوشتند و دست از جنگ کشیده داشتند. چون سیمرغ زرین بال آفتاب عزم آشیانهٔ مغرب کرد و غراب شب حوالک اجنحه را بر اطراف سهل و جبل بگسترد آوازه افتاد که ارغون پیدا نیست. اتفاقاً لشکر قراوناس در رسیدند. چون از حالت شاهزاده خبر یافتند مراجعت کردند و در راه. بے راهی که عادت ایشان است آغاز نهاده دست هتک و فتک و تاراج مفرط برکشادند و دامغان و حوالی را آتش غارت در زدند. جهان در زلزله و خروش افتاد. و از تعرض آں دو لشکر در دلها ولوله و جوش. ارغون بتعجیل با لشکر می رفت چوں دو دچنانکه هنگام نزول و مجال طبخ نبود در راه از خدمت سلطان ایلچی رسید و پیغام داد که ما الیناق را گفته بودیم که با ارغون در عرصهٔ مبارزت

جولان نماند حکم یرلیغ چناں بود کہ ارغون ببارگاہ سلطنت حاضر آید تا بعد التیا والتی در مجلس استیناس یکدم بکاس مدام بر سبیل معاقرت دیار شمسے داد استطراب داده شود. باید کہ ارغون راه تجنب و نفرت مسدود و عقد تحبب و تقرب مشدود دارد. و معارضۂ توہمات و شوائب خطرات را التفات نکند و با اعتقادے صافی و مخالصتے وافی بحضرت توجہ نماید از ین جنس سخنے چند تملقانہ و اغلوطہاے عاقلانہ فرامود ارغون قتلغشاه نوئین و لکزی گرگان را بخدمت سلطان فرستاد تا پیمانۂ ہم ازیں نوع در جواب بپیماید. و تمہید معذرتے بنماید لکزی در مسارات صورت حال از تفرق جموع و قلت لشکر شاه زاده و استشعار بسیار شرح داد و گفت از استدراک کار ارغون دریں حال مہمل ماند چون لشکر قراوناس بوے متصل شود صورت آن فرصت باز در سپہر آیینہ گون مشاہده نتوان کرد بشتاب کہ مہمات نازک توقف برنگیرد. و ضرورات ملکی تاخیر نپذیرد. و عاقلان گفتہ اند توقی از تبعات زمان نا آمده بکم آزاری و لطائف حیل دست دہد و نقد وقت را تلقی بتازه روئی و خوش خوئی کردن بسلامت نزدیکتر نماید اما روز گذشتہ را باز نتوان آورد و تیر از شست رفتہ بیش در قبضۂ کمان امکان نیاید بر بندگان گزارد لوازم مناصحت و تقدیم مراسم وصیت و ارشاد آنچہ بفراغ خاطر مخدوم باز گردد متعین است

بیت

اندیشۂ صائب شہنشاه

در گرم روی چو میغ باشد

در یارب کہ والعیاذ باللہ

گر فوت شود دریغ باشد

بعد از فوات قدرت. تلہف و حسرت مرزنج نیفتد و تکاپوئے فکرت منجح نگردد سلطان با دوازده تومان لشکر.

بیت

سواران گرد افگن شیر گیر

خروشنده با جوش و تیغ و تیر

در حرکت آمد. در خیل بزرگ چریک را عرض داد و لشکرے بداں اہبت و آراستگی و ابہت و پیراستگی در ہیچ تاریخ مطالعہ نرفتہ و بہر طرف کہ ممر ایشان مے افتاد. دست ظلم و غارات دراز می کردند. و خلائق را در مغارات محن و تعذیب می آوردند بتخصیص دامغان و نواحی آں آیت سنعذبہم مرتین بر آن بیچارگان خواندند. و ہر آنچہ از کرهٔ اولی باقی گذاشتہ بودند دربودند متوطنان دیار و رعایا بسیار بوقت عبور سلطان تظلم و استعداء و نفور و استغاثت کردند و فریاد و ما کان ربک لیہلک القرای بظلم و اہلہا مصلحون بر آوردند سلطان رجوع آن مصلحت بصاحب دیوان فرمود عرضہ داشت کہ چریک در چنیں حالے از امثال ایں حرکت منع نتوان کرد تا دل شکستہ نشوند چہ ذوات المخاطب ہر چند معلم باشند لصبید. و در آں باب تمرن یافتہ ایشاں را از دادن بابلی چاره نباشد. و ایں اندیشہ صاحب دیوان را مبارک نیفتاد. و بزودی ملک و سلطنت را آسیب فنا رسانید. سلطان در راه شاه زاده طغاتیمر

وبوقار البفرستاد وکیجا توا غول را در منزل کبو وجامہ باردو بہ سلطان آوردند۔ ازطرف دیگر الیناق چوں معلوم گردانید کہ ارغون از لشکر جدا افتادہ مراجعت کردہ است بایک تومان لشکر خود شیران برزیں کہ چوں آتش بر زیں می خروشید ند ازعقب روان شد۔ چہ در حالتِ انفصال آن شیطان از حضرت سلطان التزام نمودہ بود کہ من بندہ ارغون را در پیش تخت سدرہ رفعت بدارم ارغون تاغوجان کہ رفت از لشکر منتشر واثرے ندید وازدامان رکض واسراع بیشتر سواران ایثاراً واجباراً تخلف نمودہ بودند پس بقبعۂ کلات باآنکہ ہیچ کلارت ازاں توقع نداشت پناہید وآن قلعہ البیت درردد خانۂ کاسر میان سرخس وابیورد وطوس افتادہ از حصانت دورد بیشتر عمارت آن مطموس وآبو النصر محمد بن عبد الجبار العتبی در کتاب یمینی از صفاتِ آن قلعہ چنیں تعبیر کردہ وھی التی تحقی الریاح بین نعافھا وتنزل الا البصار دون رواسیھا وشعافھا با مقدار صد نفر از زمرۂ ایناقان وسائر خدم آنجا بماند۔ فکرت بر خاطر استیلا یافتہ۔ دوستِ صبروتانی برتافتہ کہ خود پایاں ایں کار بے ہنجار چگونہ باشد وکجا وکے واخر الدواء الکی بازار جاہ عرصۂ رحبار متسع میگردانید۔ وباخود میگفت ۔ ممکن باشد کہ ہم روزے ۔

بیت

نیکو شود از رحمتِ او کارہا
بیغا دُدھرہی طائعاً اُدکارھا

الیناق بعد از سہ روز آنجا رسید۔ اتفاقاً شہزادہ لشذیب آمدہ بود برائے

تفحص از کار لگزی گورگان چہ بافواہ آوازہ درانداختہ بودند کہ او باتفاق ہندبیکچی باروزگار یار شدہ اند واردو بلغان خاتون کہ محبوب ترین خواتین بود قصد بے پیوستہ الیناق بخدمت شاہزادہ آمد۔ والتزام طریقۂ ادب را باسبے خنگ تکشمشے کرد۔ وبایکدیگر بر قلعہ رفتند وہر نوع سخنہا گفتند۔ الیناق در شیوۂ نصیحت وتحریص بر سلوک جادۂ طاعت فصلی می پرداخت ۔ پادشاہزادہ لوازل بلا متطرق دید وامرا ولشکر چوں دیگر اسباب خوش دلی متفرق بجز تسلیم راہے وبیرون از توکل پناہے نیافت۔ باالیناق از قلعہ بشذیب آمد وراضی بگردش چرخ باشعوذہ وفریب در مقام غوجان باردو رسید۔ اورا از جانب لیسار درآوردند وکمر از میان بکشاد۔ وفلک از خاطر زادۂ محرر بر آستی مے خواند۔

بیت

چوں کمر بکشود شد خورشید از جوزا برون
مہر برج عقرب آمد چونکہ بر رُخ زلف بست

سلطان در خانۂ کہ شکل مسطح مستدیر او موازای دائرہ فلک دمنش بجلد بریں بود وحامل آفتاب سلطنت دلعرف عجم آنرا خرگاہ خوانند بر سریر دولت نشستہ وبآب حسن المآب نقوش ہموم از لوح سینۂ شُستہ دل خود را بذہاب خطرات وقدوم مسراتِ ترحیب وتاہیل کردہ بطر انتقام ودلال استعلا کہ ہنگام فرصت از مقتضیات رذائل نفسانی وردآرت قوت شہوانی باشد درکار آمد اشارت کردنامجال دخول واستیذان چوں عرصۂ امانی بر ارغون تنگ گردانیدند واورا

درمعارضهٔ دو آفتاب باز داشت یکے آفتاب سما که بتاثیر سوَت ظهائر از اثیر آتش افشانی میکرد و دیگر آفتاب عتاب که بنعمت زندگانی و تمتع از عمر و جوانی مانند سایه در وقت زوال ناچیز گردانید۔ بے خبر ازانکه فراش تقدیر مذل هر عزیز و مُعز هر ذلیل سراپردهٔ ظل ظلیل دولت جهت ارغون داروغ مبارک او افراشته خواهد کرد۔ وبدست حوادث روزگار مبانی جهانبانی در عهد سلطانی انباشته چنانکه در قرع ذهبیق گلبرگ طری گلاب ترشح کند۔ از عارض سمن سیماء شاه زاده عرق چکان گشت و زبان از تشنگی چاک شد۔ و دل از بستگی حال متحیر بر کرهٔ خاک خواهرش طغان از غایت شفقت و دل سوزی برخاست و پیش او آمد تا لحظهٔ بسایهٔ چتر خویش تابش آفتاب را از گل سیراب سایه پرور چهرهٔ او محجوب گردانید۔ بعد از زمانے بولوغان خاتون را در خرگاه راه دادند سلطان او را ترحیب کرد و کاسهٔ داد چون همای مقصود در دام کام آورده بود و شاهین امانی را بر بالی مرادات کامیاب یافته برائے اطعام و تطییر اشکرهٔ خاص۔ تبختر کنان دامن کشان بیرون آمد بریق قبهٔ تاج و هاجش از سر رشک کلاه کیوان در خاک انداخته و از طیرهٔ قبا بر مروارید ریزش آبگون زرکش مهر و ماه سیماب گون شده در حوالی اردو ساعتی جالوز انداخت۔ چون بخرگاه معاودت کرد ارغون را آواز داد در رفت و زانو زد و مراسم خدمت کما هو معهود هم اقامت کرد سلطان او در کنار گرفت۔ هر دو صفحات رخسارهٔ لعل گلگون را بلآلی و دُرر اشک رحمت و خجلت مرصع کردند پس زبان سلطنت نوید داد که خراسان را بر قاعدهٔ عهد آباقاخان بارغون ارزانی دارد۔ و ملتمسات او را بقلم اسعاف بر جریدهٔ عطاف رقم زند و از

جانبین برگ سمت مساهمت و مقاسمت سازدهند و ترک شر مکاشرت و نصب منصوبهٔ مناسبت گیرند۔ حالے خرگاہے مفرد تعیین رفت ارغون از عون لشکر باری در آن روز که صورت عتب باری داشت آیس شد و با اندوه دل آتش وش آتش گشته۔ خود و بولوغان خاتون دران مقام وحشت و دهشت ساکن شدند۔ اروق برادر بوقا با چهار هزار لشکر چون کواکب که پیرامون خرگاه آسمان درآیند بحوالی محیط شدند۔ روز دیگر را حالی که خورشید جمشید دار بتخت مینائی بر آمد سلطان جهت مواصلت تودی خاتون روان شد چه خاطرش بجانب او چون جوهر بمرکز اصلی مائل بود۔ الیناق را تعیین فرمود۔ که بعد از نهضت رایت سلطانی اردوئے حیات ارغون را کوچ داده بمنزل بوار رساند و خود تا از درخت نو بر وصال تودی بزودی گل بهجتی اجتنا کند۔ در تعجیل تمام حرکت فرمود۔ و بلبل نوائے عقل بگل می گفت از زادهٔ طبع کاتب

بیت

طراوتے ندهد سعے باغبان هرگز
چو دست یافت باطراف گلستان تو دی

تیغ میناگون را با ساغر عقیق رنگ معاوضه زد و وصال زنان از صیال تیغ زنان نعم البدل شناخت بطون عواتق را بر ظهور عتاق اختیار کرد و بمراشفهٔ ثغور لطاف از مکاشفهٔ ثغور اطراف غافل ماند از بهر نوش نشوت انگیز عقار جائز بپیش نیش عقارب فدا گردانید۔ در هوس ابکار و عوان انکار اعوان را فراموش فرمود۔ معازف و مزهر بر معارف لشکر ترجیح یافت در مناظره خدود و بعض

مهفهفات مخاطرهٔ حدود بیض مرهفات ناچیز انگاشت صباح دلیران و غانا شنوده بصباح دلبران بینما مائل شد دراری عوالی وسیوف را در میدان رزم نادیده دراری عوالی شنوف در ایوان بزم توقع کرد. در خلوت سرای مقصود بر گوشهٔ تخت سلطنت

بیت

عروس مملکت آن در کنار گیرد تنگ
که بوسه بر لب شمشیر آبدار زند

از سر خفت و طیش چون در بین نصحیح خواست خفت برای یک ساعة سلوک مسالک عیش ترک ملوک و ممالک و چند جند و جیش بگفت چه مست بجام مرام بود. و در سر خیال دلارام فارغ از گردش ایام بدرام و بی خبر از ایلام این ملام.

بیت

زدی دام دشمن گرفتی بدام
بجش خیره زد دمبر آب نام

ارغون را مکنت دولت و نعمت حیوة مقدر بود سلطان سیف در وقت خود راند والوقت سیف بر نخواند. و در آنهار فرصت و اغتنام زمان قدرت قدم عزیمت در طریق فلاتبذل شغلک الابها نهاد. لاجرم دشمن از مرصد در آمد و یوم تبدل الارض غیر الارض معاینه گشت. بوقا بمظاهرت برادرش اردق که در حضرت سلطنت رتبت قربت و اعتبار تمام حاصل داشت

و شهرتی یافته بود. و از پایهٔ معهود در گذشته بادشاه زادگان و بعضی امرا بمشاورت پیوست که احمد اروغ چنگز خانرا مستذل بل مستاصل خواهد کرد و مسلمانان را بتعلیم صاحب دیوان مرحب و مقدم داشت. از برای که مغول لشکر گرج را در اهتمام الیناق مفرز گردانید و او را بمزیت استظهار و استقلال از سائر امراء و ایناقان بر گذرانید صاحب خرد و حصافت چون سمت تغیر عقیدت دشمن در ناصیهٔ حال بحکم سیماهم فی وجوههم معاینه دید زود اطراف کار خود فراهم گیرد و بدفع شر و قمع وجود او تلقی نماید. و آزار روزنامهٔ تاریخ سعادت و هنگامهٔ توفیق و هدایت شمرد چه اگر بطرف اغفال و اهمال گراید و بیرامن تذبذب و تحیر بر آید کار از دست چون تیر از شست برود و آب از سر چنانکه فرصت از پیش بگذرد بی شک در خون خود سعی نموده باشد. و درین جهان و آن جهان معذور و مشکور نبوده. مصلحت آلوس و چریک آن باشد که هولاجو را بجانی و احمد را از سریر سلطانی برداریم و این مقدمه باطلاق ارغون متو ملا است تمامت را این اندیشه صواب نمود میعاد کردند که چون روزگار مانند دل گناهکاران سیاه گردد. و لشکر روز بی رنگ و سیاه این عزیمت بتصمیم رسانند هر یک از مقام خود مترصد زمان موعود و مترقب ادان میعاد شدند.

بیت

چو چرخ بلند از شبه تاج کرد
شمامه پراگنده بر لاژورد

رائض فلک زردهٔ بهرامِ آفتاب را از میدانِ آسمان بیرون تاخته وادهم شام را ستام موشح بدُرر برانداخته بنات النعش گرد قطب شمالی گردان شده و فرقدان دیده بان وار دیده برحوادثِ لیالی گمارده زهرهٔ ناشطه ترک بزم عیوق گفته وبهرام سیاف گوشهٔ خنجر گرفته تیر دبیر خامه انداخته و چون مشتری طالب قوس گشته و زحل فرتوت پیرادلو در چاه حیسات خاکیان افتاده با خود می گفت مصرع

ولكن الق دلوك في الدلاء

لمؤلفه

مه حقهٔ ثریا بصفت چون مهره

تقدیر مشعبدی شده چابک دست

گوئی دختران ثوابت چگلی لستگان بودند از ورائے پردهٔ کحلی بنظاره ایستاده ناگاه بوقا پیش خرگاه شهزاده آمد و دامن خرگاه را چون حجاب شرم و آزرم بر داشت بعذر آنکه از حکم یرلیغ او را برائے مصلحتے فرستاده اند ارغون از مضجع وحشت مضطرب برخاست هواجس اندرون درتگاپوے آمد که همیں لحظه با صد درد و داغ دردِ وداع روز جوانی از ساغر **لمؤلفه**

لتفریق المنی سبب وداع

تجرع نماید بوقا دست ارغون گرفته بیرون آمد شهزاده استبطائی میکرد. واستغفارے می نمود پس صورت مواضع وقضیه امر کُن فَیکُون وامضاء عزیمت شبیخون واغلوطهٔ تامیل هولاجو بخانی تقریر کرد. فرمود. که با

بولوغان کنکاج کرده بردیم. بوقا مانع شد گفت رائے زنان درچنین مقام مصلحت بین وصواب دان نباشد مبادا کارها ساخته متلاشی گردد وزمان فرصت ماشی باهمدیگر روان شدند. ماورائے پشتهٔ مراکب مسرج ملجم بحکمهٔ عزم ومخزوم بحیازم حزم بسته بود. چوں تیغ بخون اعادی تشنه تشبه کناں بدیں بیت

بیت

بنات غراب والوجیه ولاحق

واعوج سمی نسبة المتنسب

بر بادپایان چوں آتش سوار شدند. وآب. ناموس دشمن برخاک استذلال ریخت اردق وهولاجو در بستر برسر یاسا راغول راندند. واو را باچند خواص مست خفته یافتند وازجریدهٔ احیا نام ایشاں محو کرد. ارغون بوقا عازم یورت الیناق که خصم الدوناب احد بود شدند آں مزوّد تمرّد از اندیشهٔ نیش پشهٔ در پینهٔ خانهٔ پهلو بتنعم بر بستر استراحت سوده بود با تیغها در راندند واو را باپشهٔ خانه پاره پاره کردند. بعضی تیاق داران دست تیر برکشادند. بوقا آواز داد که تا امروز بیاسار احمد کوچ می دادیم. وگردن انقیاد بر ربقهٔ مطاوعت می نهادیم اکنوں به یاسار هولا الیناق را کشیتم ایشاں سلاح بینداختند. وزانوئے خدمت بر زمین ضراعت نهادند فزع روز اکبر در آں شب مشاهده کردند وخروش وزلازل در منازل افتاد **بیت**

همی تا بگردانی انگشتری

جهاں را دگرگوں شود داوری

هم در آن شب ماما ازمیانه واقعهٔ دهماء باذیال ظلام تمسک نموده بر مرکب فرار سوار شد واز عقب احمد چون بادے کہ گرد بپمایند دوان. احمد چهار فرسنگ از اسفراین بل هزار فرسنگ از سرحد امکان معاودت باثرهٔ سریر وافسر ملک گذشته بود. وبر سرایں قضا بنشسته

شعر

یَا رَاقِدًا أَفِی لَیْلِ غَفْلَةٍ اِنْتَبِهْ
فَالصُّبْحُ أَسْفَرَ مِنْ وَرَاءِ حِجَابِهِ

ماما را جاذبهٔ قرار وماسکهٔ ثبات از حیز ضبط بیرون رفته برسید. قصهٔ حادثهٔ فرار خود واطلاق ارغون واحوال شبیخون وقتل اعوان برخواند وبگو اهی آن دعوی سیلاب اشک حسرت از هر دو دیده بر وجه براند. بدین خبر موحش وپیغام مشوش دل سلطان در قلق بلابلا رمق شد. وجان در منجنیق هیجان اندوه پیچان هر چند احمد با چندان اسباب منع صرف از رکائب وعساکر وخزائن وذخائر صورت لاَیَنْصَرِفُ داشت. بالضرورت منصرف شد واعلام دولت مخالفان علی الابد مرفوع گشت بحکم قهری وداوری چرخ چنبری رجوع قهقری اختیار کرد. ولقبغرا ولنگ باز آمد خشیت وخیبت بر ضمیر مستولی شده ولشکر حیرت وضجرت بنگاه اصطبار را تاراج داده تردد باطن ظاهر حالش مشوش کرده واضطراب بالش ومفرش اندرون آتش پراگنده از آنجا بعزم اردو مادرش قوتے خاتون عنان بصوب سراب معطوف گردانیده وخود امانی کاذبه کسراب بقیعةٍ یحسبهُ الظمآنُ

ماءً حتی اذا جاءهُ لم یجدهُ شیئًا اورا غرور می داد ودر راه امراء وقواد لشکر وملوک اطراف تخلف می جستند ومنزل منزل از وے باز می ماندند وامورا صورت اختلاف می گرفت

بیت

بهر گامے زکامی دور مے ماند
زخیبت آیتے مسطور مے ماند

صاحب دیوان نیز در زمان مراجعت از خدم وحشم وخیل دخول ومراکب جنائب جدا مانده با یک کوتالچی بجاجرم رسید بعضے خواجگان شیراز که در خراسان بخدمت ارغون پیوسته بودند وبعد از مقاتلت وانهزام لشکر چون کار دیگر نمود دو اهوال مشمر وموجود سلسلهٔ التطباق نگسسته بطرف اردوء احمد آمده از تموج آن فتنه وتلهب آن نائره در مهامه مهابت وفیافی دهشت پویان بجاجرم آمده بودند صاحب دیوان از ایشان یک دو سر اولاغ بستد وبحقیقت بسرا بسر جهان کار اولاغ است وبازی ومغرور بموهات مجازی آن دائم مبتلا در چار میخ مجازی چون حریف بخت بے نوا بود. وآهنگ قول مخالف را تیز کرد وساز پردهٔ عراق کردن بنسبت لایق تر نمود. در وقتیکه از حمائل فلک تیغ صبح بر مفرق شب تیره مست کردند عازم اصفهان شد. اما ارغون در آن شب که مظاهرت بر اعدا روز بدر بود ومساعدت اولیا شب قدر چون کار دشمن بساخت ودل از مواد کینه بپرداخت شب همه شب چون بخت خود بیدار بود چون عارض صبح از شکن زلف شب درخشیدن گرفت وشما مهابه کافور بدل شامهای عنبر بر اطراف

چرخ اخضر بریختند. شهزادگان و امراء بخدمت آمدند و نعمت حیات و دولت دقهرا عادی سلطنت را بعد از قطع امل تهنیت کردند

بیت

چه خوش باشد که بعد از انتظارے
بامیدے رسد امید وارے

بوقا که بعد قضاء الله منت جان و سلطنت بر ارغون ثابت گردانیده بود بوره را بر جمازهٔ

بیت

هائل هیونے تیز دو اندک خور بسیار رَه
از آهوان برده گرو در پویه و در تاختن

سوئے سغورلوق روان کرد تا لشکر قراوناس را اعلام کند و راه احمد نگاه دارند و الملش قوشچی را پیش قوشچیان فرستاد و فرمود که در راه از نوکران احمد شمشیر دریغ ندارند و بهر موضع که مصادفت افتد بمجاهره گویند اینک ارغون با پنج تومان لشکر خواهد رسید. بعد از تمشیت این مصلحت شهزاده نیز بر عزم اقتناص صید مطلوب و اقتصاص از دشمن مغلوب حرکت فرمود چنانکه درین ذکر شرح داده شود. از القاء این اخبار تمامت از دو سمت تَفَرَّقُوا شَغَرَ بَغَرَ گرفت خامهٔ کبراے دردار دنیا واقع شد و فظاعت آن هول و فزع و شناعت آن خوف و جزع تا منقرض جهان سمر بد و حضر شد بالشهاء زر و سیم و اوانی مرصع و رزمه رزمهٔ ثیاب و دیابیج و پرنیان چون سنگ

و خاشاک بر خاک افتاده از غایت رعب و هراس التفات بدان نمی کردند. خدا ید که غیرت خلد برین و حور عین بودند زواهر فرائد که ضرائر مناظم مباسم ایشان بود از گوش و گردن (چون قطرات اشک از دیده روان) مے انداختند و پیاده از یمین و یسار می دویدند. و در دهاد و اغوار می خزیدند. و از ترس منون یَوْمَ لَا یَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ حسب حال پیر و جوان افتاد

بیت

تا جهان رسم دست برد نهاد
دست برد چنین ندارد یاد

سوغونجاق با اغروق سلطان و خزانه و احمال و اثقال او مسلمی گرفت و از زبان حصیات و اجزاء خاک می شنید. مصرع

الیاك طریق المرشد غیر مسلم

عزم داشت که از عقب بسر آب رود در راه مغافصهٔ طایجو قوشچی و کتبوغا با فوجے در وے رسیدند. و بر اغروق زدند از طرفین بجنگ در پیوستند ناگاه از شست قضا تیرے بر مقتل برادر آلنو قوشچی آمد و بر جاری سر دشد و مرکوب سوغونجاق را نیز تیر زدند خزانه را باز گردانیدند و در مسلمی بمحافظت آن قیام می نمود. سلطان چون بارد وهء مادر رسید از اعجوبهء کار و احدوثهء روزگار که ناگاه چنین فتنه می انگیزد و نا بیوسان بدین گونه رنگها می آمیزد خبر داد و توقی گفت مصلحت باشد هم اینجا بودن و امرا را که ملازم اند با خود منطبق و متفق گردانیدن و چشم نهادن برین عرصهٔ بوقلمون. مصراع

تا خود فلک از پرده چه آرد بیرون

ودران حال کیفیتِ واقعه بر هر کس ملتبس بود و برحسب غلبهٔ ظنون و اختلاف عقاید در پیدا و نهفت هر کس سخنی می گفت روز دیگر را چون نهاب تباشیر صبح صادق از چشمهٔ خورشید آثار انفجار نمود ـ و روی گیتی را مانند آئینه چینی بمصقلهٔ لمعان بزدود قرا نقای وشیکتور علی الرسم بخدمت رفتند و از وصولِ پادشاه بر جناح تعجیل بی ترتیب لشکر و زینت اسباب سلطنت سوال کردند گفت ارغون را گرفته سپرده ایم ما آمده ایم تا الاغ واردغ جهت چریک معین فرمائیم هیهات

بیت

مقراض فراخ روزه چندان ببرید
کین سوزن خردگام نتواند دوخت

نابسان بیرون خرگاه نشسته بود ـ واین مفاوضات را استراق سمع می کرد آواز داد که قضیه برین وجه نیست ششش پسر و شصت امیر با ارغون عقد معاضدت بسته اند ـ وچهرهٔ مطاوعت احمد را بخدشهٔ عذر و انکار خسته وا و گریخته آمد اگر بقاء ملکت و بنای دولت و نظام امور و استقامت حال لشکر مطلوب است او را محافظت باید کرد زهی باد پیمایان عالم خاکی و صورت پرستان زمانهٔ جافی هر لحظه چون شاخ بید از هر بادی لرزان و هر ساعت چون شمع بر خود گدازان چون حجاب اغترار از محاذات بصائر و ابصار مرتفع شد و قراین حالی از تفرق عساکر و تبدل ضمائر و آشفتگی ظاهر بخصوصیت

آن معانی اشعار کردند ـ از خرگاه بیرون آمد ـ وکنارهٔ وثاق سلطان را محافظت نمود خود عنقریب قراوناس با علام بوزه در حرکت آمده و بهر جائی غارت وتاراج آغاز کرده آنجا رسیدند ـ رسیدن همان بود و بر اردو زدن همان چون سباع وضباع که معافصةً بر سر ظبا و آرام مصاولت کنند ـ آن بهائم سیرتان نهنگ آسا در آهوان خمگی وجوذر چشمان مقصورات فی الخیام افتادند ـ و حلل وملابس را خلع کرده بغارت دادند وتمامت فراش وبساط وزر وسیم وثیاب وقماش که در اردو یافتند به التقاط رفت قوتی را پیرایه از گوش وگردن جدا موزه ها از پا بیرون کردند و هر چه از ناپاکی و بی باکی ممکن بود بتقدیم رسانیدند معهود از یاسای مغول آنست که در هرج و مرج هرج خواتین و بنات باشند از تعرضات و مطالبات مصون دارند و بدیشان آسیبی نرسانند ـ امّا درین حال شیاطین مغول چنان از شیشهٔ ضبط بیرون جسته بودند که بقول هیچ لاحول منزجر نمی گشتند و مثار فتنه چنان از زمین و زمان بالا گرفت که آنرا ـ مصرع

باران دو صد ساله فرو ننشاند

عاقبت سلطان را گرفته وجامها بیرون کرده در خرگاه نگاه می داشتند امّا ارغون چون استدراک کار سلطان از عرب استرکاب نمود لشکر از الاغ بازماندگی داشتند و گاهها بگوشها رفته بود و انتظار تحصیل اسباب و مراکب و استنبطار در آن موجب فوات مطلوب می نمود با مقدار سیصد سوار چون واثق بود بمعاونت انجاد وانجاد نصرت وانجاز مواعید فتح وتائید عنان فلک سرعت

بجنبانید۔ آتابک یوسف شاہ لُر و سید عماد الدین ابو العلی از خدمت سلطان در غلواء انہزام او مراجعت کردہ بودند و شرف تکشمشی دریافتہ درین حال ملازم رکاب عنان سائی بودند۔ ہریک بایک کوتالچی و بوقا سید عماد الدین را مربی شد۔ و بواسطۂ تربیت او محلی مرموق یافت و ذکر آن در موضع خود اثبات خواہد رفت انشاء اللہ تعالیٰ۔ چون ارغون بنزدیک مسلمی رسید۔

بیت

زہر سو سپاہ انجمن شد بروے
یکے لشکر گشن پرخاش جوئے

قرانقائے و شیکتور بالشکر قراوناس سلطان از البتہ برگرفتند و مستقبل شدہ آئین مغول باشد در سیاق سباق و اثناء مراہنہ و مناضلہ کہ چون غالب و ظافر گردند دست افشاندن و بآواز بلند لفظ مریوگفتن حالے کہ نظر ارغون بر دشمن افتاد و او را بدان صفت دید با امراء از سر شماتت و مرامر یوگفت ہم آنجا کاسہ گرفتند و باسر دشمن غالب اثر کہ شر رشتر او باسرہ باسرار عائد شد۔ و در یک لمحہ مالک مملوک و مسرور ماسور و مطیع مطاع گشت تہنیت گفتند محقق شد کہ در تقلب اعصار و تبدل روزگار این حال بی تمویہ نمونۂ معتبر است شاید کہ عقلا آن را دستور تجارب اختیار و معیار اختبار احوال سازند چہ در تواریخ متقدمان و مصنفات سلف کہ بنظم و نثر مرتب و مدون گردانیدہ اند چنین حادثۂ کہ معائنہ گشت بحیز حدوث نیامدہ

و برین منوال داستانے با حاد و تواتر روایت نکردہ اند ماسمع بمثلہ الاخرون و ما شاھدہ الاوّلون لمؤلفہ

بیت

چنین عجائب ملکے بسالہاء دراز
نہ گوش دہر شنید و نہ چشم دوران دید

ارغون چون از تادیب خانہ لا یلدغ المؤمن من جحر مرتین متادب گشتہ بود برائ العین می دید کہ اغفال سلطان چگونہ مثمر ناکامی او شد در تاجیل و امہال او چگونہ از عقل رخصتے یافتے۔ پسران قنغرتای تیمور و ایلدر را فرمود کہ تامور را از داء دوی و کینۂ دیرینۂ پدر رشار غ گردانند و بدان تشفی جویند

زآنجا کہ خستہ ہم از آنجا طلب دوا

بقصاص پدر سلطان را پشت بشکستند قال اللہ تعالیٰ وجزآؤ سیئۃ سیئۃ مثلہا علماء تفسیر آوردہ اند کہ درین کلمات باعجاز لفظ سیئۃ ثانی را معنی نہ اساءت است چہ بموقع جزا افتادہ پس مذموم نباشد۔ احمد را در قراقیچغائی و آن موضعے است دفن کردند و للدھر عتب و عتاب

بیت

ہمیں است رسم سپنجی سرائے
یکی را برد دیگر آرد بجائے

محمود عاقبت آنکس تواند بود که فسوس جهان ناپایدار بجوئے نخورد و دم
افسون این فرتوت رعنا که گلبر گش ناچار جار خار و مُل امل پرورش بلائے تامّل
دُرد غم و دُرد سر و خمار در عقب است نخورد و بر خود پردهٔ صبر و قرار ندرد۔
و بظاهر مموه و صورت مزوّر او که مار رنگین عبارت از آنست ننگرد۔
و بیقین داند که سلطنت و دولت و مال و منال و لذّات و آسایش
این جهان مانند جمال امرد و وفاء غانیات و مواعید غید و ابر تابستان
و آفتاب زمستان سراسر عشوه و غرور و محال و زور است ۔ و هوشمند
زیرک و سعید کامل بحصول آن که وجودش کم از عدم باشد مسرت و ارتیاح
ننماید۔ و بذهاب و زوالش که لازمهٔ حال تواند بود ندامت و ضجرت نیفزاید
ایناس و ابساس و یأس و بأس او را یکسان شمرد و متابعت وصیت نامهٔ
رحمانی را درین دو حالت قائد عنان هدایت و منهج اسباب سعادت خود داند۔
حیث قال عزّ و علا لکیلا تاسوا علی ما فاتکم و لا تفرحوا بما اتاکم
چه از راه عقول و نظر مستقیم این مرده بشیون نمی ارزد و این حلوائے زهرآلود گرامند
چندین دود نیست ۔ و این قطعه که گفته ام لمعهٔ ایست از برق این بیان

بیت

زروزگار اگر کام خویش برداری
بر آفتاب اگر نام خویش بنگاری
اگر بملکت ساسانیان رسی و کیان
و گر خزائن سامانیان بدست آری

دگر جهانت مسخر شود چو اسکندر
دگر بچرخ فرازی علم ز جبّاری
چه سود عاقبتش بسپری و بسپاری
دریغ کآخر آن بگذری و بگذاری

جلوس ارغون خان در چار بالش خانیّت

چون معاند دولت را کار بساخت و خاطر را از وساوس شواغل مخفف و مرفّه
گردانید امضاء عزائم پادشاهانه را که آثار دولت یاران مقبل و مآثر بختیان عاقل جز
آن نباشد در تقریر خانیت تعجیل فرمود پیش از آنکه فساد خیالات و مواد احتیالات
در تجاویف دماغ و سویداء دل اکفاء و اقران تمکین یابد و قوت و قاحت و جلادت
دست طاعت و طواعیت بر تابد و اگرچه بواسطهٔ غیبت بعضے پادشاهزادگان
انطباق و اتفاق که اجماع کلی بدان صحت پذیرد دست فراهم نمی داد او لجتای
و تقتنی خاتون و امراء بوقا و شیکتور و طغاجار توافق نموده ارغون را بخانی ایمسر
مهرجانی بر رغم انف حسود و جانی خط دادند و روز هفتم جمادی الاول سنه ثلاث
و ثمانین و ستمایه در مقام قاسبون که آن موضع واقع است میان هشت الرّود
و قربان شیر از منازل مشهور الشان هنگام ییلاق بر سریر دولت دز افزون بداعیهٔ
ارادت بیچون مستقر شد و فلک توسن خوی با متثال اوامر و نواهی ملتزم و مقرّ فر
فرخندگی و بخت بر فرق نهاده روزگار می گفت ۔ لمؤلفه مصرعه

فرقش نکنم من بیکی موا ز ماه

بیت

زمان بایایۂ تختش نخواند خاک راساکن   زمین باگوشۂ تاجش نگوید چرخ را والا

شهزادگان وخواتین شرابهاء یاقوت رنگ درکاسهاء کهربائی پیکر ریخته برکف بلور صفت نهاوند. ورودسازان که دلنوازان عالم روح اندز نغمانے که رسم النغمة نطق روحانی برآن صادق می افتاد ونسبت

لا ایقاع یسبب الناس فی الاستیاس

حسب حال می گشت اهل مجلس را اسماع اسماع می کردند وجهان نیز مانند بارگاه فلک شکوه خوش وخرم بود وروے زمین غیرت مرغزار ارم از تاثیر اعتدال هوا جمرۂ خوشی افتاده ونرگس سرمست در پائے سروِ آزاد سر نهاده وباهمه شوخ چشمی از گوشۂ چشم حوراوشان بچشم ے

تساکر عین النرجس الغض فاترا   کمثل عیون الخراد العین من دلّ

برگماشته وبرطرفِ ریاض معاشران نشسته وزبان ابدین نصیحت چون آب روان گرد اینده که بیت

بصحن باغ بجز زیر سروبن منشین   به پیش خویش بجز یار سرو قد منشان

مشاطۂ نامیه شاخسارها راچون نوعروسان وسمه کشید. ومشک بید از تنسم نسیم چون جیبِ حوربان بدمید. برلبِ جویبار سبزۂ خط سربرزد وشگوفه در تعجب. بیت

باز این چه جوانی وجمال است جهانرا   وین حال که نو گشت زمین را وزمان را

انگشت شاخ بدندان گرفت بلبل از غیرتِ فاخته در غلغل آمد. چنانکه صراحی بمشافهۂ ساغر در قلقل. درخت آب غضارت کشید وزمین تاب نضارت چشید گوئی نقاش ربیع برصفحه سلسال جاری بخامۂ سحاری غزلک دلاویز کاتب را نقش بسته بود.

بیت

اینک وزان شد باد بهاری
از فهم کوه شامل ذوالعقاری
از طرف بستان در صبح پیشانی
لحن بلابل سجع قماری
از شعر عنبرا وز جام صهبا
مطرب چه خوانی ساقی چداری
اے صحن گیتی جان نکوئی
یا باغ خلدی یا روے یاری
باغ از صبا شد چون جیب خوبان
پر عنبر تر با مشک داری
از روے وزلفش داریم حاصل
شیم الدراری شم الذراری

درسپیده دم قمری. غم زدگان دور قمری را بدین رباعی مجانس موانس میگرداند

رباعی

اے دل توچرا پیش ملامت سپری
تا کے رہ اندیشه بباطل سپری
تاچند ببال عقل واحساس پری
می نوش که مے شود جوانی سپری

سحاب نیسانی سایه بان بر سر خیمهٔ گلزار بداشت و اطراف گیتی را از لطف و خوشی هیچ باقی نگذاشت. در چنین فصلے چند روز نشاط اندوز و عیش آموز بودند و در سرور و حبور

بیت

گہے بربط زدند و گاه طنبور
گہے مستان بُدند و گاه مخمور
گہے ساغر زدند و گاه چوگان
گہے دستان زدند و گاه دستان
گہے آهو رمانیدند از کوه
گہے از دل رہانیدند اندوه
جهان بے غم نباشد گاه بیگاه
در آن کشور نبود اندوه یک ماه

بدین صفت درین مدت چون زلف و رخ خوبان شبی خوش بروز می پیوستند و با اغانی و غوانی شراب ارغوانی در می کشیدند پس ایلخان روئے بساختن مهمات و نظم مبدوات و استمالت جوانب و استلانت اقارب و اجانب آورد. با دل در ازاء آن مواهب که از سرادقات قیوم قدیر بعد از یاس کلی و باس تمام و عدم معاون و قلت عُدد و عَدد و قصر مدت و تقصیر مَدَد فائض گشت بر تیغ عالم کشائے از در آب آموئیه تا حدود بلاد مصر مصحوب ایلچیان بفرستاد متضمن بسط جناح رافت و منتطن حسم مواد مخافت مشعر باشاعت مآثر معدلت و مُخبر از اساغت کوس نصفت

و مرحمت و طائفه که هنگام انقطاع لشکر مطاع فرمان و ممتثل و ملازم رکاب آسمان دوران بودند و در تخطی خطهٔ رجولیت قدم مصابرت راسخ داشتند و ناصیهٔ وفا و حمیت را با چهرهٔ حسن عهد و عبودیت شارخ اقبال وار سر بر آستانهٔ خدمت نهادند. و سر رشتهٔ حقوق پادشاه ولی نعمت از دست نداوند هر یک را پایهٔ بلند و درجهٔ بے مانند ارزانی داشت و بمنتهائے انیت و مدارج علیا رفعت رسانید اے بسا گلخن بان که کلاه دار و جهان بان شد و بسا اسیر گدائے که امیر و فرمان روا آمد ارے محافظت عهود خدمتگاران مخلص و ملاحظت احوال اعوان مشفق بعد از تحمل اعباء شدائد و عناء مکائد واجب است از همه روع

ان الکرام اذا ما اسهلوا ذکروا

هنگام تضمین این مصراع یکے از دوستان حاضر بود بر حسن مزاوجت نثر پارسی و نظم عربی بالطف موقعه تضمین و شرف مکانت تمثیل در شیوهٔ اغراق و استحسان تحسینی می فرمود. این بیت دیگر مطابق معنی متقدم در اسلوب تضمین و متضمن از نیمهٔ مصراع معهود خاطر التزام نمود

بیت

اے با تو از همه رد انواع لطف خدا	از لوح فکر بخوان ان الکریم اذا

و چون هنوز کار ممالک انتظام تمام نیافته بود قوریلتای در توقف داشتند و هم در اول وهلت خمار ایلچی را با یرلیغ استمالت و استحضار بطلب صاحب دیوان فرستادند و بدین مصلحت اتابک یوسف شاه لر و ملک امام الدین قزوینی را از عقب روانه فرمود. و شرح آں در آخر این ذکر ایراد کرده شود.

انشاء الله العزیز، در وقت جلوس میمون از شاه زادگان هولاجو وجوشکب وکنشو و بایدو واغول وکینجا تو هنوز نرسیده بودند وبعضے که از شاه راه عقل دور واز حریف سعادت مهجور خواستند شد در خاطر داشتند که بر دفق میعاد مبادی مشاورت هولاجو خان گردد بدین سبب اختلاف اهوا ظاهر شد واین ذکر برز بانها سائر چون سریر مملکت بدرج رفعت وقبه سلطنت ارغون زینت یافت. پیش آقا دامینی ایلچی فرستاد و پیغامهاسئے لطف آمیز داد تا ایشانرا استمال گرداند وجهت هولاجو چترسے که فرسایهٔ همائے ونور خورشید عالم آرای داشت بانواع معذرت روان کرد وکمال دل نمودگی درسلک این عبارت مندرج گرداند که چون ما اینجا بدرگاه رسیدیم خواتین بزرگ وامرا نوئین چون آئین دراه یاسا دانسته بودند الزام کردند که جائے پدر را محافظت کن ومصالح ولایات وچریک رابدان وملک موروث را از نوائب مصفّی گردان بدان سبب از اعتناق آن متجافی نتوانست بود. باید که هولاجو آقا خاطر را از خطرات غائله وهواجس شاغله فارغ دارد چه ملک وسلطنت حکم اشتراک دارد. وبانفاق واعتضاد دور از مناوات وتضاد در اسر امیشی رونق مملکت واستکثار چریک واستمرار امور یاسائے بزرگ سعی وجد بلیغ می باید نمود. چون ایلچی بخدمت هولاجو رسید درجواب گفت بار ارغون تماجابیشی یعنی مضایقت کجا می رود. پس عازم قربان شیرا شد سوئے خانهٔ ارغسون وجوشکب بطرف همدان بیرون رفت. دوسه نوبت باستدعا واستبراع ایشان ببندگی سر بدولت آسمان پایه ایلچیان توارد نمودند واز ابتدا ارانقیاد متقاعد گشتند وباندیشهاء خیال انگیز

متباعد ارغون پادشاهے کامگار بود در نفس او کمال سیاست ومهابت مجبول اعضا برین تفادی در مذهب سلطنت واقتدار محظور دانست لشکرے جرار را نامزد ایشان فرمود چون خبر تسییر لشکر دو عازع صرصر خشم او رسیدند از وخامت عاقبت وشامت مخالفت اندیشه کردند وهر یک از اردو بر خود بحضرت تسارع نمودند وشرف تکشمشے واختصاص بانواع لطف وسیورغامیشی یافت. ارغون تسکین جاش وتخفیل انتعاش ایشان رابذات

بیت

برآرندهٔ ماه وکیوان و هور
نگارندهٔ فرّ ودیهیم و زور

سوگند یاد کرد که جانب ایشانرا براه آقائی پیوسته مشمول عوارف ومکنوف عواطف دارد. وهر یک را کلاه وکمر داد ایشان نیز التزام منهج مطاوعت واذعان کرده بجانبیت او حجّت دادند ومواد انقسام خواطر انحسام یافت چنانکه نجات از کوب جنود وخلاص از انسلال حسام ایلخان از سقورلوق باز بصائن آمد والله هو الحامی والصائن از امرا کسانیکه با احمد بمزید مطاوعت موسوم بودند امثال بوکا وتنیای وایکان پسر شیرامون وهولاجو باسفاق تبریز علی حدة دریارغو سخن می پرسیدند وحجتی بر ایشان می گرفت وشرف یاسامی یافتند والله اعلم (توضیح ذکر درعین تفرقه لشکر احمد) چون وجوه داعیان برائے مصلحت بینی خود را از کام ودهان نهنگ بلاخاص میدادند واز زبان نداءِ دخر دامبجه اباذ قانهم بگوش ارباب هوش سمے رسید. دحاد ثهٔ

پیشانی عناد سخت درهم میکشید چنانکه در مقدمه اثبات کرده است یکسر خلایق
از یمین و شمال پای گریز برداشتند. و یک سر ناخن مجال توقف نبود.
صاحب دیوان عزم عراق کرد. اهالی اصفهان از صورت حال ماجری و چگونگی
واقعهٔ روزگار محتال غافل بودند. ملوک و امراء اکابر و قضاة و جمهور طوائف
بخدمت به استقبال بیرون رفتند و بخدمات لایق که در بندگی چنان صاحبی
سلطان نشان و سلطانی صاحب بیان معهود باشد از مراسم اجلال و در انزال
و لوازم تحف و انزال تلقی کردند دو سه روزی توقف کرد و منهیان باطراف
فرستاد. و در خاطر داشت که بشیر از آید و بطرف بحر بیرون رود. و خود را ببلاد
هندوستان اندازد باز از صولت قهر مغول اندیشه کرد و با خود گفت نفس خود را
ازین دریای ژرف بر ساحل نجات انداختن و زن و فرزندان و متعلقان
و لواحق و گماشتگان و اقوام و اتباع ایشان را در مغاص غصه و خلاب عقاب
گذاشتن پسندیدهٔ عقل و مختار نظر صائب نباشد. نیز سی سال در کمال جاه و علو قدر
و علو امر کامیابی و علو قدر بسر برده ام و اینک لمعان صبح صادق مشیب سواد شب
شباب را منهزم گردانیده و تیر عمر عقد شصت گرفته اگر چرخ سست عهد بیوفائی
که عادت اوست آغاز خواهد کرد اصابت تدبیر و انارت رای منیر کجا نافع افتد
مصلحت آنست که بدامن توکل اعتصام و بحبل متین تمسک نموده متوجه بندگی
گردم اگر بر مقتضی حقوق خدمات سی و اند ساله و کوچ دادن چندین گاه در بندگی
آبا و ابناء معاطف عواطف پادشاهانه در اهتزاز نمی آید و بمرحمت شامل گناه
ناکرده را العفو مقابل می فرماید مصرع

ز مشک بوی وز خورشید نور نیست بدیع

و الّا بارے چندین خلایق را از عقال نکال خلاص داده باشم. بدین نیت حیرت
که از تعارض ادلهٔ مختلفه تولد کند منتفی شد. نائرهٔ خوف و هراس منطفی آیت
و افوض امری الی الله ان الله بصیر بالعباد بر زبان گذرانید. و
بصوب بندگی اردوی آسمان مثال ممتثل شد در راه امیر تماد بایرلیغ مشتمل
بر ازالت امداد نفار و اقالت اعداد عثار و مخبر از تمهید قواعد مرحمت و تاکید معاقد
عاطفت بصاحب رسید و حکم بشنوانید حالی فراغ حالی روی نمود و از
انشاء خود بشارت نامه بحکام عراق فرستاد. در جناح تخوید و اجفال
روان شد چون بشرف تکشمشی تشریف جست از حضرت نواخت و اعزاز یافت
و وعده فرمود که منصب صاحب دیوانی برقرار ارزانی فرماید. تا باتفاق بوقا
تمشیت مهمات مملکت و ملمات امور اقدام نماید صاحب زمین بارگاه
را بنقوش بوسه منقش گردانید. و زبان باستدامت عمر و سلطنت پادشاه
جوان بخت سزاوار تاج و تخت گشاده بخیم عز خود معاودت کرد خلایق نعمت
جبلهٔ او را مراسم و لوازم سپاس داری بادا رسانیدند و نذور و صدقات
بونا. بعد از یک هفته بوقا چون دید که باز صاحب دیوان بقاعده مباشر منصب
معهود خواهد بود پادشاه را بر ابقاء او ملامتها کرد و تاکید نمود تاکید او را به ایراد از
اهمال جانب قهر ابا کند پس گفت از کسی که پدر نیکو ایلخان را با چندان
سوابق ترشیح و ترتیب بد اندیشد. توقع نیک بندگی چگونه توان داشت
ثبات دولت پادشاه و فنا صاحب دیوان متلازمان اند ایلخان هنوز از

اختلافِ عقائد متردد رائی بود معماکه بارها صریح و معمّی این معنی از افواه استماع رفته بود - و در زمان سلطان مساعی صلحیه در ترتیب اسباب چریک ذنابهٔ آن تنکرات می شد - و علاوهٔ آن تغیرات می آمد چون درین حال از مشیر موافق و مخلص مشفق چنین مبالغتی یافت حکم یرلیغ نافذ شد که امرای یارغو قداغای و اد کتاهی سخن پرسند و بغور قضیه برسند صاحب را در مقام یارغو حاضر آوردند و بر آئینِ ایشان چون خون داران سر دستها را در او در بستند فریاد از طوائف ترک و تازیک برآمد که چرا درِ ارزاقِ خلائق مے زند در جواب حمل مفتریات و القاء مزخرفات گفت از باب مساوی و تقصیراتِ من بنده آنچه ارباب اغراض بسمع اشرف رسانیده اند - باُمید عفو پادشاه یکے را صد اعتراف می نمائم - امّا از نسبتِ این خیانت و تهمت قصد ولی نعمت خبر ندارم

بیت

نه بر زبان گذرانیده ام نه بر خاطر
نه در عقیدت من بنده هرگز این بودست

کار بحذاقت جنان و لباقت بیان فرابسته نبود مصرع

با حکم قضا دم مسیحا چه کند

حکم شد که بنیاد فضائل و معالی را خراب گردانند سرچشمهٔ جود و مکارم را سراب، در موضع مؤنیه نزدیک اَبهر جلاد قهر با تیغ افعی زهر صاحب را به سیاست گاه حاضر آورد از دیدهٔ اختر خون شفق می بارید و زبان عطارد نفیر کنان و زهره گیسو کنان می سرائید -

بیت

تیغ نیلوفری آخر چکند بر تن آن
که ملالش بدے از رائحهٔ نیلوفر

دانست که روئے خلاص نیست - و تا جان او که حشاشهٔ مکرمت و مطلوب پادشاه است در معرض هدر نیاید بهانه باقی است استغاثت کرد - تا لحظهٔ امان دادند و هم آنجا غسل و طهارتے کرد - و مصحفے که داشت تفاءل نمود پس وصیت نامهٔ بفرزندان و این رقعه با فاضل تبریز نوشت چون بقصد آن تفاءل کردم برآمد إن الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا تتنزل عليهم الملئكة الا تخافوا ولا تحزنوا وابشروا بالجنة التي كنتم توعدون باری تعالی که تقادیر آزال در علیین علم او مبین است و غایت اعمار هر یک در لوح محفوظ او معین چون بندهٔ خویش را درین جهان فانی بکل انواع سعادت نیکو داشت هیچ مرادے از و دریغ نخواست که هم درین جهان بشارت جهان باقی بدو رساند - چون چنین بود مولانا محی الدین و مولانا افضل الدین و مولانا شمس الدین و مولانا همام الدین و مشائخ کبار را که ذکر هر یک بتطویل مے انجامد و موضع احتمال آن نیست و بشارت رسانیدن واجب نمود - تا دانند که قطع علائق کرده روانه گشتیم - ایشان نیز بدعا و خیر مدد دهند چون از تحریر فارغ شد در مقام تسلیم بر زبان راندے

هر چه آید از تو جانان بر دلم خوش بود خواهی شفا خواهی الم

نماز دیگر را از روز دوشنبه چهارم شعبان سنه ثلاث و ثمانین و ستمائة چنانکه ناظم این ابیات ذکر آن حال را در سمط تاریخ بدین تقریر کرده است -

بیت

خورشید ملک صاحب دیوان شرق وغرب

آنکش زمانه چاکر وگردون مرید شد

درسال رخ چو جیم بفا گشت منتصل

زان پس که دور مدت عمرش جدید شد

وقت نماز دیگرے اندر حدود اهر

روز دوشنبه چارم شعبان شهید شد

نسود ابر خیال فاسد غرهٔ بیضاء او راکه بیضهٔ غراء صبح سعادت بود بچشمهٔ خضراء تیغ برساهرهٔ غبراء زمین چون چهرهٔ حمراء شفق گم دانیدند وچنان صاحبے راکه ارحام مادر گیتی از اظهار مانند او تا جاوید عقیم ماند بگواهی تیغ استشهاد کردند۔

بیت

گوهرے بود اوکه گردونش بنادانی شکست

گوهرے کو تا بدین گوهرشکن بگریستے

آتش وآب ار بدانستے که از گیتی چه رفت

آتش از غم خون شدے آب از حزن بگریستے

واین دو بیتے که زادهٔ طبع یکے از فضلاء عصر است صورةً ومعنیً در صنعت مراعاة النظیر حق اوراے نظر آمد۔

بیت

از رفتن شمس از شفق خون بچکید

مه روی بکند وزهره گیسو ببرید

شب جامه سیه کرد در آن ماتم صبح

بر زد نفسے سرد وگریبان بدرید

خبر این واقعهٔ هائل وداهیهٔ مشکل بهرطرف از اطراف ممالک که رسید خواص وعوام الیف وحلیف قرین انین وحنین گشتند واکابر واصاغر باسلیق لسان العین بخشودند شیراز باوجود آنکه هرگز بیمن قدوم صاحبے مشرف نشده بود اهالی بواسطهٔ خیرات جاریهٔ او که بر وفاجر وغنی وفقیر را فایض بود شکسته بال وپریشان حال شدند وجفت ناله ودریغ گشتند

بیت

الغیاث اے چرخ دون کو صاحب عالی منش	آنکه میسازد نثار از خون دل چشم منش
صاحب آفاق شمس دین ودولت آنکه بود	روی دولت با فروغ از نور رائے روشنش
مسند ار بے تکیه اش گردن فراز دبعد ازین	حشو باشد معنیٔ او از میان پیرهنش
درقلم بے دست او خواهد که گردد درفشان	شاید ار یابد زدست تیغ قاطع سرزنش

بعد از واقعهٔ صاحب دیوان تمامت املاک اورا در جمیع ممالک باینجو در آوردند واساس آن خیرات را منهدم گردانید وآثار آن مبار منعدم مصرع

ذای نعیم لا یکدره الدهر

اولاد او را الحیلی وفرج الله ومسعود اتابک که نجوم سپهر مکارم ونهال نورستهٔ حدیقهٔ بسالت وجلالت بودند از عقب پدر بفرستادند وبر آن اطفال بیگناه رحمت نکرد ودرین حال چون مدتے بگذشت آروق خواجه هرادن را بقتل آورد چه مجدالدین اثیر که از اکابر عصر بنعمت ذثروت موصوف ومعروف بود وبنجدت وشهامت مذکور ومشهور لیکن سعایت آروق درزه آورده بود که از اعمال بغداد مبالغ مال بخاصته

تصرف نموده آردق بتوهم آنکه خواجه هارون باوی درین وقیعت هم راز است، وخود سوابق مخالفت ومکاشرت ولواحق معاندت ومجاهرت درمیانه ممهد بود بی حکم پرلیغ هردو را بر تیغ گذرانید مصرع

یعنی ز سر بریده نآید آواز

ومقابر صاحب واولاد در جر انداب تبریز است در شهور سنه اثنین وتسعین وستمائة ناقل این اخبار آنجا رسید زیارت راساعتی در آن مقام روح انگیز وموضع سعادت بخش استرواح رفت. هردو برادر باهفت پسر بعضی درجه شهادت را باسعادت دنیا جمع کرده وبعضی باصد هزاران دریغ از مصاحبت روزگار که کمتر چاکری از ان ایشان بوده بمجاورت انس ابد وحوریان فردوس گر ایبده القاب واسامی ایشان رابعد ماکه بر صفحات توقیعات منتقش بودی بر الواح مقابر نقش کرده بودند واز آیات تنزیل بر دیباجه لوح تربت هریک آیتی مناسب مناصب او نوشته. از مشاهده آن مشاهده دم راقد مراقد امانی جمیده شده وروان بر چهره زهاب از دیدهٔ شکوه وهیبت آن صنادیق در دیدهٔ اعتبار از مکانت صدر ومسند خبر می داد وسبب آنکه در زمان حیات ایشان از سعادت نیل خدمت بر مقتضی مصرع

ماکل ما یتمنی المرء یدرکه

محروم افتاده بود بداغ خیبت موسوم شده، خاطر که بآتش تحسر در غلیان بود از سیمت روزگار تعجب می نمود، چون قاضی محکمهٔ ازل بحکم لم یزل تقدیر کرده بود که باندک مدتی بساط خراسان از تمامت صنادید وقروم خالی ماند هم در تضاعیف

آن حال مزاج ایلخانی بتضریب ارکان حضرت با خواجه وجیه الدین متغیر شد واورا ماخوذ کردند. این دو بیت حسب حال گفته شد، شعر

ماخود چه دیده ایم ازین چرخ کوژپشت || یا در عنا بداشت و یا بی خطا بکشت
چون عاقبت فناست جهان دو رنگ را || خود زشت وخوب باشد خود دیرم یا درشت

دانست که این نوبت خلاص متعذر است هر چند پیش امراء وارکان حضرت ضراعتها نوشت فائده نکرد در مفتتح مکتوبی که پیش طوغان قهستانی اصدار کرده بود در تواضع وتشفع مبالغت نموده ونام خود را "ضعیف داعی وجیه عاصی" در قلم آورده این بیت فارسی مندرج ساخت. بیت

بود جانان غم هجران تو هر باری سخت || رحم کن بر من دلخسته که کار این بارست

عاقبت بتیغ جان اورا از آشیانهٔ سفلی بمانس علوی رسانیدند، مزاولت اعمال دیوانی ومزاولت اشغال این جهانی بوخامت مفضی است ودولت پنجروزه را سرعت انتقال وارتحال حتمی مقتضی شعر

مارست مال دنیا دنبال او مگیر
دانی که چیست عاقبت کار مارگیر
خواهی که عیش خوش بود وکار بر مراد
با نیستی بساز وکم کار وبار گیر
چون روزگار کس ندهد پند آدمی
خواهی که پند گیری از روزگار گیر

له در اصل نسخه سخره ۱۲

حالات

تاریخ وصاف کا اصلی نام **تجربۃ الامصار و تزجیۃ الاعصار** ہے۔ اسکا مصنف عبداللہ بن فضل اللہ شیرازی ایلخانیوں کے زمانہ میں بعہدۂ مستوفی مامور تھا اور چونکہ سلطان **اولجائیتو** نے اسے وصّاف الحضرۃ کا خطاب دیا تھا اسلئے اسکی کتاب کا نام **تاریخ وصّاف** پڑگیا۔

تاریخ وصاف ایلخانیوں کے زمانے کی تاریخ ہے اور وہ پانچ جلدوں میں ہے جن میں ۶۵۶ھ سے ۷۱۲ھ تک کے حالات درج ہیں یعنی تاراج بغداد سے لیکر سلطان اولجائیتو کے عہد تک مصنف نے اول چار جلدیں مکمل کر کے ۷۱۲ھ میں علامہ رشید الدین وزیر صاحب جامع التواریخ کی وساطت سے اپنی کتاب کو سلطان **اولجائیتو** کے حضور میں پیش کیا جس پر اس کو خلعت اور "وصاف حضرت" کا خطاب ملا۔ پانچویں جلد ۷۲۸ھ کے قریب لکھ کر بڑھائی گئی جس میں سلطان **ابوسعید** ایلخانی کے عہد کے حالات شامل کئے گئے۔

تاریخ وصاف اس سے پہلے دو دفعہ چھپی ہے ۱۲۶۹ھ میں بمبئی میں کامل پانچوں جلدیں طبع ہوئیں اور اس کے بعد ۱۸۵۶ء (مطابق ۱۲۷۲ھ) میں صرف پہلی جلد یورپ میں بمقام ویانہ (آسٹریا) مع جرمن ترجمے کے شائع ہوئی ہے۔ اس پہلی جلد میں سلطان **ارغون** کی تخت نشینی تک کے حالات ہیں اور یہی ہے موجودہ ایڈیشن میں ناظرین کی خدمت میں پیش کی جاتی ہے۔ جلد اول مع تحشیٔ تبریز (ایران) میں بھی چھپی ہے۔

منشی فاضل ۱۹۳۶ء

۱- سمط الدرر حصہ نثر ..... ۱۲/ عا/
دبیر عجم . . . ۸/
شعر العجم حصہ چہارم . . عہ/
شعر العجم حصہ پنجم . . عہ/
۲- چہار مقالہ . . ۶/
ابوالفضل دفتر اول و سوم ۱۰/
حاجی بابا اصفہانی .. ے/
سیاحت نامہ ابراہیم بیگ ۱۲/

وکلائے مرافعہ ۳/
۳- انتخاب قصائد قاآنی .. ۸/
غزلیات نذیری .. عہ/
رباعیات ابوسعید ابوالخیر .. ۶/
رباعیات باباطاہر معہ شرح،
ترجمہ از جناب محمد علی نیر .. ۲/
ساقی نامہ مرتبہ اول .. ۸/
۴- تاریخ وصاف .. عگر
ہمایوں نامہ ۶/
رسوالات دو لفظا دبی و تاریخی،
۵- اخلاق جلالی بحث تغمہ خارج۔ ۴/
کشف المحجوب تا تذکرہ صوفیا عا/
گلشن راز . ۴/
منطق الطیر ۸/
۶- ترجمہ اردو کو فارسی جواب بمضمون بزبان فارسی

اختیاری مضمون

۱- درج الاجتماع .. .. عا/
افادات مہدی ۸/
خیالستان ۸/
رویائے صادقہ .. ۴/
۲- دیوان حالی معہ مقدمہ ۱۲/
دیوان غالب اردو ۴/
بانگ درا ۸/ عا/

کتب امدادی

ترجمہ سمط الدرر حصہ نثر۔ ۸/
مشورہ حکم خلاصہ دبیر عجم از مولوی محمد نور الحق
پروفیسر اورنٹیل کالج لاہور۔ ۱۲/
خلاصہ شعر العجم چہارم ۔ ۴/
" " " پنجم ۔ ۴/
پرشین کمپوزیشن از علم الدین ایم اے
جواب مضمون کے لئے ازبس مفید ہے۔ عہ/
خلاصہ کشف المحجوب ۶/
ترجمہ کشف المحجوب .. .. عہ/
ترجمہ چہار مقالہ از جناب محمد علی صاحب
سابق پرنسپل دارالعلوم اسلامیہ شرح مع حل لغات
ترجمہ ابوالفضل دفتر اول ۔ عہ/
" " " سوم .. عہ/
فرہنگ حاجی بابا از سید اولاد حسین صاحب
شادان بلگرامی سینئر پروفیسر اورنٹیل کالج ۸/
وکلائے مرافعہ مترجم ۱۲/

ترجمہ انتخاب قصائد قاآنی از جناب آغا
محمد باقر صاحب ایم۔ اے۔ ایم او ایل۔ بی ٹی عہ/
ترجمہ انتخاب قصائد قاآنی از جناب علاؤ الدین
صاحب صدیقی ایم۔ اے۔ ایم۔ او۔ ایل عہ/
ترجمہ رباعیات ابوسعید ابوالخیر
از مسٹر عباد اللہ صاحب اختر بی۔ اے
و مولوی سید اولاد حسین صاحب شادان ۶/
ترجمہ غزلیات نذیری .. ے/
عقد لآلی شرح اخلاق جلالی از مولوی
محمد دین صاحب مرحوم سابق پروفیسر اورینٹل کالج عہ/
نبراس الاخلاق خلاصہ اخلاق جلالی از
جناب محمد علی صاحب نیر .. ۵/
الاخلاق خلاصہ اخلاق جلالی از
مولوی عبد الحلیم صاحب منشی فاضل ۱۲/
فرہنگ تاریخ وصاف از حضرت شاداں بلگرامی عہ/
خلاصہ تاریخ وصاف .. ۶/
ترجمہ ہمایوں نامہ .. ۴/
گلشن راز معہ اردو ترجمہ شرح لاہیجی از پروفیسر
محمد عبد اللہ صاحب ایم۔ اے۔ ۸/
اردو ترجمہ اخلاق جلالی از مولوی
اقبال احمد صاحب منشی فاضل .. عہ/
گلشن راز شرح لاہیجی بزبان فارسی ۸/
مقالات یعنی مجموعہ مضامین فارسی
از نیک عالم صاحب منشی فاضل عہ/

ملنے کا پتہ:- ... ڈلو اندرون لوہاری گیٹ لاہور